

Tizedik szám

A Zempléni Múzsza tizedik számát tartja kezében az olvasó. A lap történetében jelentős esemény, a magyar sajtótörténetben szerény. Mégis hadd legyünk büszkék rá, hiszen gyorsan változó világunkban az új kezdeményezésekre előre nem látható veszélyek tömege leselkedik. És most nemcsak a pénzügyi kérdésekre gondolok. Komoly kihívás ugyanis három havonta új, érdekes és változatos kéziratokkal megtölteni száz oldalt. Úgy látszik azonban, eddig sikerrel jártunk: a lap első tíz számának tartalomjegyzéke és szerzőgárdája bizonyítja ezt.

A 2001. évi 1. számban közzétett, a hagyomány és minőség szintézisét célul tűző szerkesztési alapelveket igyekeztünk következetesen megvalósítani. Teret adunk bármely szerző Zemplénnel kapcsolatos írásának, vagy zempléni illetőségű szerző egyéb vonatkozású művének. Nyitottak vagyunk a régióhoz nem kötődő témák és személyek megszólaltatására is. Távol tartjuk magunkat a napi politikától, nem közlünk publicisztikát, híreket. Olyan lap kézbe adására törekszünk, amely évek múlva is haszonnal forgatható, amelynek tartalmát nem értékelhetik át korok és ideológiák. A publikációk esetében a tudományosság kritériumait érvényesítjük, ám ez nem jelenti azt, hogy szubjektív szemszögű, de forrásértékű írásoknak ne adnánk helyet. Kiemelten kezeljük a grafikai arculatot, nemcsak a művészek kiválasztásával, de a lap külső megjelenésével kapcsolatban is. Valljuk, hogy egy tudományos folyóirat egyúttal szép is lehet.

Szerkesztőségünk a továbbiakban is három fő szempontot kíván érvényesíteni: rendszeresség, kiszámíthatóság és változatosság. Rendszeresség a lap megjelenésében, mellőzve az összevont számok által megtakarítható pénzt és időt. Kiszámíthatóság a lap szerkezetében, állandó rovatokkal, s nem tematikus számokkal. S végül tartalmi változatosság, a társadalomtudományok minél szélesebb értelmezésével, nemzeti kulturális értékeink népszerűsítésével, szerzők és műfajok szempontjából egyaránt.

Köszönjük szerzőink és olvasóink eddigi támogatását, és számítunk további jóindulatukra.

Bolvári-Takács Gábor
főszerkesztő

Kuti Éva

A nonprofit szektor kialakulása és fejlődésének társadalmi háttere

A harmadik szektor magyarországi fejlődése a kilencvenes évek első felében minden várakozást felülmúlt. A nonprofit szervezetek ezrei jelentek meg szinte egyik napról a másikra, egyaránt mehökkentve ezzel a törvényhozókat és a kormányzati szakembereket, elméleti elemzőket és gyakorlati irányítókat. De nemcsak a nonprofit szektor robbanásszerű növekedése vár magyarázatra, a magyar társadalom és gazdaság egészében is viharos változások zajlanak. Az „egyszektorú gazdaság” a múlté, s a gazdasági átalakulás a társadalmi mobilitás új veszélyeit és lehetőségeit nyitotta meg mind az egyének, mind a nagyobb társadalmi csoportok előtt. A harmadik szektorban tapasztalható jelenségek aligha értelmezhetőek a nagyobb összefüggések figyelembevételével, a történelmi előzmények és a társadalmi-gazdasági környezet elemző áttekintése nélkül.

A nonprofit szektor fejlődése a kezdetektől az államszocializmus összeomlásáig

Bár a magyar gazdaságban és társadalomban hagyományosan erős központosítási törekvések érvényesültek, az alapítványok és egyesületek fejlődése mégis viszonylag korán megindult. Az öntevékeny szektorra gyakorolt egyházi befolyás számottevő volt ugyan, de uralkodóvá nem tudott válni. A feudális földesurak és a katolikus egyház dominanciájától egyaránt tartó magyar királyok megpróbálták a szabad királyi városok polgáraitra támaszkodni. A városoknak nyújtott királyi védelem és kiváltságok hozzájárultak egy olyan polgári réteg kialakulásához, amely képes és hajlandó volt világi szociális intézmények létrehozására. Dokumentumok maradtak fenn például arról a harcról, amelyet Pozsony polgárai egy szerzetesrenddel folytattak 1309-ben a helyi kórház tulajdonjogának megszerzéséért. A 14. és a 15. században a városokban működő világi kórházak és szegényházak finanszírozását döntően adományokból, hagyatékokból és a céhek hozzájárulásaiból biztosították. Ezek az intézmények igen kevés fizetett alkalmazottat foglalkoztattak, személyzetük nagyrészt önkéntesekből került ki.

A nagy (többségükben végrendelet útján létrehozott) egyházi alapítványok mellett már a 16. században megjelentek a világi alapítványok is. Az alapítványok felügyeletét szabályozó első törvénycikkek 1715-ből és 1723-ból származnak. Ezek értelmében az uralkodó vagy az általa kijelölt helytartótanácsi tagok joga volt az alapítványok tevékenységének és gazdálkodásának ellenőrzése. A későbbiekben ezt a jogkört a központi kormány, illetve a megyei és a helyi önkormányzatok kapták meg.

A magánalapítványok és a közszolgálati intézmények közötti partneri viszony már az oktatási, kulturális, szociális és egészségügyi szolgáltatások állami szektorának korai fejlődési stádiumában kialakult. Ennek illusztrálására az együttműködés hétköznapi példái mellett néhány egészen szélsőséges esetet is említhetünk. A 17. században számos város arra kötelezte gazdagabb polgárait, hogy végrendeletükben pénzt vagy vagyontárgyakat hagyjanak a városi kórházra. Néhány település önkormányzata kifejezetten érvénytelennek nyilvánította azokat a végrendeleteket, amelyek nem emlékeztek meg a helyi jóléti intézményekről. Szintén figyelemre méltó, hogy a jezsuita rend 1773-as megszüntetésekor a kormány nem államosította a rendi birtokokat, hanem „tanulmányi alapot” hozott létre belőlük, amely gyakorlatilag közalapítványként működött.

A magánalapítványok és az állami jóléti intézmények közötti spontán együttműködés egyik példája a József fiúárvaház 1842-es alapítása volt, Pest városában. Az árvaházat a város polgársága adományokból hozta létre, de az épületet a városi hatóság biztosította. A század második felében az ilyen típusú együttműködés széles körben elterjedt. Számos alapítvány, pénzbeli és természetbeni magánadomány járult hozzá állami intézmények fenntartásához: az állami kórházakban működő „alapítványi ágyak”, az iskolákban, egyetemeken, árvaházakban, szeretetotthonokban, menhelyeken található „alapítványi helyek” hétköznapi jelenségeknek számítottak. Az sem volt ritkaság, hogy – éppen fordítva – a kormányzat segítette az anyagi eszközökkel vagy a telek biztosításával az alapítványi formában működő szolgáltató szervezetek létrehozását. Az állam és az alapítványok közötti együttműködés egészen a II. világháborúig viszonylag harmonikusnak mondható.

Korántsem állíthatjuk ugyanezt a kormány és az egyesületek viszonyától, különösen nem az öntevékeny szervezetek fejlődésének első szakaszában. Ellentétben az alapítványokkal, amelyek többségükben a társadalmi problémák (általában helyi szintű) megoldásához járultak hozzá, az egyesületek mint a felvilágosodás eszméinek hirdetői és a nemzeti önállósági törekvések képviselői jelentek meg. Nem véletlen, hogy az egyesületi élet 18. század végi indulásáról szóló információk számottevő része a titkos ügynökök jelentéseiből származik. A Habsburg elnyomástól szenvedő országban az önkéntes szervezetek többsége közvetve vagy közvetlenül, de a politikai, gazdasági és kulturális önállóságért harcolt. Mi sem természetesebb, mint hogy az 1848-49-es szabadságharc leverését követő megtorlás az egyesületeket sem kímélte, szinte valamennyien a megszüntetés, betiltás sorsára jutottak. Az önkényuralom és abszolutizmus korában az osztrák kormányzók semmilyen önkéntes szerveződést nem tűrtek meg. 1858-ig még a Magyar Tudományos Akadémia sem ülésezhetett.

Az egyesületek fejlődése az 1867-es kiegyezés után jelentősen meggyorsult, s a II. világháborúig lényegében töretlen maradt, bár korántsem volt konfliktusmentes. Jogi szabályozásuk egy 1873-as belügyminiszteri rendeleten alapult, s a miniszternek arra is jogot adott, hogy a politikailag veszélyesnek ítélt egyesületek tevékenységét korlátozza, vagy akár be is tiltsa.

A szigorú feltételek ellenére, a két világháború között már majdnem minden társadalmi rétegnek, korosztálynak, szakmai és vallási csoportnak megvoltak a maga egyesületei. Még a baloldali munkásszervezetek, parasztmozgalmak és egyéb politikai okokból elfogadhatatlannak tartott szerveződések is megtalálták a módját, hogy szociális és kulturális célokat valló egyesületeiket a legalitás határain belülre juttassák. Előfordult, hogy az egyesületek a betiltott politikai pártok fedőszerveként működtek, de döntő többségük mégiscsak az volt, aminek látszott: a kialakulóban lévő civil társadalom alapsejtje. Mind a kormányok, mind az egyházak tettek kísérleteket az egyesületi élet befolyásolására, de az öntevékeny szektor egészét egyiküknek sem sikerült ellenőrzése alá vonnia.

Az egyesületek rendkívül fontos társadalmi, politikai és kulturális szerepet játszottak, szolgáltató tevékenységük azonban viszonylag korlátozott volt. Ez részben az állami felelősségvállalás mélyen gyökerező hagyományával, részben a társadalom fejlettségi szintjével függött össze. A két világháború közötti Magyarország népességének háromnegyede falusi életviszonyok közt élt, s a falvakban még működött a szociális és egészségügyi ellátás hagyományos, informális rendszere. A család, a rokonság, a szomszédság és a tágabb közösség többnyire anélkül gondoskodott a szükségét szenvedők ellátásáról, hogy erre külön szervezeteket hozott volna létre. A szegényeket támogató – jórészt városi – jótékonyági egyletek az összes egyesületnek mindössze 6 százalékát tették ki. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy az 1945 előtti Magyarországon az öntevékeny szektornak jelentős súlya volt. Egy statisztikai felvétel szerint 1932-ben az országban 14.365 egyesület működött csaknem 3 millió taggal. (A népesség száma 8.688.000 volt.) Az öntevékeny szervezetek egy része már megkezdte azoknak a csúcsszervezeteknek a kiépítését, amelyek az érdekvédelmi és szolgáltató tevékenység fejlesztését szolgálhatták volna. Ám előbb a háború, majd a kommunista hatalomátvétel hosszú időre véget vetett a nonprofit szektor ígéretes fejlődésének. Az ország elvesztette az aktív korú férfiak, s ezzel a legfontosabb egyesületek tagságának jelentős részét, valamint annak a zsidó polgárságnak a zömét, amely a jótékonyági szervezetekben számarányánál lényegesen nagyobb szerepet játszott. A háborús törekvések és a náci szervezetek támogatása miatt számos öntevékeny csoport és mozgalom kompromittálódott, ezeket egy kormányrendelet rögtön a háború után feloszlatta.

A többi egyesület és alapítvány felszámolása sokkal hosszabb és fájdalmasabb folyamat volt. Az állampolgárokat átnevelésre szoruló, megbízhatatlan és ellenséges tömegnek tekintő kormányok minden olyan szervezettől és mozgalomtól félttek, amelyet nem tudtak teljes ellenőrzésük alatt tartani, így az autonóm szervezetektől természetesen szabadulni igyekeztek. Az alapítványokat felszámolták, az egyesületek többségét feloszlatták, az új öntevékeny szervezetek létrejöttét pedig hatalmi eszközökkel akadályozták meg. A megmaradt egyesületeket és társadalmi szervezeteket teljes párt- és állami ellenőrzés alá vonták.

Az 1956-os forradalom megmutatta az állam és a társadalom közötti szakadék mély-

ségét, ugyanakkor mindkét felet önmérsékletre is tanította. A hatalom nem mert többé a nyílt elnyomás legdurvább eszközeihez nyúlni, s a nyílt lázadás helyett az állampolgárok is az ellenállás „lágyabb”, rejtettebb formáihoz folyamodtak. A kölcsönös bizalmatlanság így kialakult rendszerében a hatóságok a mégoly ártatlannak látszó állampolgári kezdeményezéseket (amatőr színjátszó csoportok, ifjúsági klubok, értelmiségi körök, táncházak stb.) is gyanakodva figyelték ugyan, de betiltani többé nem igen merték, legfeljebb zaklatták őket. Az öntevékeny szervezetek tevékenységi köre és szabadsága – ha nem is egyenletesen – jelentősen bővült.

Az általános gyakorlat és a jogi szabályozás ellentmondásosan alakult. Miközben a gyakorlatban lazult az egyesületek állami ellenőrzése, a szabályozásuk – a korábbi falakat egyre kevésbé respektáló civil kezdeményezésekre reagálva – még szigorodott is. Egy 1970-es kormányrendelet kötelezővé tette az egyesület-szervezési szándék előzetes bejelentését, egy 1980-as rendelet pedig arra is felhatalmazást adott a hatóságoknak, hogy a szervezést megtiltsák, ha a tervezett egyesületet politikailag vagy gazdaságilag veszélyesnek ítélik. Bár nyíltan ritkán éltek vele, e joguk egészen 1989-ig megmaradt.

Alapítványt 1949-től 1987-ig egyáltalán nem lehetett létrehozni, ez az intézmény hiányzott a magyar jogrendszerből. Az adományozásra egyetlen lehetőség maradt: a közérdekű kötelezettségvállalás. Így természetesen nem volt mód az alapítványi szektor egyesületekhez hasonló fokozatos fejlődésére sem. Mégis történtek kísérletek (Soros, Rubik, Honthy „Alapítvány”) a meglévő jogi keretek szétfeszítésére, s ezek számottevően hozzájárultak ahhoz, hogy az alapítvány jogintézménye 1987-ben ismét bekerült a Polgári Törvénykönyvbe.

A nonprofit szervezetek a nyolcvanas években aktív szerepet játszottak a politikai változások előkészítésében. Gyakran előfordult, hogy a hagyományos társadalmi szervezetek és egyesületek kereteiben ellenzéki csoportosulások alakultak ki vagy találtak menedéket, az újonnan létrejött szervezetek egy része pedig már nyíltan vállalta az ellenzéki szerepkört.

A nonprofit szektor fejlődése a politikai rendszerváltozás után

A politikai változások új feltételeket teremtettek. A kihívás mind a korábban kormányzati befolyás alatt álló, mind az ellenzéki szervezetek számára ugyanaz volt: meg kellett találniuk helyüket és szerepüket az új, demokratikus politikai rendszerben és a háromszektoros gazdaságban. Ez a legitimációért, társadalmi elismertségért és anyagi forrásokért folytatott küzdelem annál is inkább nehéz volt, mert a régi nonprofit szervezeteknek nemcsak a harmadik szektor újonnan alakult szervezeteivel, de bizonyos értelemben még az állami nonprofit szolgáltató intézményekkel is fel kellett venniük a versenyt.

Az új identitás kialakításának stratégiája erősen függött a szervezetek jellegétől.

Az egyik lehetséges stratégia a tevékenység depolitizálása, a szolgáltató szerep hang-

súlyozása volt. Ez az út főleg azok számára bizonyult járhatónak (pl. Vöröskereszt, TIT), akinek szolgáltatásai iránt nagy a kielégítetlen kereslet. A múltbeli állami függőség se a szolgáltatások igénybe vevői, se az új hatalom szemében nem számított dicsőségnek, de a hajléktalanok otthonaira, a menekültek ellátására, vagy a nyelviskolákra égető szükség volt, s végső soron ez határozta meg a szolgáltatások megítélését.

A kormánnyal és a politikai pártokkal való kritikátlan együttműködés rövid távon szintén járható útnak tűnt. Nyilvánvalóan ezt a stratégiát választotta néhány egyházi szervezet is, amely a régebbi hatalomnak való teljes behódolását az új hatalom akcióinak zajos támogatásával igyekezett feledtetni.

Végül, alkalmazható volt az ellenkező stratégia is: az előző rendszer szolgálói megjelentek mint harcos érdekvédelmi szervezetek. Ezt a politikai bűvészműtávrányt számos szakszervezetnek és munkaadói érdekképviselőnek sikerült végrehajtania.

Csak lélektanilag volt könnyebb a rendszerváltás előtti ellenzéki mozgalom magvát alkotó nonprofit szervezetek helyzete, gyakorlatilag azonban nekik is hasonló problémákkal kellett szembenézniük. Az előttük álló választás számos esetben rendkívül nehéz és fájdalmas volt, mert vezetőik és aktivistáik nemrégiben még barátai, egyenjogú küzdőtársai voltak az újszülött párt- és állami vezetőknek. A hatalomért folyó harc intrikái és kompromisszumai közepette a pártok természetesen azt szerették volna, hogy a holdudvarukba tartozó öntevékeny szervezetek engedelmesen kövessék a mindenkori pártvonalat, vagy elhagyják a politikai küzdőteret. A szervezetek többsége erre hajlott is, de azért akadtak olyan csoportok, amelyek eléggé autonómak voltak ahhoz is, hogy a politikai hatásoktól viszonylag függetlenül folytassák érdekvédelmi tevékenységüket.

Összefoglalva: az államszocializmus évtizedei alatt létrejött nonprofit szervezeteknek új helyet, szerepet, felelősséget és finanszírozási forrást kellett találniuk. Amelyeknek ez sikerült, azoknak az előlétele mostanra már nagyrészt feledésbe merült, a többiek pedig többségükben megszűntek. A mai nonprofit szervezetek zöme már nem hurcolja a múltnak ezt a terhét, hiszen vagy a politikai változások sodrában, vagy a rendszerváltozást követően alakult.

Az utolsó évtizedben bekövetkezett viharos fejlődés több tényező szerencsés egybeesésének, és az összes érintett egy irányba ható erőfeszítéseinek köszönhető. A költségvetési intézmények főleg alapítóként mutattak rendkívüli aktivitást. Az állampolgárok és a vállalatok alapítóként és adományozóként egyaránt fontos szerepet vállaltak. A törvényhozók és a kormányzati szervezetek közvetlen állami támogatással, s eleinte nagyvonalúbb, 1992-től már korlátozottabb adókedvezménnyel segítették a szektor fejlődését. Maguk a nonprofit szervezetek pedig mindent megtettek a lehetőségek kiaknázása, a bel- és külföldi támogatók megnyerése, az adókedvezmények kihasználása, szolgáltatásaik bővítése, tevékenységük mennyiségi és minőségi fejlesztése érdekében. Kevés olyan területe van a válsággal küszködő magyar gazdaságnak,

ahol a különböző indíttatású törekvések annyira egy irányba, méghozzá a fejlődés irányába hatottak volna, mint éppen a nonprofit szektorban. Érdeemes megkísérelni a gyors fejlődés háttérében rejlő mozgatóerők szisztematikus áttekintését.

A harmadik szektor reneszánszának társadalmi-gazdasági háttere és mozgatórugói

Visszatérés a trendhez. A rendszerváltás után lezajlott gyors növekedés részben a háború, majd a kommunista hatalomátvétel által megtört fejlődési trendhez való visszatérésként értelmezhető. A többé-kevésbé autonóm öntevékeny szervezeteknek Magyarországon megvannak a gyökerei, s az állampolgárok a legszigorúbb önkényuralom idején sem törődtek teljesen bele szervezeteik és szervezkedési szabadságuk elvesztésébe. Az államszocializmus évtizedei az öntevékenységet részben lefojtották, részben szigorú ellenőrzés alatt tartották, de megsemmisíteni nem tudták. Mihelyst a politikai változások teret nyitottak a spontán szerveződéseknek, százával jelentek meg az egyesületek, klubok, körök, szabadidős és érdekvédelmi szervezetek. Az új egyesületek egy része tudatosan is valamely 1945 előtti önkéntes szervezet utódjának, vagy legalábbis követőjének vallja magát. Tagjaik és tevékenységeik zöme természetesen nem, de a nevük és társadalmi-kulturális funkciójuk sokszor valóban ugyanaz, mint az elődszervezeteké. Esetükben tulajdonképpen nem az kíván magyarázatot, hogy a társadalomszerveződésnek ezek az alapegységei a politikai enyhülés első jelére újraéledtek, hanem inkább az, hogy több évtizedes hiányukat a magyar társadalom (ha komoly torzulások árán is) valahogy át tudta vészeln.

A társadalmi és politikai struktúra átalakulása. A politikai rendszerváltozás mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulást eredményezett. A vagyoni, a politikai hatalom és a gazdasági pozíciók újraelosztásának tétje rendkívül nagy volt. Az egyénekre és egész társadalmi rétegekre egyaránt igaz, hogy a lecsúszás, elszegényedés, kiszolgáltatottá válás veszélye fenyegette őket, s ugyanakkor sohasem álmódott lehetőségek nyíltak meg előttük. Akár a rájuk leselkedő veszélyek ellen akartak védekezni, akár a kínáló lehetőségeket szerették volna megragadni, az embereknek egyaránt szükségük volt arra, hogy szövetségekbe tömörüljenek, akciócsoportokat, érdekvédelmi szervezeteket hozzanak létre.

Az érdekérvényesítési céllal szerveződött egyesületek burjánzása valószínűleg egy evolúciós folyamat kezdetének tekinthető. Ennek során várhatóan kiválasztódnak majd a vállalt funkciók ellátására valóban alkalmas szervezetek, s kialakulnak azok a szövetségek, koalíciók, amelyek képesek lesznek a hatékonyság igényével integrálni a jelenleg igen szétszórta, sokszor egymással párhuzamos próbálkozásokat.

A felgyorsult társadalmi mobilitás szintén hozzájárul az öntevékeny szektor növekedéséhez. Az új társadalmi rétegbe belépők gyakran érzik úgy, hogy régi kötődéseiket lazítani kell (vagy azért, mert azok „ranton alulivá váltak”, vagy éppen ellenkezőleg, mert a régi csoport kivetíti őket magából), s olyan szervezetekhez kell csatlakozniuk, ahol új osztályuk tagjaival találkozhatnak. Ez még akkor sem mindig könnyű, ha az adott réteg-

Zempléni Múzsza

nek megvannak a hagyományos szervezetei, hiszen ezek ritkán fogadják tárt karokkal a frissen érkezőket. Ha azonban – mint jelenleg Magyarországon – egészen új társadalmi rétegek vannak kialakulóban, akkor nincs is más út, mint új klubok, egyesületek létrehozása. Ezek egy része minden bizonnyal rövid életű lesz, de a kristályosodási folyamatot nem lehet megtakarítani. Amíg a társadalmi mobilitás nyugvópontra nem jut, addig számítani kell a rétegszervezetek számának átmeneti gyarapodására.

A jóléti szolgáltatások krónikus hiánya. Az ingyenesnek és általánosan hozzáférhetőnek deklarált jóléti szolgáltatások állami monopóliuma az államszocialista periódusban szükségképpen idézte elő a szolgáltatások krónikus hiányát és a hozzájutási esélyek differenciálódását. Az állampolgárok ebbe természetesen nem törődte bele, és – jobb lehetőség híján – a második gazdaság bekapcsolásával próbálták enyhíteni a hiányt, javítani a hozzájutási esélyeket. A nonprofit szolgáltatási tevékenység legalizálását követően számos olyan szervezet jött létre, amely változatos módon igyekszik csökkenteni a kielégítetlen keresletet.

Ezeknek a szervezeteknek döntő többsége olyan alapítvány, amely állami intézmények számára próbál adományokat gyűjteni, de akadnak köztük szolgáltató szervezetek is. Magyarországon rendkívül ritkák a jelentős magánvagyonok, igen kevés fogyasztónak áll módjában, hogy nonprofit iskolát, óvodát vagy kórházat alapítson, ha elégedetlen az állami ellátás mennyiségével vagy minőségével. Azt is kevesen engedhetik meg maguknak, hogy a profitorientált szolgáltatók által szabott piaci árakat megfizessék. Sokan hajlandók viszont arra, hogy „önként-

A Koldus

sen” hozzájáruljanak az állami intézmények által nyújtott szolgáltatások színvonalának javításához. Nagyon sok olyan alapítvány van, amelynek kizárólag az a célja, hogy (adókedvezményeket élvező) adományokat gyűjtsön az állami intézmények számára. Az alapítók ezekben az esetekben egyaránt lehetnek maguk az intézmények, vagy szolgáltatásaik igénybe vevői, de az utóbbiak és a többi támogató képviselői majdnem mindig helyet kapnak a kuratóriumban. Ennek megvan az az előnye, hogy nemcsak az intézmények anyagi helyzete javul, hanem bizonyos mértékig a szakmai tevékenységük is fogyasztói ellenőrzés alá kerül, ami hozzásegíthet a jóléti szolgáltatások kereslete és kínálata között tátongó szakadék szűkítéséhez.

Az ilyen típusú alapítványok és a mögöttük álló költségvetési intézmények egy része már átalakult nonprofit szervezetté. Számos jel mutatja, hogy az állami szolgáltató szervezetek (színházak, kórházak, kommunális létesítmények stb.) közhasznú társasággá válása a közeljövőben folytatódhat. Hogy ez az út járható-e, s ha igen, mely szervezetek számára járható, azt a következő évek fejleményei fogják megmutatni.

Az eddigiekben igen kevés magánvállalkozó szánta rá magát nonprofit szolgáltató intézmény létrehozására, ami – egyebek mellett – a szabályozása hézagaival is magyarázható. Az a néhány szolgáltató szervezet, amely az elmúlt években alakult, részben álcázott profitorientált vállalkozás, részben elkötelezett értelmiségiek (tanárok, művészek, könyvtárosok, népművelők, orvosok, szociális munkások stb.) próbálkozása, hogy a szakmai ambícióiknak és lelkiismeretüknek megfelelő munkafeltételeket megteremtsek. Mivel ezek az értelmiségiek többségükben se megfelelő nagyságú tőkével, se vezetési, irányítási, pénzügyi, számviteli gyakorlattal nem rendelkeznek, az általuk létrehozott szervezetek nagyon nehezen érik el a fejlettségnek azt a szintjét, amelyen már nem a működőképesség megőrzésért folytatott harc határozná meg a mindennapokat. Jövőjük és az újabb nonprofit szolgáltatók megjelenése egyaránt erősen függ a kormányzati politikától, beleértve a jogi és gazdasági szabályozás alakulását, a nonprofit szervezetek közvetlen és közvetett állami támogatását, valamint a közszolgáltatások szerződéses formában történő biztosításával kapcsolatos politikát is.

„Áthárított felelősség” és szerkezetváltás. Az utóbbi években a kormányzat alapítóként is, támogatóként is jelentős szerepet játszott a nonprofit szektor fejlődésében. Ez az intenzív támogatás több tényező együttes hatásának köszönhető.

Ezek egyike minden valószínűség szerint a „felelősség áthárításának” szándéka. 1989 után a kormánynak, ha legalább a legalapvetőbb jóléti szolgáltatásokat minden állampolgárnak biztosítani akarta, szűkítenie kellett az ingyenesen vagy nagyon kedvezményesen nyújtott szolgáltatások körét. Ezt a rendkívül fájdalmas és népszerűtlen, de elkerülhetetlen döntést könnyebb volt úgy meghozni, hogy legalább az erre a célra létrehozott nonprofit szervezetek foglalkoztak a szóban forgó problémák kezelésével. Voltak ezen kívül olyan újonnan megjelenő problémák is (például munkanélküliség, környezetszennyezés), amelyek megoldása rövid távon nyilvánvalóan nem várható, de hosszabb távon sem kizárólag az állami intézkedésektől függ. Minden kormány-

nak elemi érdeke, hogy ezeken a területeken megossza a munkát és a felelősséget a nonprofit szervezetekkel, még akkor is, ha ennek az együttműködésnek a nonprofitok erőteljes állami támogatása az „ára”.

A szektor állami támogatásának további indoka a jóléti szolgáltatások társadalmasításának és decentralizálásának általánosan elfogadott szükségessége. Az ilyen célokra rendelkezésre álló erőforrásokat rövid távon nem lehet számottevően növelni, de mód van a felhasználásuk fölötti társadalmi ellenőrzés erősítésére. Az elosztási döntések társadalmasításának igénye mind a fogyasztók, mind a szakmai érdekképviseletek részéről megfogalmazódik. A sokat bírált „állami alapítványok” kuratóriumai által követett támogatási politika aligha tekinthető ugyan valamiféle közakarát megnyilvánulásnak, de valamivel mindenestre nyitottabb és demokratikusabb, mint a centralizált államigazgatási döntések voltak. A decentralizált rendszer több esélyt kínál a „kívülállóknak”, az új ötletekkel jelentkezőknek, s így hozzájárulhat a jóléti szolgáltatások differenciáltabbá válásához, a tényleges társadalmi igények jobb kielégítéséhez. A törvényhozó és a kormányzati szervezetek egyaránt tudatában vannak a modernizáció és a szerkezetváltoztatás szükségességének. Az is köztudott, hogy ezt a szerkezetváltást a jóléti szolgáltatásokban csak állami közreműködéssel lehet végrehajtani, mert a szükséges erőforrások sem a nonprofit szektornak, sem a szolgáltatások potenciális vásárlóinak nem állnak rendelkezésére. Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a nonprofit szervezetek intenzív állami támogatásának háttérében a modernizációs törekvések ugyanúgy ott vannak, mint a felelősség megosztásának szándéka.

A túlélésért folytatott harc. A nonprofit szféra valamennyi szereplőjének meglehetnek, s többnyire meg is vannak a személyes indítékai is. A viharos társadalmi változások körülményei között művészeknek és szakértelmiségieknek, kormányzati tisztségviselőknek és magánvállalkozóknak egyaránt meg kell küzdeniük a túlélésért. Nem csoda hát, ha minden lehetőséget megragadnak, így azokat is, amelyeket a nonprofit szektor kínál.

A személyes indítékok között a legnemesebb szándékok éppúgy fellelhetőek, mint a legpörébb profitmotívumok. Az értelmiség nagy része egyszerűen folytatni vagy fejleszteni akarja az oktatás, kultúra, egészségügy, szociális gondozás, környezetvédelem stb. területén folytatott szakmai tevékenységét. A nonprofit szervezeti formák és segítségükkel megszerezhető pótlólagos források (adományok, állami támogatások, adókedvezmények) a mentőöv szerepét játsszák számos olyan intézmény életében, amelyeket a gazdasági és politikai változások a megszűnés szélére sodortak. Ugyanez érvényes jó néhány olyan emberre, akinek megingott a korábbi pozíciója. A nagy adományozó alapítványok kuratóriumában vállalt szerep a politikai elit számára az egyik legbiztosabb módja a redisztribúciós hatalom megtartásának.

A vállalkozók egy részének indítékai sokkal egyszerűbbek: ők azért hoznak létre alapítványokat, hogy így elkerüljék az adófizetést, s vállalkozásukat jövedelmezőbbé,

vagy esetleg csak életképesse tegyék. A menedzsereknek és munkavállalóknak nyújtott természetbeni juttatásokat is egy vállalati alapítványon keresztül lehet a „legolcsóbban” növelni. Gyakran a költségvetési intézmények mellett működő alapítványok egyik funkciója is az, hogy a szolgáltatási díjak valamilyen hányadát adókedvezményeket élvező adománynak álcázzák.

Mindezekben a visszaéléseken természetesen fel lehet háborodni, s mindenképpen indokolt azokat a szabályozási megoldásokat és ellenőrzési mechanizmusokat keresni, amelyek segítségével a visszaélések megelőzhetőek. Ami nem indokolt, az a sommás ítélet, s az erre alapozott, a szektor egészét sújtó „megtorlás”, a támogatók és kedvezmények globális csökkentése. Ezt elkerülendő nemcsak a hatóságoktól várható el, hogy árnyalt helyzetelemzésen alapuló döntésekre törekedjenek, hanem maguknak a nonprofit szervezeteknek is lépéseket kellene tenniük az etikai normák kidolgozása és betartása, valamint a szektor érdekvédelmének megszervezése irányába.

Irodalom

Balázs Magdolna: Az alapítványi élet indulása Magyarországon = Esély, 1991. 1. szám

Benda Kálmán: A magyar jakobinusok, Bibliotheca Kiadó, 1957

Bocz János – Gyulavári Antal – Kuti Éva – Locherné Kelédi Ildikó – Mészáros Géza – Sebestyén István: Nonprofit szervezetek Magyarországon, KSH, 1993

Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. Statisztikai Közlemények 74. szám, 1936

Egyesületek Magyarországon 1989, KSH, 1991

Gayer Gyuláné: A Zöldkereszt a „produktív” szociálpolitikai koncepció része, in: Alkohológiai Füzetek 12. szám, 1991

Gerlóczy Gyula: A közegészségügy szerepe a nemzetgazdaságban, Franklin, 1991

Hahn Géza: A magyar egészségügy története, Medicina Könyvkiadó, 1960

Harangi László: Az öntevékeny szervezetek szerepe Magyarországon, Művelődéskutató Intézet, 1986

Harsányi László – Kuti Éva: A nonprofit szervezetek lehetséges szerepe a tudományos kutatás területén (Fogalmi és szabályozási kérdések), in: Háttér tanulmányok, MTA Kutatás- és Szervezetelemző Intézet, 1991

Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról, Magvető Könyvkiadó, 1975

Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-1900-ig, Könyvértékesítő Vállalat, 1985

Kecskés László: Az alapítványi jog fejlődése = Magyar Jog, 1988. 2. szám

Kovalcsik József: A kultúra csarnokai I-III, Művelődéskutató Intézet, 1986

Kuti Éva: A nonprofit elméletek és a nonprofit gyakorlat lehetőségei Magyarországon = Közgazdasági Szemle, 1991. 1. szám

Magyar Statisztikai Évkönyv, KSH, 1934

Manchin Róbert – Szelényi Iván: Gazdasági és jóléti redisztribúció az államszocializmusban = Medvetánc, 1986. 3-4. szám

Sárközi Tamás: Az alapítványok jogi szabályozása Magyarországon, in: Kuti Éva (szerk.) Alapítványi Almanach, Magyarországi Alapítványok Szövetsége, Selyemgombolyító Rt, 1991

Szabó Lajos: A megújuló egyesületek működésének szabályai, Agrárinformációs Vállalat, 1989

Zelnik Csaba Ákos

A népi Kína az ezredfordulón

A Kínai Népköztársaság nagy utat járt be az 1979-es reform és nyitás politikájának elfogadása óta (XV. pártkongresszus). A helyi gazdaság iránt is érdeklődő utazó lenyűgözve szemléli a nagyvárosok gigantikus építkezéseit, az infrastruktúra fejlődését. A látványos csodák mellett azonban évszázados elmaradottsággal lehet találkozni. Kína hosszú átalakulási folyamatának kezdeti szakaszában a reform a helyi gazdaság fejlődésének lendületet adott és megkezdődött a dereguláció. Az intézkedések fokozatosan szűkítették a kötelező és centralizált tervezés alkalmazási területeit és a gazdaságban megjelent a versenymechanizmus csírája. Egyidejűleg ösztönözték a szorosabb együttműködést más országokkal és szervezetekkel, lehetővé vált a magánszektor fejlődése. Kísérleti jelleggel létrehozták az első különleges gazdasági övezeteket, s megjelenhetett a gazdaságban a külföldi tőke. A kormányzati rendszer modernizációja egyaránt érintette a közigazgatási hatalom központi és helyi kormányzati szintjét, a pénzügyi erőforrások megosztását. A reform újabb lépéseként a beáramló tőke előtt ismét szabadabbá tették az utat. Az Államtanács (kormány) kijelölte a befektetési irányítási rendszer rövid távú átalakítási programját. Felállították a sanghaji és sencseni értéktőzsdét, szilárdult a pénzügyi fegyelem, a makrogazdaság irányítása és ellenőrzése. A reformfolyamat felgyorsulása 1992 tavaszán Teng Hsziao-ping történelmivé vált dél-kínai körútja során tett - a különleges gazdasági övezetek növekedését elismerő - megjegyzéseivel kezdődött. A Kínai Kommunista Párt ezt követő őszi kongresszusa már a "szocialista piacgazdaság" létrehozását tűzte ki célul. Az intézkedések a közigazgatási és pénzügyi hatalom további megosztásához vezettek. Létrehozták az Állami Fejlesztési Bankot. Megkezdődött a pénzügyi és adórendszer reformja. Lépések történtek a politikától függő banki és kereskedelmi banki tevékenység szétválasztására.

A bejárt út dacára alapvető és komplex módon ható problémák nehezednek az országra. Senki sem vitatja például, hogy a bankrendszer reformfolyamata nagy előrelépés, de ebben a korai fázisban a kereskedelmi bankok üzleti tevékenységébe még rendszeres a kormányzati beavatkozás. Egyáltalán, a pozitívumok ellenére a tiszta versenyt számtalan akadály nehezíti. Például nem vetettek véget annak a tervgazdaságban gyökerező gyakorlatnak, miszerint az állami vállalatok előnyben részesülnek és csak kiegészítő szerep jut a piaci igényekre, valamint hatásokra gyorsabban reagáló magánvállalkozásoknak. A magánszektorra érintő fékeket a gazdaság több területén ugyan oldották, de nem eléggé. Ennek ellenére a magánszektor GDP-hez való hozzájárulása mintegy 35%, és a gazdaság folyamatos liberalizációja nagyobb teret enged a fejlődésének. A kínai "szocialista piacgazdaságnak" kisvállalkozások milliói-

ra van szüksége a tulajdonosi struktúra kiigazításához. Az iparosodási és városiasodási folyamat elkövetkező 40-50 éve alatt 500 millió új munkahelyet kell teremteni a mezőgazdaságból az iparba áramló többletmunkaerő lekötésére, amelyben nem elhanyagolható a magánszektor szerepvállalása. Ugyanakkor mérföldkönek tekinthető, hogy a párt- és állami vezetés ideológiailag elfogadta: fő feladata a gazdasági reform elmélyítése és a magánszektor bevonása a szerkezetátalakításba. Néhány éve már nem csupán mennyiségi ugrásról beszélnek, hanem olyan - a technológiai fejlesztést előnyben részesítő - színvonalas kisvállalkozásokban gondolkodnak, amelyek magukban hordozzák a minőségi növekedés esélyét és segítik a szerkezet javítását. Az elkövetkező évek e szempontból sorsdöntőek, mert kiderül, hogy a már meghatározott központi célokon túl milyen valós intézkedések történnek (pénzügyi támogatás, technikai segítségnyújtás, jogbiztonság, a szolgáltatói rendszer fejlesztése, stb.).

A fejlett és fejletlen országrészek között elmélyülő szakadék

Az utazónak szembejön az országrészek közötti, de még adott területen belül is lényeges fejlettségbeli különbség, Közép- és Nyugat-Kína lemaradása a tengerparti területektől. (Az utóbbiak fedik le az országterület 86%-át, ahol a népesség 60%-a él.) A szakadékot a korábbi fejlesztési politika csak elmélyítette. A nyitásban kiváltságot élvező különleges gazdasági övezetekhez és nyitott városokhoz viszonyítva a többi régió elmaradottsága rögzült és a legutóbbi időig esély sem volt az egyenletes gazdasági fejlődésre. Az egységes nemzeti piac létrejöttét és működését veszélyezteti az ország tengerparti, belső és nyugati területekre való szakadása. Nehezen behozható idővesztést okozott az is, hogy a preferenciális politikát sokáig lebegtették. Haszontalan programtervezetek készítésén kívül más alig történt, bár ígérték: a központi kormányzat a fejlődésbeli különbséget "megkülönböztetett figyelemmel" csökkentti. Szerencsére felismerték, hogy e politika megfogalmazása önmagában kevés a térségi gazdaság felemelésére, ezért stratégiai fontosságú építkezésekbe kezdtek. A közép- és nyugat-kínai városok kereskedelmi kapcsolatait az autópálya-hálózat élénkítheti, ezért 2000-tól nyolc - Mongóliával, Oroszországgal, közép- és dél-ázsiai országokkal összekötő - nemzeti autópálya építését gyorsították fel. A távolság azonban nem csökken, és a szállítmányozás magas költsége a majdani külföldi befektetőben semlegesítheti a komparatív és kompetitív előnyöket.

A hátrányokkal terhelt területen az akadályokkal is feltartóztatott külföldi tőke óvatos a befektetéseiben és kivár. Nyugat-Kínában a tengerparti gazdasági régiók kiélezett versenyhelyzetét értékelve magas hozzáadott értékkel rendelkező elektronikai és kommunikációs - high tech - termékeket előállító hongkongi cégek költöznek. Jövőbe nézők elérhetőnek tartják az álmod, és az amerikai-indiai együttműködéshez mérhető kínai-amerikai kapcsolat kialakítását remélik a világ szoftverpiacán, Kína szakemberállományának, valamint az USA technológiai előnyének és marketing szakértelmének párosításával. Mindenesetre a tőke a felemelkedésre váró országrészekben tartja szemét, amelynek előnye a kiaknázatlan természeti kincs (nyersanyagköltség szempontjából kiváló kőolaj- és földgázlelőhely, ércekben és jó minőségű szénben gazdag

területek, vízierőművekkel nyerhető bőséges energia). Különösen nagy reménnyel Pancsehua-Hszicsang kecsegtet, amely Kína területének csupán 0,7%-a, de a stratégiai készletek közül a vízkészletek 11%-ával, a vanádium 69%-ával, a kobalt 82%-ával és a titánium 93%-ával rendelkezik.

A szerző a Franciaország-méretű Szecsuanal ismerkedett, a nyugat-kínai fejlesztési stratégiában kiemelt szerepet kap e tartomány. Szecsuanban a központi kormányzat 2000-ben kezdett tíz éves, látványos fejlesztési programjához, és célja az egy főre jutó GDP országos átlagának utolérése. (A programindítás előtt, 1999-ben, az egy főre jutó GDP 537 USD volt, ez 235 USD-vel maradt el az országátlagtól.) A tartománynak az aktív kereskedelemfejlesztés eredményeként mintegy 140 országgal és régióval van kereskedelmi kapcsolata. A 2010-ig tartó program kiemelt területe a vegyipar és gyógyszergyártás, az elektronikai ipar, a vízierőművek fejlesztése, a kohászat, a turisztika és az élelmiszeripar. Érdeemes tudni, hogy a 85 millós lakosú Szecsuan gazdaságában a nagyvállalatok a meghatározóak, amelyek közös ismertető jele, hogy nemzetbiztonsági okból az 1960-70-es években helyeztek üzembe őket, amikor az ipart az érzékeny tengerparti területekről az ország belső felébe kezdték telepíteni. Az új idők szelét mutatja, hogy 1999-ben GDP-jének 44%-át már az elektronikai információs rendszerek, a modern gyógyszeripari és biológiai termékek alkották, amit 2005-ig 54%-ra növelnének. Mezőgazdasága külön figyelmet érdemel. Ősidők óta a bőség földjének nevezik, mert gabonafélékből, étolajból, sertéshúsból és zöldségből a fő nemzeti termelő.

Szecsuanban az infrastrukturális építkezések keretében 2000-től a meglévő 800 km hosszúságú autópálya rendszert 2005-ig 1700 km-re növelik. A tartomány fővárosa, Csengtu, Délnyugat-Kína egyik legfontosabb ipari bázisa, illetve fő kereskedelmi, elosztó és közlekedési központja. (A nagyváros méretét jellemzi, hogy közigazgatási területe Magyarország nyolcada, lakosainak száma az 1986-os 3,8 millióról 2000-re 10 millióra növekedett és 1 millióan ingáznak.) Három nagy vasútvonal fut itt össze, közvetlen összeköttetést teremtve észak, kelet és dél felé. A közelmúltban nyitották meg a Csengtu-Csungking autópályát, és nemzetközi repülőtere az ország legnagyobbjai közé tartozik. Az Államtanács Csengtut 1993-ban nyitott területté nyilvánította, a tőkebefektetés ösztönzése érdekében. A fejlődéshez kínai viszonylatban bőséges technológiai, oktatási és humán erőforrás áll rendelkezésre. A neves diákvárosban 20 egyetemen és főiskolán 90000 diák tanul. Tudományos hátterét jellemzi, hogy 2500 kutatóintézet és 9 kiemelt szaklaboratórium működik. Mégis, a gondolkodási mód és az alacsony innovációs képesség visszaveti a fejlődést. Általános tünet, hogy az adminisztrációs erőforrás versenyképtelen és a modern vezetési ismeretek hiányoznak.

Népesség, szegénység és munkanélküliség

A 2000-es népszámlálás volt hivatott választ adni arra, hogy a szigorú családtervezési politika mennyire érvényesült. Izgalmas kérdés volt, vajon a növekedési ütem alapján 50 év múlva meghaladja-e a népességszám az 1,6 milliárdot. A trend szerint

a lélekszám várhatóan 2045-2050 között éri el ezt a csúcst és azután lassan csökken. A számlálás azonban az újabb kor megannyi fekélyét nyilvánosságra hozta. A városiasodás gyors fejlődése odáig vezetett, hogy 2000-ben az embereknek már 36,2%-a városban élt (1980-ban 19,4%, 1990-ben 26,4%). Ráadásul a falvakból a városokba bejelentés nélkül telepedett parasztok és nincstelének 100-200 millió közöttire becsült tömegét eleve nem vehették számba. Az illegális migrációnak köszönhetően néhány szegény tartomány népessége csökkent. Családok nem tudtak elszámolni élőként nyilvántartott, de rég elhalálozott tagjaikkal, akik után a pénzjuttatást megélhetés miatt rendszeresen felvették. Találtak viszont sok millió engedély nélkül született gyermeket.

Elmondható: a népességszám - amely 2000-ben elérte az 1,27 milliárdot, illetve Hongkonggal, Makaóval és Tajvannal együtt az 1,3 milliárdot, és évente átlagosan 12 millióval növekszik - robbanását a családmódellem képes volt kezelni, inkább a régiók közötti megosztás a gond. A természetes szaporulat éppen ott nő, ahol alacsony a fizetőképesség kereslet és a gazdasági növekedési ütem ezzel nem tud lépést tartani. Az első családtervezési szabályozási javaslatot az 1950-es évek elején leszavazták. (Mao Ce-tung elve: minél többen vagyunk, annál erősebbek vagyunk.) 1978-tól él az egy gyermekeseket támogató népességpolitika. (A városi és vidéki területek családtervezési programja különbözik.) A szigorú családpolitikában a városban élő kétgyermekesek pénzbüntetését (akár 400-450 ezer Ft-nak megfelelő összeget) fizetnek be az állami költségvetésbe. A rossz megélhetésű parasztok gazdasági kényszerből több gyermeket nevelnek, az állam pedig velük szemben toleráns. Az ok egyszerű: a parasztnak több gyermekre van szükségük, hiszen nem kapnak nyugdíjat és idős korukban kizárólag a gyermekeik tartják el őket.

A népességalakulás lényeges jellemzője, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés eredményeként javul az életminőség, az egészségügyi és orvosi ellátás. Nagy változás ment végbe a népesség életkor szerinti összetételében. A 65 éven felüliek aránya 7% (10 év alatt 1,4%-kal emelkedett), ami 2050-ben 22% lehet. Összességében kevesebb a gyermek. A 0-14 évesek hányada 22,9% (5% visszaesést jegyeztek fel 1990-hez viszonyítva). A férfiak aránya 51,6%, a nők 48,4%. Az ideális férfi-nő arányszám 102-100 volna, de ehelyett 100 nőre 117 férfi jut. Baljósra tűnik, hogy csökken a leánygyermek aránya.

A mértékadónak ítélt manilai székhelyű Ázsiai Fejlesztési Bank 2000. novemberi szokásos éves országelemzése megdöbbentő adatsort hozott nyilvánosságra. A jelentés szerint a kínai népesség 18,5%-a, azaz 230 millió ember élt szegénységben, vagy éppen nyomorban, ami számokban kifejezve azt jelenti, hogy naponta kevesebb mint 1 USD-ből kellett megélniük. A napi 2 USD-nél kevesebbet költők részaránya még riasztóbb: 54%. Nem lehet hinni a kormánypropaganda közleményének, amely arról örvendezik, hogy az abszolút szegénységet felszámolták, hiszen napi 22 cent vidéken "elegendő" az élelmiszerre, ruházatra és a lakhatásra. Hivatalosan 2000-ben 34 millió szegénységi küszöb alatt élő embert ismertek el (nemzetközileg az 1 USD napi normát tekintik küszöbszámnak), akik főleg olyan vidéki területeken élnek, ahol nincs

tiszta víz, elegendő élelem és hiányos az alapoktatás, az egészségügyi ellátás. A lakosság széleskörű gyarapodása helyett a valóságban inkább arra kell felkészülni, hogy a kínai állami szektor reformja újabb munkanélküliséget és elszegényedést teremtsen. Ez és a városi lakosság egy részének lesüllyedése szociális robbanást idézhet elő. Nem tudni, vajon a szociális biztonsági háló kialakítást meddig húzzák és sikerül-e megakadályozni az elbocsátott munkaerő végleges elszegényedését. Legyen bárminemű kérdésről szó, a propaganda kiválóan dolgozik és abban a vállalkozásosztóznő kísérletek nagy publicitást kapnak. Megkérdőjelezhető, hogy a mind nagyobb terhet jelentő munkanélküliek vállalkozásra ösztökélése mennyire lehet sikeres. A kísérleti "felkaroló" programra kijelölt önkormányzatok a munkaügyi központokban nyilvántartott és munkáért rendszeresen jelentkező állástalanoknak ajánlhatják fel azt a lehetőséget, hogy induló vállalkozásukhoz üzleti információt nyújtanak, néhány évig (3-4 év) adócsökkentést élvezhetnek és az erre a célra létrehozott pénzügyi alapból hitelhez juthatnak. De kísérletek helyett vajon mennyire támogatják majd a programok széles elterjedését?

A szegénység Kína egyes területein a természeti katasztrófa veszélyét hordozza. A legtöbb természetvédelmi terület a fejletlenebb területen fekszik. Az erózió súlytotta részeken él a szegények kétharmada. A nyugati országgrész terméketlen sárgatalaját valamikor erdőség borította, amit a helybeliek kiirtottak és fokozatosan kimerítették a természetet. A rablógazdálkodás végső soron további elszegényedéshez vezet és fékezi a gazdasági növekedést. Ilyen vészhelyzet alakult ki 2000-ben a "facái" és más jól értékesíthető gyógynövény gyűjtése nyomán. A szerencsehozónak hitt növény (a közhiedelem szerint fogyasztója meggazdagszik) kinézetre a hajkoronára hasonlít, milliók megélhetését jelenti. A növény a legszegényebb régiókban terem (Hszincsiang-Ujgur, Belső-Mongólia, Csinghaj, Ningszia-Huj, Kanszu). Gyűjtésekor gyökerét is kihúzzák és ez talajerózióhoz vezet (az utóbbi 10 évben Belső-Mongóliában 140 ezer km² legelő, mintegy Magyarország és Szlovákia területével azonos rész sivatagosodott el). A gyűjtést és a kereskedelmet 2000 nyarán betiltották, a piacokat karhatalommal bezáratták. Akkor a helyi kormányzatok a kieső jövedelem ellensúlyozására a mezőgazdasági termelésre való áttérést támogatták, vagy csekély pénzjuttatással járultak hozzá a megélhetéshez. Naivitás volna azonban azt hinni, hogy a gazdasági kényszerből kereskedő növénygyűjtők esetén a tiltás visszatartó erő lehet. Főleg, miután a feketepiacon az ár azonnal megduplázódott. A hírek szerint a termővidékeken 1 kg facái felvásárlási ára (begyűjtése egy 6-7 tagból álló család kéthavi munkáját jelenti) 24-ről 48 USD-re ugrott, a facái-őrület hívei Hongkongban 88 dollár helyett 166-at is megadtak a piacokon az egyébként ízetlen növényért, míg az éttermekben 1 tál facaiból készült leves 12-15 USD.

Kínzó vízhiány, gyengén kezelt természeti és környezeti problémák

Kínában az egy főre jutó vízkészlet mindössze a világátlag egynegyede. Az ország területének (9,6 millió km²) egynegyede száraz. Jelentős megművelhető földterület vész el évente. 2000-ben északon kritikus méretet öltött a vízkészlet apadása, az

átlagtól 10%-kal kevesebb eső esett. Környezetvédelmi szakemberek keseregnek, hogy az ország 668 nagyvárosának kétharmada különböző mértékű vízhiánnyal küszködik (éves szinten 6 milliárd m³) és közel 100 nagyváros esetén komoly a válsághelyzet. Kínában található a világ legszennyezettebb vizei és talajai. A Kereskedelmi Világszervezettel (WTO) közlése szerint a Föld tíz legszennyezettebb városa közül hét kínai. Még van esély a vízbázisok fennmaradására. Számos természetes rezervátumot és védett zónát kell létrehozni, összhangban a környezet megóvásával, a

vadon élő növény- és állatfajok megmentésével.

Az 1990-es évek lendületes gazdasági fejlesztései fokozták a környezeti problémákat. Vidéken az erdőirtás, a túllegettetés és a bányászat okozott hihetetlen károkat az ökológiai rendszerben. Az állapot kevés jót sejtet. Független elemzők úgy vélik, hogy évente legalább 10 ezer km² földrészt erodálódik, fele a hét fő folyó vízgyűjtő medencéjében. Évente 5 milliárd tonna termékeny földet mosnak el a folyók, vagy pusztít talajerózió, és ezáltal 2460 km²-el növekszik a sivatagos terület. A széléroziós probléma az előzőekkel együttesen 3,6 millió km² földterületet érint (Franciaország területének több mint hatszorását), az ország területének 38%-át. A központi hatalom hozzáállásának elmozdulását tükrözi, hogy 2000-től 2010-ig tartó víz- és talajeróziós tervet dolgoztak ki. Sárga-folyó felső és középső szakaszán 10 év leforgása alatt 50 ezer km² erodált ter-

Talicskázó nő

mőföld erdősítését és füvesítését végzik el. (A folyó érzelmileg nagyon fontos a kínai ember számára.) A Jangce (a Nílus után a föld második leghosszabb folyama) sze-csuani szakaszán az iszap folyóba ömlésének mérséklésére ez ideig 200 ezer hektárt meghaladó partrészt fásítottak vagy változtattak legelővé és 2001-től 2005-ig összesen 2,9 millió hektárt terveznek betelepíteni. A kormányzat az ökörendszer egyensúlyának középtávú helyreállítását tűzte ki célul (2010-2030). Szép és magasztos cél, de a feladat összetett és csupán a részleges helyreállítás generációkig eltarthat. A javulás mindaddig nem lehet reális, amíg a környezeti károsodás szorosan összefügg a vidéki ember megélhetésével.

Ha lassan is, de változik a szemlélet és a lehetetlennek tűnő helyzetekben az akarást dicsérni kell. Piacokon mindenféle - gyakran veszélyeztetett - állatfaj testrészéhez hozzá lehet férni, amelyeknek a néphit gyógyerőt tulajdonít, a szerző kedvenc története mégis az állatfajok megmentése terén tapasztalható igyekezet. A 60 millió éves Hszincsiang vadló (a híres orosz felfedező után az 1770-es évektől Przhevalszkiként vált ismertté) eredetileg az északnyugat-kínai Hszincsiang-Ujgurban volt honos. Kínában szomorúan alakult a sorsa, száz évvel ezelőtt eltűnt és egzotikumként állatkertekben élt. A világon ezer maradt meg, de mind annak a 28 lónak a leszármazottja, amelyet 1890-ben egy német zoológus szállított Hamburgba. Kínai újrahonosítására és a faj megmentésére 98 lovat gyűjtöttek össze. Dél-Kína Fucsien tartományában (Lungjen) a különösen veszélyeztetett vadon élő tigrisek megmentésére indult állatvédő program. Állítólag az 1990-es évek elején még láttak néhány szabadon élő példányt. 2010-ig 100-ra növelik a visszatelepített populációt. Az óriás panda-akció pedig már legendás.

Energiaforrások

Az elektromos energia főleg széntüzelésű hőerőművekből, közel egynegyede vízi erőművekből származik. Kínában nagy reményt fűznek a vízi erőművekhez. A média világszerte felkapott témája a sok megkérdőjelezhető óriásépítkezés. Kit nem sokkol a Jangce kolosszális és a világon semmi addighoz nem mérhető Három szurdok erőműve Hupej tartományban? Teljes beruházási időszaka 17 év. A munkálatok első fázisában (1993-97) a folyó völgyzáró gátja készült el. Olyan bonyolult akadályokat kellett leküzdeni, mint a betonöntés technológiája, a különlegesen nagy fémszerkezetek felszerelése, a világ legnagyobb teljesítményű hidro-generátor rendszerének legyártása és szerelése. Huszonhat, egyenként 700e KW teljesítményű rendszert helyeznek üzembe. A második fázis végére (2003) az első négy energiafejlesztő egységet működésbe hozzák és várhatóan 2009-ig befejezik a beruházást.

A szénvagyon 1006,3 milliárd tonnára becsülik (fő lelőhelye Észak és Északnyugat-Kína, a leggazdagabb készletek Sanhsziban, Senhsziben és Belső-Mongóliában vannak). Kínában a feketeszén termelés kulcsszektor (az ország ebben világelső) és a szén adja az energiaszükséglet 2/3-át. Minden szinten egyetértenek abban, hogy az ország széniparát hatékonyabban kellene hasznosítani. Intézkedésként a veszteséges - döntő hányadban kisméretű - bányák végleges bezárása 1998 óta szakadatla-

nul tart. 2000 májusáig az elavult művelési technológiát alkalmazó állami bányák közül 33220-at (!) zártak be és még legalább 5000 bezárása volt napirenden (ezzel az éves termelést 300 millió tonnával csökkentették, bár a belföldi piacot jelentős túlkínálat terheli, elsősorban keleten.)

A nukleáris energia az ország energiaellátásának mintegy 2%-át teszi ki és az energiatermelésben a tizedik öt éves tervben (2001-2005) nyerhet jelentősebben teret. (Az uránkészlet egyébként hatalmas.) Ütemesen fejlesztik a gyártóbázist. A világ vezető nukleáris berendezés-gyártói közé tartozó franciaországi székhelyű Framatome Group és sanghaji partnervállalata készítette el az első kínai terméként jegyzett 1000 megawattos nukleáris erőművet, amelynek beüzemelése 2002-ben kezdődött.

Kína 1993 óta nettó kőolajimportőrré vált és 2010-ig az igényét legalább 100 millió tonnára becsülik. Az ismert olajkészletek északnyugaton, északkeleten és a délkeleti tengerparton fekszenek. Az eddig feltárt jelentős kőolaj- és gázmezők mellett újabbakat fedeztek fel Belső-Mongóliában. Északkelet-Kínában híres a Liao olajmező. A Liaoning-öbölben - ahol az 1980-as években sikertelenül kutattak - 43 km² kiterjedésű és a tengerszint alatt mindössze öt méterrel húzódó kőolaj- és gázmezőre bukkantak. (Ezen kívül jelentős a tartalék olajjalából.)

Az energiaipar általános versenyképességének fokozására és a nemzetközi szabályokkal össze nem egyeztethető energiaipari monopólium megszüntetésére több lépésös intézkedéssorozat kezdődött. A kormányzati adminisztrációt és az erőműveket szétválasztják (2000 végéig 31 tartományi energiahivatal közigazgatási funkcióját törölték el és adták át a helyi gazdasági és kereskedelmi bizottságoknak), az erőművek és az energiahálózat működtetőit különválasztják, valamint megkezdtek a versenyrendszer bevezetését. Utóbbit a kínai gyakorlat szerint kísérleti jelleggel előbb a fejlett területeken és Sanghajban.

Az ország világszerte a biogáz, mint megújuló energiahordozó alkalmazásában. Megújuló erőforrások rendelkezésre állnak azokban a tartományokban is, ahol a szegénység általános, ahol a vezetékes energiahordozók nem hozzáférhetők. Az 1930-as évek korai próbálkozásai elhaltak. Mao Ce-tung 1958 áprilisában Vuhanban kijelentette: a biogázt el kell terjeszteni. Az akkori technológiai szinten azonban nem volt érdemes biogázt termelni. 1968-tól 1974 végéig 230 ezer kisebb házi biogáz termelő rendszer épült meg Szecsuánban. 1975-től a szecsuáni kormányzat intenzívebben támogatta a programot. Vidéki kampánykörutakon népszerűsítették a házi rendszereket és 1978-ig 5 milliót adtak át. A korai technológiák azonban alacsony színvonalat képviseltek és alig bizonyultak használhatónak. A kutatással és fejlesztéssel megnövelt hatásfokú rendszerek időszámítása 1982-től kezdődik, és velük új távlat nyílt meg a biogáz előtt. Számos egyetemen folytatnak kutatás-fejlesztést, de a központ Szecsuán lett. Biogáz előállítására szinte valamennyi szerves anyag alkalmas (háztartási hulladék, zöld növényi rész, trágya, kommunális szennyvíz, valamint gyógyszergyárak, cukorfinomítók, sörgyárak és borászatok, állattartó telepek és vágóhidak nagy mennyiségben termelt szerves hulladéka, stb). Gyorsan terjednek a városi rendszerek, a közép- és nagyméretű biogáz-üzemek. Az első modell-beruházások sorá-

ban megvalósult nanjangi üzem (Honan tartomány) napi biogáztermelése 40 ezer m³ és 20 ezer városi háztartást lát el. Szecsuanban évi 90 ezer biogáz-termelő házi rendszer épül, a legtöbb az országban. (Energiahatékonyság szempontjából a házi használatú 6 m³-es rendszer például éves szinten 300 m³ biogázt tud átlagosan termelni, ami egy tonna nyersolajjal, vagy másfél tonna tüzfával egyenértékű. 2000-ben Szecsuanban 2 millió ilyen gyorsan megépíthető kisméretű házi rendszer működött.) Közkeveltségét segíti az országos kampány, az elterjedését szorgalmazó rendezvények szervezése és technikai képzés, az alacsony beruházási költség (100-125 USD) és a gyors megtérülési idő (3 év). Áramfejlesztésre használják, főznek, melegítenek és világítanak vele, fűtéshez veszik igénybe. Közvetett gazdasági haszonként legalább harminc féle hasznosítási lehetősége van. A biológiai lebontás után visszamaradt anyag beltartalmi értéke kiválóan alkalmassá teszi a föld termőképességének javítására. Biológiai szerként megöli a kártevő rovarokat. Sikeresen alkalmazzák a gombatermesztésben. A fermentációs üledékkel halakat táplálnak, sertéshizlaldákban az etetőanyag adaléka.

A reformfolyamat néhány napirenden lévő kérdése

Ma már nem szenzációértékűek a kínai különleges gazdasági övezetekről szóló hírek. Létrejöttük természetes és döntően hozzájárulnak a kereskedelem és szolgáltatóipar fejlődéséhez, az exportszerkezet javításához, vagy pénzügyi és turisztikai együttműködések kialakulásához. Az állami tulajdonú közép- és nagyvállalatok reformja 15 ezer vállalatot érint és 450 ezer állami tulajdonú kis- és középvállalkozásnál kell végrehajtani változást. (1998-ban a nyilvántartott 206,8 millió városi munkaerő 43,8%-a állami, 9,5%-a kollektív vállalkozásban dolgozott - összességében 52,3%, az alkalmazottak közel fele -, miközben húsz évvel azelőtt ez az arányszám 78,3 illetve 21,5%-os szinten állt - azaz együttesen 99,8%-ot alkotott.) Egyrészt léteznek kötelezően előírt átalakítási sémák. Más esetben az átszervezés mega-fúziók formájában valósul meg. Az egyesülési láz látványos jelenség az országban. Az összeolvadás révén versenyképesebb vállalati csoportok jönnek létre.

A szerkezetátalakítás is kikényszeríti a foglalkoztatási struktúra változását. A modern vállalati rendszer kialakításakor az állami tulajdonú vállalkozásoknak változniuk kell, ha versenyképes részesei akarnak lenni a gyors és fenntartható gazdasági fejlődésnek. Mindazonáltal az állami vállalatok működéséről sok esetben még nem a piac mond ítéletet. A teljesítőképesség javításában alig valósult meg haladás. Az állami vállalatok kilátásait rontja, hogy döntő hányaduk azonnali átalakítást, technológiai felzárkóztatást követel és ehhez óriási tőkére van szükség. A reformkezdeményezések ellenére sok állami vállalat lassan fog hozzá a feladathoz. A nagy- és középvállalkozások nyomásztó helyzetét a fizetésképtelenség, mint általános jelenség szintén terheli.

Az állami hivatalok és intézmények személyzeti reformja

Az állami hivatalok és intézmények régóta késleltetett reformja sürgető szükség. Az elboronált korrupciós ügyekről, meggazdagodott hivatalnokokról és pártvezetőkéről

sokáig nem adhatott hírt a média. A párt irányítása alatt tartott gazdaságban a felső kör érintettsége természetes módon termelődik ki. 2000-ben a világot meglepte a 4,8 millió USD kenőpénzt elfogadott parlamenti alelnök, Cseng Ko-csie halálra ítéltése. Még azon az őszön figyelemfelhívó antikorrupciós kiállítást rendeztek Pekingben, ahova a nagy érdeklődés miatt szinte lehetetlen volt belépőjegyet szerezni. A bemutató hetvennél is több gazdasági bűncselekmény dokumentumait mutatta be, a rendőrségi rajtaütéseket videokivetítőn lehetett követni. Az utóbbi években nyilvánosságot nyert korrupciós ügyek válságot jeleztek és azonnali beavatkozást sürgettek. A reform előzményeként átvilágító ellenőrök járták a helyi hivatalokat, de az átvilágítás módja és a vizsgálódók fedhetetlensége eleve vitatható volt. Mégis, a szűrőn fennmaradtak hivatalnoki helyét új munkatársakkal töltötték fel. Igaz, a hivatali álláshoz való jutás gyakran kapcsolatok és rokon szálak függvénye. Ilyen körülmények között vajon tényleg véget érhet-e a védett és féltve őrzött pozíciók korszaka? A helyi hagyományt tekintve ez megkérdőjelezhető.

2000-2001-ben a reform az 1,3 millió állami tudományos és technológiai kutatási intézménnyel, felsőoktatási és a szolgáltatói körrel kezdődött. Korábban mindezek a kormányhivatokkal azonos besorolás alá tartoztak. A változás 28 millió alkalmazottat érintett, s ebből mindössze 55%-ot tett ki a szakmai dolgozó réteg. Tömegek veszítették el féltett hivatali rangjukat. A reform furcsasága, hogy a hatékony állami szociális rendszer kialakításáig (arra pedig jó ideig várni lehet) az intézmények kötelesek a felszabaduló munkaerőt más munkakör felajánlásával elhelyezni. A humán erőforrás fejlesztésében azért lehet érezni az elszántságot. Az "agyelszívással" fiatal és tehetséges értelmiségiek hagyták el az országot, illetve 1977-től 2002-ig 300 ezren tanultak külföldön és sokan nem tértek vissza Kínába. A TOKTEN önkéntes program az érzelmeiken felülemelkedve éppen a külföldre távozott - és ezért korábban megbélyegzett - szakértők átmeneti hazacsábítását célozza meg ingyenes tanácsadói tevékenység végzésére, amit az ENSZ Fejlesztési Programja és az Önkéntesprogram támogat.

Termelés és szerkezetváltás

A kínai nemzetgazdaság szerkezeti arányait modernizáció útján befektetésekkel, a kormány újabb intézkedéssorozattal gyorsíthatja (többek közt a vállalkozói környezet optimalizálásával, adókedvezményekkel, pénzügyi támogatásokkal, a szigorú adminisztrációs akadályok, önkényesen kivetett kvóták, alaptalan büntetések, illetéktelen vizsgálatok megszüntetésével, a formalítások lebontásával, befektetővédelmi jogszabályokkal) és hathatósabban segítheti elő a pénzügyi reform sikerét, elmélyítheti az állami tulajdonú vállalatok reformját és javíthatja az exportstruktúrát. A piac diverzifikációjában az exportorientált vállalkozások kiemelt helyre kerültek. A stratégiai átszervezés, illetve a szerkezetváltás mértékét és ütemét szektoronként különbözően ítélik meg, de a pártvezetés egyetért abban, hogy a folyamatban a külföldi tőke nem nélkülözhető. Étvágygerjesztőként az eddigi befektetési célterületet bővítik, és a kül-

földi tőkét a mezőgazdasági, környezetvédelmi, infrastrukturális és high-tech termékek felé irányítják. Az acélipar, a gyógyszeripar, a járműipar és a mezőgazdaság területe képet ad a változásokról.

A kulcsszektorok közül az acélipar a kínai gazdaság érzékeny része. Kína a világ legnagyobb mennyiségű acéltermelője. Utóbbi években az évi 100 millió tonnát meghaladó acélkibocsátásban a termékszerekezetet az alacsony színvonalú termékek uralták. Az ágazat halaszthatatlan átalakításához és a minőség javításához elkészült az átfogó fejlesztési stratégia. Középpontba helyezték a hozzáadott érték növelését (melegen és hidegen hengerelt vékony acéllemezek, galvanizált acéllemezek, rozsdamentes vékony acéllemezek és hidegen hengerelt szilikon-acél termelése) és a négy legjelentősebb acélipari vállalkozás támogatását. A globális talponmaradás követelményeként és a WTO-csatlakozással összhangban a kormányzat vállalta, hogy 10-ről 8%-ra csökkenti az acélipari termékeket terhelő vámot és hozzákezd az iparág egyéb akadályainak lebontásához. Mindez a hazai gyártókat kényes helyzetbe hozta és sokak nem lesznek képesek megbírkózni az új versenyhelyezettel. Elkezdődhetett viszont a technológiai megújulás. 2000-től forrásátcsoportosítással 86 milliárd USD-t terelnek át az ágazatban.

Az autóipar acélipari termékek iránti igénye az 1996. évi 5,48 millió tonnáról 2000-re 9 millióra növekedett. A jövőben a járműipar lehet az ország egyik fő gazdasági húzóereje, amihez az ország acéliparának szintén idomulnia kell. A 200 millió kerékpár országában a lakosság kevesebb mint 1%-ának van autója, de egy felmérés szerint a városiak 32%-a öt éven belül vásárolni szeretne. A 20-30-as éveikben járó fiatalok körében a legnépszerűbb a gépkocsivásárlás. A következő 10-15 évben várhatóan 150 millió család vásárol autót. Az életszínvonal emelkedéséhez az autóipar teljesítménye kezd igazodni. A kínai járműipar gyengesége a szűk kínálat és a fejlesztés háttérbe szorulása. Új modellek nélkül is emelkedik az eladás. (1990-ben 816 ezer gépkocsi volt magántulajdonban, 1999-re 5,34 millió. 2002-ben összesen 14 millió jármű futott az utakon. A nagyvárosokban 100 autó jut 10 ezer lakosra.) Az ágazat sikerét neves külföldi gyártó cégek és helyi volt fegyver- és repülőgyárak alapozták meg. A gyártás 80%-át az állami és külföldi cégek vegyes vállalati formája uralja. A járműveket átvett licencként, vagy vegyes vállalati formában gyártják és szerelik össze (főként kifutott, vagy kifutóban lévő szériákat, de a legmodernebb technológiával luxusjárműveket is gyártanak). Az eredeti modellen kisebb változtatásokat végrehajtva és a közízlésnek behódolva általában saját elnevezéssel forgalomba került modell a taxiként közkedvelt Citroen ZX (Fukang). A Daihatsu Charade generációkkal korábbi típusai Xiali néven futnak, a Suzuki Alto (Jiangbei), a Suzuki Alto licenc alapján készül a Chang'an, Subaru kiskocsi a Yunkue, elterjedt a Daihatsu Huali kisbusz, míg a gazdagok szívesen vásárolt járműve a Beijing Jeep, Dodge Grand Caravan és a Shanghai Buick. A Volkswagen legnagyobb kínai sikerét a Jettát 1996-ban az Audi 200-as, azután a felső középosztály által keresett Audi A6-os speciális változata, 2001-től a Bora és végül a Polo megjelenése követte. Sanghaj mellett a FAW-Volkswagen és a First Automobile Works Group révén Csangcsun (Csilin tartomány fővárosa, a kínai autó-

ipar szülőhelye) az új évezred egyik legfontosabb gyártóbázisa. Tehergépkocsikat, személyautókat és alkatrészeket egyaránt gyártanak, kutató és fejlesztő részleget működtetnek. A Jinbei-General Motors (GM) együttműködésnek elvárása volt, hogy legalább 40%-ban helyi alkatrészeket használjanak fel, amit 3 éven belül 80%-ra tornásznak fel. A GM 2000-ig 2 milliárd USD-t fektetett be hat helyi vállalkozásába. Nem hallgatható el ugyanakkor, hogy Kínában a személyautóvásárlás luxusnak minősül. Az árak ugyan a WTO-csatlakozás közeledtével csökkenni kezdtek, de a belföldi árszínvonal a 80-100%-os behozatali vámtarifának köszönhetően így is közel kétszerese az európainak. A WTO-tárgyalásokon Kína vállalta, hogy 2006 közepéig 25%-ra csökkenti az autóimportot terhelő vámot, amit további adminisztratív díjak emelnek. Az árviszonyokat jól példázza a szerző személyes tapasztalata, miszerint 2000 szeptemberében a Csengtuban gyártott "ránccelvarrott" Volkswagen Santana modell (20 évvel azelőtti megjelenésekor kiválónak számított) alapára a helyi autószalonokban magyar viszonyokra vetítve 5,6 millió forint volt.

Az autógyártás fellendülését megelőzte a motorkerékpárok kultusza. (2002-ben összesen 30 milliót tartottak nyilván.) A kerékpárral hajtott riksák mellett elterjedt a motorkerékpáros riksa. A fejlődésben szintén a védelmi célú termelő vállalatok járnak az élen. Az iparág története alig két évtizedes korszakot ölel át. Az 1785-ban alapított és az 1950-es évektől jelentős védelmi vállalattá fejlesztett lőszergyártó Jialing-csoport a reformok kezdetétől (1979) gyárt polgári termékeket. A szecsuanai pártszervezet ösztönzésére a gyár vezetői partnercég hiányában kénytelenek voltak önerőből fejleszteni. Előbb a japán Honda-csoportot keresték meg, de az akkor nem bízott a piaci lehetőségben. A kínaiak technológiai rajzok nélkül külföldről importált motorkerékpárokat voltak kénytelenek tanulmányozni, de a pártfőtitkár ígéretét teljesítették: az újkor Kína 30. születésnapjára elkészült az első hazai gyártású motorkerékpár. Idővel Kína a világ egyik legjelentősebb motorgyártójává vált. 1979-ben a Jialingnál mindössze 55 darabot szereltek össze, 2002-ben mintegy 2 milliót gyártottak.

A kínai gyógyszeripar súlypontja a biogyszerek fejlesztése. Innováció, új gyártósorok és gyógyszerkészítmények nélkül az iparág versenyképessége drasztikusan visszaeshet. Általános vélemény szerint a hagyományos gyógyszerek hatékonyságát szintén javítani kell, emelni a technológiai és csomagolási színvonalat, így azok az amerikai és európai piacon értékesíthetővé válhatnak. A gyógyszeripar növekedése és a WTO-csatlakozás kényszerítette ki, hogy az iparág egy részét (a gyógyszeripari kereskedelmet, a terjesztést és a gyógyászati jellegű szolgáltatásokat) a jövőben jobban megnyitják a külföldi befektetők előtt, illetve lehetővé válik az orvosi műszerek importja. A WTO-tárgyalások folyamán Kína erre ígéretet tett, mégis sokan kétlik, hogy valóban képes lesz a WTO-elvekkel összhangban a külföldi vállalatokat az állami vállalatokkal egyenrangúan kezelni, és az állami cégeknek burkolt módon nem biztosít majd különleges bánásmódot. A piac résnyire addig is nyitott volt, vagyis léteztek vállalkozói együttműködések, elsősorban a kereskedelemben. Az élesedő nemzetközi helyzetben máris több tucat nagy gyár keresett külföldi partnert és kötött megállapodást, de a 6000-en felüli gyártóhoz képest ez az arány szerénynek tekint-

hető. (A 25 legnagyobb multinacionális gyógyszeripari vállalat közül 20 jelen van a piacon. Az 50 legnépszerűbb termékből 40-et vegyes vállalatok állítanak elő.)

A vidék, egyáltalán a mezőgazdaság átszervezése, diverzifikációja és az agro-technológiai fejlesztés felgyorsítása nehezen kivitelezhető feladat. Ellenben tudományos kutatásokra 2001-től 2005-ig összesen 730 millió USD-t fordíthatnak, ami háromszorosra az előző ötéves tervben biztosított forrásnak. A fő mezőgazdasági termékekből hosszú időn át hiány volt, ezért a mennyiségi gabonaellátás volt a fő vezérlő elv. Napjainkban a mezőgazdasági gazdálkodók jövedelme bizonyos régiókban és termékekből csökken a túlkínálat következtében, ami vidéken már-már a szociális stabilitást veszélyezteti. Eközben Kína fő mezőgazdasági gabonatermékeinek (rizs, búza) az ára megközelítette, vagy meghaladta a világpiaci árakat. A helyi termékek az élelmiszerbiztonság terén gyakran kívánni valót hagynak maguk után, a versenytársakéhoz képest gyöngye minőségük és csomagolásuk igénytelen. Az agrárpiac zárt, külföldi áru alig tud bejutni, de hamarosan az ország mezőgazdasági piacának megnyitásával olcsóbb termékek érkeznek a belső piacra. A WTO-val kötött szerződés értelmében Kínának 2006-ig 22-ről 17%-ra kell mérsékelnie a mezőgazdasági importtermékek vámját. A nyugati régió fő termékei alkalmasak Közép- és Kelet-Kína mezőgazdasági ellátására és az exporttermelésre (pl. gyapot, zöldség és gyümölcs, dohány, cukornád). Az éléskamra-koncepció nagy próbatétel elé néz: Nyugat-Kína művelhető területének 81%-a száraz, ezért víztakarékos öntöző technológia megteremtése nélkül a mezőgazdasági növekedés nem lesz fenntartható.

A pénzügyi rendszer reformjának elhúzódása

A kínai kormány azt hangsúlyozza, hogy a nyitási folyamatot alapvetően a gazdaság fejlődésétől és a pénzügyi reform előrehaladásától teszi függővé, tehát attól is, hogy mennyire képes fejlődni a pénzpiac, és a pénzügyi szektor szabályozó ereje milyen mértékben érvényesül. A pénzügyi rendszer gyökeres reformja tehát (államháztartás, költségvetés, bankrendszer) folyamatban van. Pozitív lépések történtek a fizetési mérleget bemutató pontosabb struktúrák és statisztikák biztosítására, a küladóság-monitoring hálózat kiépítésére, az előrejelzés erősítésére, illetve a fizetési mérleg átláthatóságára. Az intézkedéssorozattal javul az ország nemzetközi megítélése és versenyképessége. A legfelső döntéshozók modern bankrendszer kiépítését tűzték ki célul. A kormány támogatja az innovációt, újragondolták a kötelező tartalékolási rendszert és csökkentették a szükséges tartalékrátát, eltörölték a kereskedelmi bankok számára előírt hitelplafont, változott a követeléskezelés gyakorlata és a kereskedelmi bankok belső ellenőrzése. Összességében a pénzügyi szektort érintő intézkedések előnyös változásokat hoztak. 1998-tól az adópolitika reformtörekvései szembetűnőek (az adóbeszedés és adminisztráció reformja, az adóellenőrzés, az önbevallás, az ügyfélszolgálati hálózat, stb.). A hivatalos megfogalmazás gyakran alkalmazza a "közeli jövőben" meghatározást, vagyis a határidő nélküli céljelölést. Ezt a homályos határozottságot használják a pénz- és tőkepiac kialakulására. A kormányzat ugyanakkor sürgeti a veszteséges bankok bezárását. (Fő oka a versenyképtelen állami nagy-

vállalatok életben tartása, a sokszor behajthatatlan hitelállomány.) A hibás hitelezési gyakorlat súlyos kolonc. A bankok 1997 óta tettek ugyan lépéseket a veszteségek leírására és az üzletvezetés színvonalának javítására, mégis számos problémát maguk előtt görgetnek. A jogrendszer megszilárdítása nélkül nehéz betartatni a szabályozást. Néhány intézmény, a rövid távú előnyök érdekében, a piaci szabályokat változatlanul megkerüli.

Legaggasztóbb a pénzügyi rendszer felügyelete, bár a mechanizmus megerősítésére harcot hirdettek a törvénytelen pénzügyi tevékenységet folytatók ellen. A felderítés során büntetésként számos intézményt bezártak. A hivatal alacsony hatékonysággal működik és a jogi eszközök helyett inkább adminisztratív módszert alkalmaz, és nem követi a piaci változásokat.

A piaci viszonyok térhódításával és a WTO-val szemben vállalt elkötelezettség értelmében Kína folyamatosan felszabadítja a gátakat, illetve lebontja a meglévő földrajzi akadályokat. A bankoknál üzleti diverzifikáció figyelhető meg és új termékekkel jelennek meg (hitelnyújtás ingatlanvásárláshoz, gépkocsivásárláshoz, tanuláshoz, utazáshoz és tartós fogyasztási javak vásárlásához, valamint számlavezetőként export-támogatás nyújtása). Sokat beszélnek a külföldi veszély réméről, azaz a globális versenyről. (A tizedik ötéves terv kezdete előtt 1999-ben a külföldi bankok fióküzletei 31,8 milliárd USD értékű aktívával rendelkeztek, ami a teljes aktívák 2%-a volt.) Mégis, a nagybankok csak lassan változnak és a szervezeti reformot vegyes érzelmekkel fogadják. Némelyek az előkészület során versenytársakból partnerekké válnak és összeolvadási egyezményeket hoznak tető alá. Főleg a regionális bankok menekülnek a nagyok hóna alá. A haladás ellenére azonban még valószínűleg hosszú évek telnek el, mire a pénzügyi intézményeik versenyképesek lesznek olyan nagybankkal mint pl. a Citibank.

A külföldi tőke részvétele a nagyberuházásokban

A külföldiek által befektetett tőke döntő szerepet játszik a nemzetgazdaság fejlődésében és a reform folytatásában, a gazdaság tovább nem késleltethető szerkezetátalakításának felvállalásában. (A világ 500 vezető multinacionális cégéből 400 jelen van a kínai piacon.) Kína 1993 óta a legnagyobb tőkevonzó képességgel rendelkező fejlődő ország, amely hozzájárul világgazdasági szerepének növekedéséhez. A külföld elől elzárt érzékeny termékek és szolgáltatások köre szűkül. A WTO-tagság is növeli és kikényszeríti a tudomány-, technológia- és tudásközpontú gyors gazdasági fejlődést. 1998-ban az ázsiai krízis ellenére 45,5 milliárd USD rekord volumenű működőtőke érkezett az országba. Az 1999-es év némi visszaesést hozott, de Kína az USA és Nagy-Britannia után így is a harmadik helyen állt a külföldi tőke fogadásában. 2001-ben 46,9 milliárd USD közvetlen külföldi tőkebefektetés jutott az országba (egy év alatt 15%-ot növekedett) és relációját tekintve kétharmada "kínai", azaz hongkongi, tajvani és makaói. A WTO-csatlakozás után megindult a működőtőke, 34 ezer új külföldi céget jegyeztek be. A kínai Külkereskedelmi és Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma statisztikai közleménye szerint 1980-tól 2002 végéig összesen 448 milliárd

USD áramlott be az országba. A kormányzat a külvilág felé való nyitás és tőkefogadás célzatával mind több üzleti lehetőséget tár fel külföldi befektetők előtt. Bizonyos területen kiemelten ösztönzik a külföldi vállalkozásokat a kialakuló tágabb mozgástér kiaknázására (pl. kedvezőbb adózási szabályok vonatkoznak a külföldi befektetéssel megvalósuló energiaügyi és kommunikációs projekteknel, a fejlett technológia és berendezés importja mentesült a vámtarifa és a hozzáadott értékadótól) és ezzel a célszektorok felé irányítják a forrásokat. Az ajánlott területek közé sorolják a mezőgazdasági technológiafejlesztést, az infrastruktúrális befektetéseket (víztárolók és öntözőrendszerek, kommunikációs projektek, városi környezetvédelem, lakásépítés, stb.), az állami vállalatok technológiai megújítását (energia- és nyersanyagtakarékosságot jelentő, vagy szennykibocsátást csökkentő projektek) és termékkorszerűsítéssel járó technológiák bevezetését (tekintettel a nemzetközi piacrajutásra, az export növelésére), a szállítmányozást, technológiatranszfereket, hiánycikknek minősülő piacképes új berendezések gyártását érintő és nyersanyagprojekteket. Egyszerűsítették a vállalkozásalapítást, tart a jogrendszer kiigazítása, javul a befektetők védelme. Ezen túlmenően a regionális gazdaságok több figyelmet kapnak (közép- és nyugat-kínai befektetések). Néhány éven belül teret nyerhetnek a 100%-os külföldi tulajdonú pénzüzetek és leányvállalatok, de a kínai gyakorlat szerint előbb minden elképzelést alapos próba alá vetnek.

A húzóágazattá vált idegenforgalom fejlődése

A bruttó hazai termék növelésében az idegenforgalom - mint egykor az acélipar - húzóágazatként kap szerepet. 2000-ben a nagy infrastruktúrális beruházásokat kiváltó szektor bevétele 55 milliárd USD volt, 2001-ben meghaladta a 60 milliárdot (17,8-et költöttek a külföldiek, 42,5-et a belföldi turisták). A növekmény az előző évhez képest 2000-ben 13%, 2001-ben 10,5%. Az ország nagyratörő, 20 éves idegenforgalmi programja a világelsőség elérését tűzte ki célul. A kínai idegenforgalmi vonzerő azonban a külföldi átlagturista számára még mindig csak Pekinget jelenti (Tienanmen-tér, síremlékek, Nyári palota, Nagy Fal, stb.). A látogatások központja a Tiltott város és a palotamúzeum (az óvárosban mintegy 120 kulturális helyszín kereshető fel). A Nagy Fal 1952. évi megnyitása óta 100 millió turistát fogadott. A külföldi promóciókban is többnyire az ismert színhelyeket kínálják. A turisztikai fejlesztésben terjednek az újszerű kezdeményezések, de a központilag támogatott fővárosi ágazat elsőbbséget élvez. A 2008-as olimpia rendezési jogát elnyert Pekingben 21,7 milliárd USD-t fordítanak majd infrastruktúrális építkezésekre (metró, nagy sebességű közlekedési hálózat), környezetvédelmi intézkedésekre, a zöld felület növelésére és informatikai beruházásokra. Az olimpiai előkészület a GDP-t évente várhatóan 0,3%-kal emeli és az ország megnyitását nem elhanyagolható módon felgyorsítja.

Pekingben a nagyváros fejlett nemzetközi turisztikai megapolisszá alakítására összpontosítanak. Ehhez nem csupán a külső versenytársakkal kell megküzdeni, hanem a belső problémákat is kezelni kell: higiénia és tisztaság, levegőminőség, műemlékvédelem és a szolgáltató létesítmények gyors fejlesztése. Három nagy turistakört vázol-

tak fel a stratégiai tervezéskor: a belvárosi bevásárló- és szórakoztató központ, a külvárosi és elővárosi rekreációs kör, valamint a hegyvidéki terület a Nagy Fal városnéző körével. Peking unikuma, hogy szinte havonta fedeznek fel bemutatásra érdemes relikviát. A szerző kínai tartózkodása idején, 2000 augusztusában élőben közvetítették a nyugati Han-dinasztia (i.e.206. - i.sz.25.) idejéből származó császári sírbolt feltárását. A földhalom alatt megbúvó lelet akkor került a figyelem központjába, amikor a fosztogató tolvajokat rajtakapták. A helyszín az i.sz.265-420. tájékán fontos szerepet játszott, ilyen korú relikviák eddig is kerültek elő, a területen átfogó kutatás 2000-ig mégsem történt. Hiába ugyanis a gazdasági reformfolyamat, ha a műemlékvédelemből a politikai ideológia nem halt ki. Ekképpen alakul a sorsa a fővárosban régi nyári palotaként ismert területnek, amely a városkép szégyenfoltja. Az ott meghúzódott családok életkörülményei rossz hírt keltenek. A jelenlegi nyári palotánál nagyobb és a Csing-dinasztia idején öt császár uralma alatt 150 évig épült együttest az angol és francia csapatok 1860-ban kifosztották, lerombolták és felgyújtották. Néhány falmaradvány és pillér maradt meg. 1983-tól folyamatosan napirenden tartották a rekonstrukciót, végül azonban a politika akarata érvényesült, amely elutasította a császárságra emlékeztető híres park helyreállítását. Végül azzal a feltétellel engedett a pártvezetés, ha a romokat nevelő céllal meghagyják és kizárólag a maradványokat mutatják be.

Az idegenforgalom, mint fellendülő szektor, a kínai műemlékvédelmet és városvédelmet nem a kívánatos mértékben segíti elő. Peking ebben is kivétel. A Kulturális Relikviák Hivatala 2000-ben indította el városvédő programját. Elérték, hogy szabályozzák a történelmi környezetben a városarculatot rontó magas felhőkarcok építését, az öreg épületek karbantartását. A házak többségével megépülésük óta nem törődtek. Az új rendszabállyal elkezdődött az illegálisan felhúzott épületek elbontása, a területfüvesítés és fásítás. A leglátogatottabb helyszíneken kötelező a külső felújítás (ötévente a falazat átfestése), illetve az üvegportálokat és ablakokat évente legalább egyszer takarítani kell. A betarthatóság azonban nehéz lesz és az épületek belsejét nem érinti az előírás.

Peking legjobb gyakorlatot kereső példája kevés helyen ragadós. Rendszerint elhanyagolják az ősi romok, a történelmi emlékhelyek állagmegóvását. A gazdasági növekedés és a történelmi örökség védelme között ellentét húzódik. A korlátlan városi fejlesztés régi épületek tömegeit pusztítja el. Rémálomszerű, ami esetenként autópálya-építéskor történik. A Szang-dinasztia alatt fővárosként szerepelt Anjangnál az autópályaépítés időszámítás előtti emlékeket tüntetett el, holott ezen a helyszínen fedezték fel a kínai írásbeliség állati csontokra vésett első emlékeit. A buddhista relikviákat a háború és kulturális forradalom pusztításainak éveiben fenyegette hasonló veszély. A selyemút mentén fekvő több ezer ősi emlék (9000 rom, ezer évnél régebbi) megmentésére léteznek kezdetleges projektek. A legszegényebb nyugati országrészben a régóta várt gazdasági fejlesztés hordozza a legnagyobb veszélyt és hivatalos megfogalmazás szerint még csupán a szükséges pénzeszközök feltérképezésénél tartanak. Az ún. Három szurdok erőmű példáját pozitívumként emlegetik (a Jangce-folyónál 87 templomot és törté-

nelmi épületet helyezték át, a 61 régészeti helyszínen talált legrégebbi leletanyag 8000 éves), de erről döntsön az olvasó. A világ legnagyobb duzzasztógátjánál, ahol a szurdokok szépsége évszázadok óta költőket ihletett meg, az építkezés hatalmas változással jár. Az elárasztással megemelkedő vízszint 2000 éves települést, a Ming-dinasztia idejéből 400 éves lakóházakat, érintetlenül megőrzött hagyományos életformát temet a víz alá.

A központ turisztikai vonatkozású intézkedéseinek jelentősebbike az "ünnep-turizmus", a szabadságolási rendszer újragondolása (1999). A hosszított (3-7 napos) ünnepet a lakosság nyomban megszerette és máris hagyománnyá vált. A szabadság hosszabb élvezésére évente három ízben nyílik mód: az október 1-jei nemzeti ünnepnap, a tavasz-ünnep és a május 1-jei nemzetközi ünnepnap nyomán. 1999-ben az első roham meglepte a nagyvárosokat, ahol a látványosságok kénytelenek voltak korábban nyitni és később zárni. 2002-ben 200 millióan keltek útra és 8,4 milliárd USD-t költöttek. A szabadságolás a polgárokat nyíltan fogyasztói társadalomba tereli. A kínaiak (főleg a fiatalok) az ünnepnapokon jóval többet vásárolnak mint egyébként (legyen az háztartási készülék, vagy ruhanemű), amit a bevásárlóközpontok leértékelései is serkentenek. Azóta egyre többen élnek a szabadidő által kínált lehetőséggel, bár a tömegturizmus átgondolatlan erőltetése ellenére szerény a belföldi idegenforgalom. A kényszer szabadságolás központi módszere alapvető, a belső turizmust akadályozó problémákra hívta fel a figyelmet. Az utakra kiáramló tömeg a forgalom leterheltségéhez és lakossági ellátási zavarhoz vezetett. Bizonyosodott, hogy a kapacitás nem elegendő, a szolgáltatók nincsenek felkészülve. Napirendre került a szállítmányozási szektor fejlesztése. Javul a légi járatok kihasználtsága és mindinkább a tényleges utazási igényhez igazítják a járatokat. A légiszállítók együttműködése több és sűrűbb járatindítást hoz (főleg a nemzetközi és hongkongi járatokon), illetve a főbb repülőterek egymással hatékonyabb légi járat-hálózatot alakítanak ki, a kisebb térségekre kiterjesztett járatok is szerephez jutnak. A vasútfejlesztés üdvözlendő elhatározása, hogy javítják a menetidőt, a vonatokat megpróbálják tisztán tartani (a WC-tisztaságot fenntartani nehéz lesz), elegendő ivóvízről gondoskodni és légkondicionálást biztosítani (a magas páratartalom elviselhetetlen hosszabb utazás során). Felesleges tagadni, Kínában a rezidens utazók döntését nem befolyásolja a higiénia, a biztonsági helyzet és a szolgáltatás színvonala. A minőségi tényezők egyelőre nem játszanak jelentős keresletnövelő tényezőt, amiben közrejátszik, hogy a turizmus alakulását alapvetően a belföldi forgalom határozza meg. (1989-ben 240 millió kínai utazott az országon belül, 2001-re 780 millió.) A nagyvárosokat elhagyva a színvonal legfeljebb a belföldiek számára megfelelő, de nem elégíti ki a külföldiek elvárását.

A kínai az emberiség egyik legrégebbi civilizációja (5000 éves), az ország rejtett történelmi és kulturális emlékek tárháza. A kiaknázásra váró idegenforgalmi értékek sorában valóban különlegességek szerepelnek, de a külföld előtt ismert és ismeretlen kuriózumok jobb bemutatását és értékesítését a kínaiaknak még tanulniuk kell. Turfántól 20 km-re (Hszincsiang-Ujgur) az óvárosnak nevezett 2000 éves terület a világ legnagyobb

és hajdanán katonai szempontból legjobban védett agyagvárosa, szinte érintetlen. A Közép-Kínában lévő Lojang (Honan nyugati részén) a hét ősi kínai főváros egyike, de első az elsők között, hiszen a legkorábbi és leghosszabb ideig volt főváros (13 dinasztia 96 császára alatt 1529 évig). A természeti látványosságok környezetében fekvő várost 2001-ben csupán 80 ezer külföldi kereste fel szemben a 4,5 millió belföldi turistával. Nevezetes a 600 különböző fajtát felvonultató, 1500 éves kultivációs múltra visszatekintő bazsarózsa-kultúrája, amely áprilisban tömegeket vonz. Hangcsou (Kelet-Kína Csöcsiang tartományában) a kínai civilizáció másik gyöngyszeme, egykor az ország kulturális, gazdasági és politikai központja, fővárosa, amelyet Marco Polo egyszerűen úgy jellemzett, mint a világ legméltóságosabb városa. Tibetben a dalai láma nyári palotája és a palotakert a kultúra és vallás élő múzeuma (30 ezer relikvia tekinthető meg). A tangkancsei melegvízű tó (vize főleg káliumban, nátriumban és radon elemekben gazdag) a Tang-dinasztia óta (i.sz.618-907) működik kiemelkedő rekreációs helyként, Európában vajon hányan hallottak róla? Szecsuan büszkesége a legszentebb buddhista kultikus helyek sorában jegyzett lönsani környezet a világ legnagyobb ülő testhelyzetű buddha szobrával (a sziklába vésett szobor 71m magas, i.sz.803-ra készült el, ezer kisebb buddha szobor veszi körül és a hegyen templomok tucatjai működnek). Az óriás buddhát egyszerűen "Milliárdosnak" nevezik a helybeliek, mert a turisták évente dollár-milliókat költenek szállásra és ellátásra, belépőkre és ajándéktárgyakra. Csengtutól 40 km-re hét évtizede fedezték fel a világ legnagyobb keleti városaként számon tartott települést (12 km²-en fekszik, történelme 2875-4070 évvel ezelőtti időkgig vezethető vissza). Krisztus előtt a 21-5. században élt civilizáció ereklyéi kerültek elő. Az értékek ellenére a helyszínek sokszor elzártak a nyilvánosság elől (állaguk, karbantartásuk sem megfelelő).

Milyen lendülete van a külföldi utazásoknak és kik utaznak külföldre? Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején óriási méretet kezdett ölteni a rokonlátogatás a kulturálisan és földrajzilag közel eső Thaiföldön, Malajziában, Szingapúron (diplomácia kapcsolatok eredményeként ez az első három olyan célország, amelyet a kínai polgárok előtt megnyitottak, miközben Magyarország 2003-tól lett ajánlott célállomás) és a Fülöp-szigeteken. Az 1990-es évek elején 3 milliónyian utaztak külföldre, 1999-ben már 9,23 millió utazó volt, 2001-ben pedig 12 millió. Az életszínvonal javulásával, a jövedelem növekedésével, a több szabadidővel, a magasabb képzettséggel, az államilag elfogadott célországok körének kibővítésével lényeges változások történnek, ám az adminisztratív korlátok élnek és nem minden kínainak adatik meg a szabad külföldi utazás lehetősége. Az állapot fenntartásával a kormányzat részben a külföldi valuta kiáramlását szeretné fékezni, hogy ne engedje csökkenni az idegenforgalmi mérleg számottevő aktívumát. Fő utazók a tanult és fiatal réteg. A kínai utazók életkorára magyarízatot ad, hogy a 30 éven aluli fiatalok a legjobban keresők, utánuk a 41-45 évesek következnek. Egyértelműen a kulturális forradalom idején nevelkedtek az oktatási rendszer kárvallottai, miközben a reformokkal javult a képzettség és nőtt az átlagjövedelem.

Kézenfekvő a kérdés: a mesterségesen fenntartott gátak tengerében valóban létezhet-e kínai gazdasági csoda? A növekedési mutatók önmagukban azt sejtetik, hogy igen. Az elmaradott gazdasági helyzethez képest persze könnyebb volt bruttó értelemben elérni az ugrást, majd a "Made in China" jelzést javuló tartalommal megtölteni. A kormányzat a bruttó nemzeti termék 8% körüli tartós, fenntartható növekedésével számol, de a növekedési ütem fenntartásához egyre több állami intézkedéssorozat szükséges. A pezsdülő Kína továbbra is a világ egyik leggyorsabban növekvő gazdasága maradhat. Gazdasági teljesítményben az ország felzárkózott a világgazdaság hatalmaihoz (ám az egy főre vetített GDP alig éri el a fejlődő országok átlagát).

Kínai csoda márpedig létezik, arra gondolva, hogy a nyitás kezdete óta eltelt bő két évtized alatt a belföldi és a nemzetközi helyzet alapos változáson ment át. A változó környezetben Kína bi- és multilaterális gazdasági és kulturális kapcsolatok sorát hozta létre. A globalizáció trendje nyomást gyakorol a pénzügyi életre, a befektetésre, a termelésre, a kereskedelemre, a tudományra és technológiára, azonban a változást nem lehet az öntörvényű Kínától kikényszeríteni nagyobb mértékben és ütemben mint ami e szuper erőközpont érdekeit szolgálja. Változatlanul akut probléma a korrupció, a vallásszabadság, a börtönmunka, az emberi jogok, a szerzői jog sérelme... és volna még mit visszaesőnek minősíteni. Kína arculatához hozzátartozik az illegális kereskedelem, a csempészet és a dömpingszerű hamisított termékek. Ezek visszaszorítását gyengén kezelik, de élénkebben foglalkoznak vele. A hírforrások széleskörű hatósági rajtaütésről tudósítanak. A piaci látszat-tisztogatás nem nevezhető eredményesnek, inkább a külvilágnak szóló pótcselekvés. Az ellenőrök félnek a népharagtól és léteznek olyan országrészek, ahol a helyi kormányzat nem hajlandó együttműködni a hamisítás elleni kampányban.

A nemzetközi tiltakozásokat és fenyegetőzéseket Kína soha sem vette komolyan. Tisztában van azzal, hogy amikor a fő döntések meghozatala a gazdasági érdekek mezsgyéjén történik, az érzelmek háttérbe szorulnak. Számítása bejön. Folyik a verseny az 1,3 milliárd lakosú piacért. Elég feleleveníteni, hogy a fenntartásaival sokáig aggodalmaskodó washingtoni képviselőház geopolitikai okból végül jóváhagyta Kína WTO-tagságát, mert az amerikai vállalatok a kínai befektetések legnagyobb haszonélvezői.

Egyelőre a Kínai Kommunista Párt 2002. novemberi, immáron negyedik generációváltását sem szabad túlértékelni, a kongresszus az előre megírt forgatókönyv szerint inkább alkalom volt a formai változásokra. A régi vezetők őrzik befolyásukat, nem vonultak vissza teljesen a hatalomtól, hanem megnevezték a régen kijelölt saját - szintén nem fiatal, 60-as éveiket taposó - embereiket és a háttérbe húzódtak irányítani. A forgatókönyv folytatódott 2003 márciusában: az új állami vezetők azok a pártemberek lettek, akik a folyamatosságot garantálhatják: Hu Csin-tao új pártfőtitkár lett az államfő, Ven Csia-pao addigi miniszterelnök-helyettes a miniszterelnök, és Vu Pang-kuo volt miniszterelnök-helyettes került a kínai törvényhozás élére. Megőrizte befolyását a korábbi pártfőtitkár-államfő Csiang Cö-min, mint a központi katonai bizottság vezetője. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy a kommunista párt áldásával Kína számára a választott fejlődési pálya további, szélesebb lehetőségeket tartogatott.

A szerző 2000-ben kínai állami ösztöndíjjal jutott el Szecsuan tartományba, ahol a BRTC állami kutatószervezet biogáz programjában vett részt, és a megújuló erőforrások helyi gazdaságra gyakorolt hatását vizsgálta. A tanulmány a Kínai Népköztársasággal foglalkozik. Peking a menekülő nacionalisták által 1949-ben elfoglalt Tajvant (Kínai Köztársaság) az "egy Kína" elv alapján az ország részének tekinti. Kész volna haderővel fellépni abban az esetben, ha a tengerszoros másik oldalán Tajpej kikiáltaná a függetlenséget. A fejlett piacgazdasággal és többpárti demokráciával rendelkező Tajvan elfogadhatatlannak tartja az újraegyesítést, elutasítja a Hongkongnak és Makaónak biztosított "egy ország két rendszer" elvét. Tajvan és a népi Kína közeledését azonban gazdasági megfontolások mind ésszerűbbé teszik.

Leányka arcmás

Arday Géza

Gondolatok Cs. Szabó László életművéről

Cs. Szabó László nevének említése mindig ugyanazokat a képzettársításokat csalja elő az emlékezet(ünk)ből – anélkül, hogy megemlítődne egy-egy jelző vagy elnevezés igazi jelentése és jelentősége. Leggyakrabban „örök peregrinus”-nak hívják, mert állandó tudásszomjjal ásta bele magát a több ezer kötetes könyvtárába. Volt időszak, amikor remekbe szabott útleírásai miatt nem bédekkernek, hanem „csédekkernek” nevezték el őt. Természete szerint is örök diák volt, mert sikerült megőriznie egy életen át az új ismeretek iránti szellemi nyitottságot. Azon kevesek közé tartozott, akik született lényeglátással rendelkeznek. Írásaiból egy kifinomult gondolkodó képe rajzolódik ki, akinek árnyalt mondataiban minden szó és vessző a megfelelő helyen található. (Köztudott róla, hogy kedvenc írásjele a pontosvessző volt.)

Mondandóm legelején szeretném megválaszolni azt a kérdést, hogy miért fontos számomra Cs. Szabó László munkássága és személyisége? Az alábbi érvek eleinte függetlenek voltak egymástól, csak az idő mutatta meg számomra az összefüggésüket és kölcsönhatásukat.

Először is azért fontos számomra, mert rajta keresztül búcsúzom attól a lelki, szellemi és fizikai eleganciától, amelynek darabjait nagyszüleim és öreg rokonaim révén megkaptam az élettől, de egy idő után el is kellett eresztenem. Ennek az intelligenciának és mentalitásnak a könyvekbe zárt szelleme maradt itt közöttünk „Csé” által. Másodszer azért fontos számomra, mert életművének kutatása kapcsán nagyon sok „lelkes” embert ismerhettem meg az emigrációból. Harmadszor azért fontos, mert hagyatéka a Bodrog-parti Athénhez, Sárospatakhoz kapcsolódik, és végakarata szerint abban a több száz éves református temetőben nyugossa álmát, amelyben sokszor és szívesen járok barátaimmal együtt. Az a temető külön életet él, ahogy ősfái alatt sok színben pompázik. Negyedszer pedig azért fontos számomra, mert személye besorolhatatlan, úgymond „címkézhetetlen”: urbánus író, akít a népiek is elfogadtak és tiszteltek, vagyis a két szekértábor között helyezkedik el.

Közhellyé vált az a megállapítás, amely szerint kortársai és az utódok a „nagy esszéíró nemzedék tagja”-ként tartják számon: Szerb Antal és Halász Gábor mellett. Saját irodalmi elhelyez(ke)dését Babits ún. istállójába tette. Neve nem volt olyan széles körben ismert, mint Móricz, Kosztolányi, Németh László,

vagy akár az „istállótulajdonosé”, azonban kimunkált prózáját kizárólag a nagyokéhoz lehet mérni. A hazai olvasók előtt az elmúlt évtizedekben neve nem volt ismert, mert emigrációban élt és alkotott: javarészt művei sem voltak hozzáférhetőek a hazai olvasók számára. Azt vallotta, hogy neki mindig csak kis szektája volt és lesz. Az a több évtized, amit emigrációban töltött, gyakorlatilag elegendő volt ahhoz, hogy végleg nemzedékek tudatából törölődjön ki, illetve be se kerüljön. Hiába érkezett haza a könyvtára, az életmű elsüllyedt. Régi barát, családtag vagy egy-két kutató jóvoltából kimentve csak foszlányokban ért partot pár kötete. Munkásságának a háború előtti szilánkjait könyvtárakban és egy-egy magángyűjteményben lehet föllelnünk.

Természetesen ettől függetlenül fontos, hogy megírt művei közül mi marad fenn az utókor számára? Miben alkotott Cs. Szabó László maradandót? Mi az, ami nem veszítette el aktualitását és ami túléli őt? Nos, ezek azok a fő kérdések, amelyeket több éve igyekszem bonckésem alá venni.

Nem egy tipikus írói indulással, illetve iskolával találkozhatunk, ha Cs. Szabó iskolai tanulmányait vizsgáljuk. Egyetemi pályafutását az orvosi karon kezdte, de egy szemeszter múlva otthagyta; helyette a Közgazdaságtudományi Egyetemet végezte el. Doktori értekezését „A középkori háziipar kérdéséhez, különös tekintettel a flandriai gyapjúszővésre” címmel készítette el, ami nem tartozik a kifejezetten irodalmi témák közé. Ez a második szimpatikus tulajdonsága: rendelkezett más szakma ismeretével is. Ellenben már tíz éves korában elkezdett írni. (Első irodalmi kritikusa erdélyi rokona, Kuncz Aladár, a „Fekete kolostor” szerzője volt.) Zolnai Bélának köszönhetően írásait először a szegedi „Széphalom” közölte a húszas években.

A száraz életrajzi adatok alapján nem sok derül ki Cs. Szabóról, hiszen 1905-ben Budapesten született, és 1984-ben Budapesten halt meg. Ebből a két adatból nem tudhatjuk meg, hogy az első tizenkét éve Kolozsvárhoz kötődik; mint vallja is: „Sohasem írhatom ki magamból az erdélyi múltat: ami bennem ér egy szikrát, Erdélynek köszönhetem”. – Valamint az is rejtély marad, hogy az emigrációban eltöltött 38 évéből 34-et Angliában, Londonban élt. „Londont nagyon szeretem – vallotta önéletrajzában -, lompos, öreg, végtelenül jámbor komondorra emlékeztet. Olyan városban lakom, ahol egy jegyvétel az autóbuzson átlag öt köszönet-váltással jár”.

Ám az 1965-ben kiadott Magyar irodalmi lexikon sem nyújt nagyobb segítséget. Pontatlanul közlik nevét, születési dátumát és helyét, sőt még a munkáit is. Egy rövid írásában, mely az Irodalmi Újságban 1965-ben látott napvilágot, erről így emlékezett meg: „Tékozlóan jóságos hozzáam a népi demokrácia. Másoknak csak Kossuth- vagy József Attila-díjat osztogat, nekem egy szülőfalut adományozott. Nógrádban vagyon, járási székhely, ezerhatszáz lakos-

sal. Adott hozzá vadonatúj születési dátumot is. Úgy gondolták a melegszívűek, hogy jobban illik rám a rózsatermő május, mint a zimankós november. El a Skorpióval! Több szerencsét hoznak az Ikrek... Rétság az igazi ajándék. Fejedelmi – egy egész falu a kedves palócok közt! Szívesen elfogadom, már csak varázslatos hangtani alakjáért is. Se apám, se anyám, semmiféle boldog vagy boldogtalan őszám a táján se járt. Én sem. Budapesten születtem. Ha még népi író lennék, érteném, hogy megfosztanak a romlott nagyvárostól.” Eképpen reagált erre a mérhetetlen tájékozatlanságra és sértésre, amit a Magyar irodalmi lexikon apparátusa 1965-ben elkövetett ellene.

Önéletrajzi írásaiból kiderül, hogy múltjából a katedrát nélkülözte leginkább. Különösen a hollandiai Mikes Kelemen Körben és a Külföldi Magyar Evangéliumi Ifjúságban lelt egy spirituális hazára és pótkatedrára. Fialatok között érezte magát a legjobban: 1956 után kilenc ország húsz városában majdnem félszáz előadást tartott számukra, akik a Forradalom után jöttek el Magyarországról. A hátrahagyott főiskolai tanszéke helyet kapott egy „repülő tanszéket”, amely sajtóosan Cs. Szabó fogalmának számított.

Érdekes az a belső kitérkezés – Cs. Szabónál elég ritkán fordult elő –, amelyet a Hűlő árnyékban című önéletírásában a személyes vallásos meggyőződéséről olvashatunk. Ez a hitfelfogás szinte minden esetben egybefonódik kultúrtörténeti hagyományokkal és az erdélyi református kultúrával. Gimnáziumi tanulmányait a Farkas utcai református kollégiumban kezdte el.

Nem véletlenül került páratlan szellemi értéket képviselő könyvtára hagyaték-ként Magyarországra, a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának különgyűjteményébe. A látogatók számára ez a galériával kibővített könyvtár- és emlékszoba az íróasztalával, a galéria korlátján lógó portréjával, székeivel és a több mint tízezer könyvvel együtt különleges hangulatot áraszt – ezért szeretek oda belépni. Ez ott egy különben élt szellemi alkotó relikviája, amelynek jelentőségét az adja, hogy a könyvtár egyben maradhatott, és így hagyományozódik az utókorra.

Bármelyik esszéjébe belelapozva azonnal szembetűnik, hogy az ismertetésre szánt téma hemzseg a képektől és a gondolatársításoktól. Nehéz eldönteni, vajon nem a bővítmények képezik-e a lényegesebb mondanivalót. Ezek tartják magasfeszültségben a mindent átható drámaiságot, ezeknek az összecsapó erőnek az összhatása szabja meg Cs. Szabó stílusjellegzetességét. Saját maga mondta el, hogy mi az esszéírás lényege: „... órákra beosztható kitartás, széles körű anyagismeret, jó memória, a tudást átvilágító lírai vonzalom a témához, felismerhető személyes stílus”. Ennek a műfajnak elsőrendű mestere volt, munkája révén már életében fogalommá, halála után pedig klasszikusává vált.

Kiválóan tudott szellemileg beilleszkedni más korokba. Szépirodalmi lendületű, nyelvilag abszolút igényes esszéket írt, általában lábjegyzetek nélkül; ebben hű maradt nemzedéke munkamódszeréhez. (Egyszer megvallotta, hogy igazából az őket megelőző nemzedék pozitívista lábjegyzetelése taszított el a „tudóskodó” esszéstílustól.)

Rögzült munkamódszere nem volt, mert „alkalom szüli az esszét” – nyilatkozta egy alkalommal. Soha nem készített tervet a menetéről, nem állt tisztán előtte az alapváz, csak az „íraskényszer” hajtotta. Az első fogalmazvány a munka végén többnyire szemétkosárba került. A logikus elrendezés a második szövegezésre hárult, ez is kézírással (ceruzával) és a megsemmisítés tudatában készült. „Eltörölöm magam mögött a szégyen nyomait” – írta; „csak a harmadik műveletnél, a gyötrelmes soronkénti stiláris tisztogatás közben ülök írógéphez, mert a gépelt szöveg majdnem úgy eltávolít szavaimtól, mint a nyomtatott. Szembeszöknek az apróbb gondolati szakadások, szóismétlések, a suta vagy kétértelmű szórend, s a csupán félig tápláló alany, állítmány, jelző.” Az öncenzúráján átengedett írás újabb tisztázásra szorul, és a negyedik vagy ötödik változat kerül az olvasó szeme elé. Hitt abban, hogy nincs végleges szöveg.

Cs. Szabó az esszé műfaját az általános tájékozódás lehetőségének tekintette. Műveiben elsősorban az európai civilizáció és a magyar társadalom mindinkább elmélyülő válságára keresett magyarázatot, hagyományokat és eszméket kutatót. Az esszéírás valójában nem is munkásságának tárgyát, inkább módszerét jelölte meg: gazdag műveltséganyagára személyes jellegű állásfoglalások épültek. Az esszéekben távlatos érdeklődése és mélyebb összefüggéseket feltáró, elemző módszere egyformán érvényesült.

A szigorú és sokszor száraz tények mellett szeretném emberi közelségbe hozni Cs. Szabó László különleges személyiségét, hogy ne csak a tudós esszéket fogalmazó gondolkodó szikár arcéle, hanem egy önmagát is bíráló, állandó öniróniával és önkritikával élő gondolkodó finom jellemvonása is kirajzolódhasson. Szállóigévé vált az a félig nyelvtanilag a levegőben lógó megjegyzés, hogy „a kényszerből példa lett, a gályapadból – ahogy Németh Lászlónál – laboratórium”. Németh László a sajkodi nyaralója, Cs. Szabónak pedig a Gloucester Mews-i háza szolgált laboratóriumként, ahol a szavak súlyát patikamérleglen mérte ki az esszéi számára.

Amikor első fecskéként 1960-ban Tamási Áron egy íródelegációval elutazhatott Londonba, szíverősítőként vitte magával Cs. Szabó részére a jellegzetesen tamásias mondást: „akármelyik dombon áll is a pásztor, ugyanazon a nyájon van a szeme”.

Nagy János

A Szent Korona hazatérése

Huszonöt évvel ezelőtt, 1978. január ötödikén éjjel tíz órakor ritka vendég ereszkedett le a Ferihegyi repülőtér betonjára: az Amerikai Egyesült Államok elnökének második különgépe, az Airforce Two. Állami, társadalmi és egyházi személyiségek népes csoportja várakozott rá – az érkezés időpontját az amerikaiak többször változtatták – hol a kényelmes váróban, hol pedig a metsző hidegben kint, a terminál előtt. A felsorakozott díszszázad és a katonazenekar – a szokatlan hidegnek kitéve – szintén annak volt a jele, hogy rendkívüli esemény várható. A repülőgépen a Szent Korona, 33 évi távollét után, hazatért oda, ahová mindig is tartozott: Magyarországra. Vele együtt érkeztek haza a koronázási jelvények: a palást, az országalma, a jogar és a kard.

Akkori beosztásomból adódóan - külügyminiszter-helyettesként – nekem is volt feladatomban a fontos eseménnyel és annak előzményeivel kapcsolatban. Bár hozzá kell tennem: a döntések a legmagasabb szinten születtek, (az Egyesült Államokban sem az államapparátus, hanem maga Jimmy Carter elnök hozta meg a végső döntést) és én csak egy voltam – jóllehet nem kis felelősséggel – abban a csapatban, amely különböző szinteken és beosztásokban az ügy érdekében tevékenykedett. Nem vezettem naplót, s tudom, az ember idővel hajlamos szebbnek látni saját szerepét, mint ami valójában volt, mégis igyekszem hűen visszaadni a történeteket.

A korona viharos történetét sokan ismerik. Ezért most inkább csak epizódokat villantanék fel. Tényekből, legendákból? Ki tudja... Tény, hogy a háború vége felé a nyilasok nyugatra hurcolták, az akkori Németországhoz tartozó Ausztriáig. Ott benzines hordóba rejtették és elásták. Bizonytalan, hogyan szerzett tudomást erről az amerikai hadsereg tisztje, lényeg, hogy megtudta, és a fogságban lévő koronaőrökkel megmutattatta a rejtékhelyet. Ott azonban csak a ládát találták. Némi „ráhatás” eredményeként aztán előkerült a benzines hordó. Így kerültek a koronázási jelvények 1945-ben az amerikai hadsereg kezébe.

A legenda folytatódik: a vezénylő amerikai tiszt hivatalában a fürdőszobában tisztították le a benzines hordó szennyét a koronáról. Ne érje vád őket ezért! Korántsem biztos, hogy így történt. Másrészt nem az amerikaiak jöttek Budapestre a nemzeti ereklyéért. Az ideiglenes nemzeti kormány már 1945-ben visszakérte a koronát, de az amerikai válasz kitérő volt. 1946-ban viszont, amikor az amerikaiak jelezték visszadási készségüket, az akkori magyar kormány lebeszélte őket erről. Így aztán a magyar Szent Korona elindult addigi hányattatásainak leghosszabb utazására, Európából az amerikai Fort Knoxba. Sohasem volt még ennyire távol a hazájától.

Az igazsághoz tartozik, hogy ha „fogságban” is, de gondozási és őrzési szempontból kitűnő helye volt a koronázási ékszereknek Fort Knoxban, az Egyesült Államok arany-

tartalékának fellegvárában. Csak csodálni lehet, hogy jelentős károsodás a jelvények egyetlen darabját sem érte. Néhány apróbb sérülést az amerikaiak kijavították. Komolyan vették, hogy ez nem hadizsákmány, és hogy „megfelelő időben” vissza fogják adni jogos tulajdonosának, a magyar népnek.

Évtizedek jöttek, amikor arról folyt a beszélgetés, hogy mikor jön el ez a „megfelelő idő”. Az 1970-es évek közepére a magyar-amerikai kapcsolatok kilábaltak abból a gödörből, amelybe 1956-ot, majd 1968-at követően jutottak. Magyar részről őszintén szerettük volna javítani a kapcsolatokat az Egyesült Államokkal. Ránk nézve káros volt az „egy kalap alá vétel”, vagyis az a nézet, hogy az Egyesült Államoknak a Szovjetunióval kell javítania kapcsolatait, a Varsói Szerződés többi tagállama „majd ehhez fog igazodni”. Törekvéseinkre mindig árnyékot vetett a Szent Korona ügye. Minden lehetséges fórumon elhangzott a magyar észrevétel, hogy mindaddig nem lehet teljes a kapcsolatok normalizálása, amíg vissza nem adják a koronát.

Ez az érvelés hatni kezdett. Az amerikai fellazítási törekvéseknek is útjában állt az ügy rendezetlensége. Amerikában kezdtek nyilvánosságot kapni a korona visszaadását támogató hangok. Gerald Ford elnök 1976 májusában biztató ígéretet tett az őt felkereső Szekér Gyula miniszterelnök-helyettesnek a kérdés további vizsgálatára. Az ellenzők is felerősítették hangjukat. Számuk nem volt ijesztően magas, de zajosak voltak, befolyásuk és pénzük is volt.

1968-1971 között washingtoni nagykövetként, 1971 után pedig Budapesten én is részese lettem az eseményeknek. Minden alapvető kérdésben megszülettek a felső szintű döntések. A cél: a Szent Korona hazahozatala. Az amerikai fél kéréseit, javaslatait – amikor eljön az idő – tisztelettel és maximális előzékenységgel kell fogadni, egészen addig a határig, ahol már nemzeti presztízsünk látványos sérelme kezdődne. A fő célnak alárendelhető amerikai igényeket nyugodtan teljesíteni lehet.

A hetvenes évek második felében érlelődött a számunkra pozitív döntés. Carter elnök, akinek mély vallásossága és humanista értékrendje közismert, komolyan vette, hogy neves amerikai és külföldi személyiségek egyre gyakrabban tették fel a kérdést: miért van még mindig Amerikában Szent István koronája? Ezt a kérdést tette fel Nagy Ferenc és Király Béla is. S ekkor Carter elnök, az ellenzőkkel szemben, a visszaadás mellett döntött, s az apparátusra bízta, hogy az Egyesült Államokra nézve negatív következményeket ellensúlyozzák, illetve előnyre váltsák. (Ez okozott is némi kellemetlenséget a későbbi tárgyalásokon. Az ellenzők ugyanis olyan újabb és újabb követelésekkel álltak elő, amelyekről remélték, hogy a magyar fél nem fogadja el, s így kútba esik az egész ügy.) A teljes bizonyosságra azonban 1977 októberének első napjáig várni kellett. Cyrus Vance amerikai külügyminiszter akkor közölte New Yorkban Puja Frigyes magyar külügyminiszterrel: Carter elnök úgy döntött, hogy a Szent Koronát visszaszolgáltatja Magyarországnak, a magyar népnek. A visszaszolgáltatás technikai és protokolláris részleteit tisztázni kell. Azonnal kijelölte az amerikai megbízottat: Philip M. Kaiser újdonsült budapesti nagykövetet. (Kaiser nagykövetről, mint emberről, a korona visszaadása érdekében kifejtett tevékenységéről huszonöt év távlatából is csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatok.) Néhány nappal később

került sor magyar részről az én megbízatásom hivatalos megerősítésére. Cyrus Vance teljes titoktartást kért tőlünk Carter döntését illetően. Ezt – természetesen – megígértük és megtartottuk. Oaker képviselő asszony, a visszaadás egyik heves ellenzője azonban 1977. november 3-án közreadta Carter elnök döntését. Ismét felbolydult a politikai élet Washingtonban. Az elnök utasítására másnap (november 4-én!) sajtókonferenciát hívtak össze és megerősítették a döntést. Ez a dátum nem csillapította a kedélyeket, sőt... Tiltakozó akciók, tüntetések indultak, ezen néhány szenátor, képviselő, fontos polgármester is részt vett. Követendő és tiszteletre méltó, ahogy az amerikai külügyi apparátus igyekezett mindenre válaszolni, jóllehet mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az elnök döntése megmásíthatatlan. A magyar emigráció megosztott volt. A többség – hallgatólagosan vagy tevőlegesen – egyetértett Carter döntésével. A neves, magyar származású történész, John Lukacs pl. a Fehér Ház kérésére készített memorandumában úgy vélekedett, hogy az amerikai magyaroknak csak egy kicsiny, de hangos csoportja ellenzi a korona hazatérését. A döntő többség nem nagyon örül az ilyen hivatalos gesztusnak, de nem is ellenzi a korona visszaadását, már csak azért sem, mert százezrével járnak haza.

1977. október 1-jén tehát lezárult a Szent Korona hányattatásának hosszú szakasza. Hátravolt még egy sokkal rövidebb és kellemesebb szakasz: a hazaszállítás és az átadási ünnepség részleteinek kidolgozása a magyar és az amerikai megbízottak között. Mindent egyeztetni kellett – folyamatosan még a beszédek szövegét is – mindenben konszenzust kellett kialakítani. Ennek során túl kellett jutni a visszaadás ellenzői által felröppentett rémhíreken és követeléseken. Az egyik ilyen rémhír az volt, hogy az Egyesült Államok nem az eredeti koronát, hanem annak másolatát fogja visszaadni. Két kiváló szakember, Kovács Éva művészettörténész és Szvetnik Joachim ötvös-restaurátor – akik a jelvények szakmai átvételére Fort Knoxba utaztak – megnyugtatót: vannak a koronának olyan pontjai, amelyeket csak ők ismernek. (Fort Knoxban azonnal megállapították, hogy természetesen az eredeti korona van előttük.)

Az időpontokat az amerikai fél tűzte ki: 1978 január 5-én érkezik a Szent Korona Budapestre, és 6-án délutánra kéri a hivatalos átadást. Mi nem szoltunk bele a hazakerkezés pontos időpontjába. Gondoltuk, hogy valamikor napközben, így sokan láthatják majd a díszmenetet. Nem így történt. Az Airforce Two január 5-én este tíz órakor, metsző hidegben és sötétben érkezett meg Budapestre. Éjfélre járt az idő, amikor a gépkocsioszlop és díszes kísérete elindult a repülőtérrel.

Az előkészületek örömteli eseményei és a ma már humorosnak tűnő epizódok közül csak néhányat említek. Lékai László bíboros, esztergomi érsek is legyen jelen a repülőtéri fogadtatásnál - hangzott az egyik washingtoni kívánság. Megnyugvással vették tudomásul, hogy nemcsak ő, hanem a többi történelmi egyház feje is meghívást fog kapni. Másik eset: Kaiser nagykövet, diplomatikusan körüljárva a kérdést – és egyáltalán nem valamiféle előfeltételként vagy követelésként – előadta azt a washingtoni kívánságot, hogy ne Kádár János vegye át a koronát és lehetőleg ne is legyen jelen az ünnepségen. Sértő volt ez az óhaj? Tulajdonképpen igen, hiszen Kádár János nem

viselt ugyan állami tisztséget (a kollektív államfői testületben, az Elnöki Tanácsban betöltött tagságán kívül), pártvezetőként Magyarország tényleges vezetőjének számított. Nálunk azonban már jóval korábban megszületett a döntés, hogy a Szent Koronát az Országgyűlés elnöke veszi át, Kádár János pedig nem szándékozik részt venni az ünnepségen, így nem volt nehéz túljutni ezen az akadályon sem. Olyan igény is érkezett Washingtonból, hogy a magyar fél jelentse ki: ha a korona hazajön, nem vesszük azt Moszkvába. Ezt így, szó szerint, elfogadni nem lehetett, de arra nyugodtan kötelezettséget vállalhattunk, hogy ha a korona hazajön, soha többé nem fogja elhagyni Magyarország területét. További kívánság volt, hogy Magyarország ne támasszon kártérítési igényt az Egyesült Államokkal szemben a korona visszatartásáért. Ez így egyoldalú lett volna. Végül abban állapodtunk meg, hogy egyik fél sem támaszt ilyen igényt a másikkal szem-

Anyaság

ben, az amerikaiak pl. azért, hogy őrizték, javították és hazaszállították a koronát. Szinte a legutolsó pillanatig foglalkozni kellett egy, a nemzetközi joggal talán alá is támasztható kívánsággal, hogy a korona, a megérkezés után, a hivatalos átadásig maradjon amerikai őrizetben. Ez – nem kimondva – azt sugallta, hogy a repülőtérről vigyük a jelvényeket az Amerikai Nagykövetségre. Ebből azonban már nagy zavar támadt volna. A tisztes kompromisszum az lett, hogy a parlamentben a magyar és az amerikai szakemberek végzik a dolgukat (átadás-átvétel), de az épületben lesz egy amerikai diplomata is, s a szakértői munka befejeztével az ő zsebébe vándorol vissza a láda kulcsa másnap reggelig. Vele együtt ott töltötte az éjszakát egyik diplomata munkatársam is. Közben az Országház ku-

polacsarnokát, az átadási ünnepség színhelyét is be kellett osztani. Középen az esemény méltóságához illő helyet foglalt el a korona és a koronázási ékszerek. A fennmaradt tér felét az amerikai vendégek, magyar és külföldi tudósítók kapták. A magyar résztvevőknek, vendégeknek mindössze 250 hely maradt. Hogyan lehet ezt a minimális számot elosztani, tekintettel a hatalmas érdeklődésre? Ezt a Külügyminisztérium nem vállalhatta. Ötven helyet fenntartottunk a „protokoll vendégek részére”, kétszáz meghívót pedig átadtunk a szakszervezeteknek, ifjúsági- és nőszerzeteknek, az Írószövetségnek és más művészeti ágak szervezeteinek, a mezőgazdaság érdekképviseleteinek, stb. Osszák el ők.

Meg kellett tervezni az átadási ünnepséget, egy pillanatra sem feledve, hogy fontos politikai eseményről van szó. Nem tudom, korábban elhangzott-e az Országházban egymás után a magyar és az amerikai himnusz, mert most igen. Kérdés volt, hogy mivel fejezzük be az ünnepséget? A Szózat akkoriban – elég baj – nem nagyon volt szereplője az ilyen ünnepségeknek. Kivéve az évenkénti tiszti esküt a Kossuth téren. Amikor munkatársaim felhívták erre a figyelmemet, azonnal eldönt, hogy a Szózat fogja zárni az ünnepséget és kísérs a kupolateremből ünnepélyesen kifelé gördülő koronát és a koronázási ékszereket. A magyarok arcán látni lehetett, hogy mély megrendüléssel élték át ezt a befejezést.

Örültem annak, ami történt, de főleg annak, hogy minden gördülékenyen ment. „Győzelmi ünnepet” azonban senki sem ült. Közhely, ha azt mondom, hogy „mindenki győzött”. Magyarország és a magyar nép azért, mert visszakapta jogos tulajdonát. Az Egyesült Államok azért, mert megőrizte, erősítette magyarországi pozícióit; mert elegánsan, a diplomáciai főiskolákon tanítandó módon rendezett egy régóta húzódo problémát, és – legyünk őszinték – egy kis tüskét szűrt Magyarország és szövetségesei viszonyába.

Az idő múlásával lassan feledésbe merül, hogy negyedszázaddal ezelőtt mi, hogyan és miért történt, ki mit és miért tett. A korona itthon van, s a többi koronázási ékszerrel együtt bárki által megtekinthető. Igaz, mozdult a helyéről, a Nemzeti Múzeumból az Országházba, de ez Magyarország határain belül történt. A palást – az ereklyék közül az egyetlen, amelynek keletkezési ideje (1031) vitán felül áll - a Nemzeti Múzeumban maradt. Az azonban biztosra vehető, hogy nem tettem könnyelmű ígéretet 1977-ben Kaiser nagykövetnek: Szent István koronája, a Szent Korona, nem fogja többé elhagyni Magyarországot területét.

Nagy János, egykori sárospataki diák, nyugalmazott nagykövet, aki 1971-80 között külügyminiszter-helyettesként tevékeny szerepet vállalt a Szent Korona hazatérésének előkészítésében, szerkesztőségünk felkérésére írta meg emlékeit, a korona hazatérésének 25. évfordulója alkalmából. A téma történelmi előzményei iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk Benda Kálmán - Fügedi Erik: A magyar korona regénye (Magvető Könyvkiadó, 1979) és Bertényi Iván: A magyar korona története (Kossuth Könyvkiadó, 1978) c. műveit.

Géczi István

Abaúj-Zemplén természeti értékeiről - jelenidőben

A történelmi Abaúj-Zemplén, mint természetvédelmi tájegység, a Hernád és a Tisza folyók közé eső kistájakat (Bodrogsík, Hegyalja, Hegyköz, Meződűlő, Taktaköz, Szerencsi-dombság, Zempléni-hegység és a Hernád bal parti völgye) foglalja magában, és a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság, mint természetvédelmi felügyelőség hatáskörébe tartozik. Kis tájaink együttese kiterjedéséhez képest rendkívül változatos természeti adottságokkal rendelkezik. A Zempléni-hegység Magyarország legfiatalabb vulkáni hegysége. (A legintenzívebb vulkáni tevékenység 10 millió éve zajlott.) Elnevezése új keletű: a trianoni határváltozás után született. Geológiailag a Kárpátok belső vulkáni koszorújának részét képező Eperjes-Tokaji-hegylánc déli fele. Ezért a geológusok a Zempléni-hegység elnevezés helyett a Tokaji-hegység elnevezést használják. Az országhatár közelében, Vilyvitány és Felsőregmec határában felszínre bukkanó kisebb kristályos rögök szerkezetileg nem részei a hegységnek. Ezek a trianoni határmeghúzáskor a megszülető Szlovákia területére került Zempléni-szigethegység hazánk területére átnyúló darabjai. E rögöket Magyarország legidősebb felszínén található kőzeti építik fel (kb. 900 millió évvel ezelőtt képződtek.). A hegyek lábánál az Alföld legfiatalabb süllyedéke, a Bodrogsík terül el. Az erős tagoltságnak és a több évszázados emberi tevékenységnek (erdőirtásnak, szőlőművelésnek, legeltetésnek) köszönhetően kialakult változatos élőhelyek a kárpáti és a pannon flóra- és faunaterület fajainak is életlehetőséget nyújtanak. A hegység, a Bodrog és Hernád összekötő kapocs, s részben zöld folyosót képez az Alföld és Kárpátok között. Egy- más szomszédságában élnek Kárpátokban elterjedt és melegkedvelő fajok. Ez az ország legmagasabb biodiverzitású területe.

A tájegység természeti értékeinek megismerése, védelme a 19. század derekán magányos természetbúvárok kutatómunkájával indult és a 20. század második felében civil szervezetek tevékenységével folytatódott. A ragadozó madarak védelme a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület 1974-ben történt megalakulásával kezdődött, majd 1980-ban az egyesület Zempléni Helyi Csoportja létrejöttével vett lendületet. A zempléni csoport a terület legnagyobb, legjelentősebb természetvédelmi tevékenységet folytató civil szervezete. Madárvédelmi tevékenysége nemzetközi szinten is példaértékű. Kezdetben kizárólag madárvédelemmel foglalkozott, tagságának növekedésével azonban lehetőség nyílt más természetvédelmi feladatok elvégzésére is. Így indult el a kétéltű- és hullóvédelmi program, amely többek között a zempléni keresztes vipera állomány megőrzését tűzte ki célul. A környezeti nevelést is szolgálja az évente megszervezett nyári táboruk. Természetvédelmi célja a Her-

nád-völgy vonuló énekesmadarainak kutatása "madárgyűrűzéssel". A 90-es évek végén, a csoport vállalta fel a rétrekonstrukciós program szervezését is.

Az 1980-as évek közepén a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem biológia szakos hallgatói kezdtek hozzá, nyári táborozások keretében, a rendkívül fajgazdag, de lassan visszaerdősülő hegyi kaszálórétek (pl. Gyertyán-kúti-rétek) rekonstrukciójához. Ma ez a legjelentősebb élőhely-rekonstrukciós program a tájegységben. 1992-ben alakult meg a Zempléni Környezetvédelmi Egyesület, amely nyolc éves fennállása alatt védettségi javaslatokat készített, továbbá az egyetemistákat felváltva rétrekonstrukciós táborokat, általános iskolások részére természetismereti táborokat, előadás-sorozatokat, kiállításokat szervezett. *Zempléni Táj* címmel környezet- és természetvédelmi folyóiratot jelentetett meg. A *Zempléni Táj* különszámait, az *Információk Északkelet-Magyarország természeti értékeiről*, tudományos publikálásra adtak lehetőséget. A Független Ökológiai Központtal közösen népfőiskolát szervezett a hegyközi döntéshozók számára, vízvédelmi kutatásokat végzett.

1995-ben újabb természetvédelmi célú egyesület alakult, a Milic Csoport. Fő működési területe a Zempléni-hegység névadó Nagy-Milic csoportja és a Hernád-völgy, Kéked központtal. Tevékenységét kezdetben oktatás és szemléletformálás (szakkörök, táborok, előadások) alkotta. Hét éve szervezi és végzi a fokozottan védett Drahos-rét természetvédelmi fenntartási munkáit. Jelentős eredményei a működési területére vonatkozó gyeptaszter és a Megyaszói Tátorjános élőhely rekonstrukciós programjának elkészítése.

A Zemplén Természetvédelmi Alapítvány 1997-ben alakult. Célja a Zempléni-hegység és a tájtörténetileg hozzá kapcsolódó területek természeti értékei feltárása, megóvása, megismertetése. Ennek érdekében védett és védelemre tervezett természeti értékek megóvásáról, fenntartásáról gondoskodik, kutatásokat támogat. Kezdeményezi és szervezi a Zempléni-hegység térségében a természeti területek tájrehabilitációját szolgáló hagyományos gazdálkodási formák alkalmazását. Segíti a térséget érintő ökoturizmus fejlesztését. Baskó község határában, hagyományos legeltetéssel, mintegy 80 hektár gyepterületet kezel.

2000-ben alakult meg az Abaúj-Zemplén Értékeiért Közhasznú Egyesület, amely a megszűnt Zempléni Környezetvédelmi Egyesület nyomán keletkezett űrt is betölti. Fő célja a környezeti nevelés, szemléletformálás és hosszú távon az önálló térségi nemzeti park megvalósulásának elérése. Folyamatban lévő programjai: mesterséges fészekodúk készítése és telepítése énekesmadarak és kisemlősök számára a Zempléni-hegység területén; a kistajak pincéiben, borházaiban élő denevérpopuláció felmérése, a tulajdonosok tájékoztatása; közreműködés a sátoraljaújhelyi központú Zemplén Televízió *Természetes* címmel jelentkező magazinmúsora filmjeinek elkészítésében, a hozzájuk kapcsolódó stúdióbeszélgetések szervezésében, lebonyolításában; környezeti nevelési továbbképzések szervezése, lebonyolítása. Az egyesület az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság megbízásából részt vesz a természetvédelmi szempontból jelentős mesterséges üregek védetté nyilvánítási programjában.

A civil szervezetek tevékenysége 2000 tavaszán eredményezte az első olyan lépést, amely a meglévő természeti értékek jövőjét akár döntően is befolyásolhatja. Hét bodrogközi önkormányzat (Tiszakarád, Tiszacsermely, Alsóberecki, Bodroghalom, Karos, Karcsa, Pácin) valamint a Palocsa Egyesület együttműködési megállapodást kötött, amelynek értelmében a Palocsa Egyesület kezdeményezte a Bodrogköz természeti értékeinek felmérését, továbbá vizsgálta a természeti értékekhez, folyamatokhoz illeszkedő gazdálkodás lehetőségeit. E munkához csatlakozott a Magyar Környezetgazdaságtani Központ Alapítvány, majd az E-misszió Környezet- és Természetvédelmi Egyesület. E három civil szervezet és a kezdeményező önkormányzatok (az időközben csatlakozott községekkel - Bodroghalom, Kisrosvágy, Nagyrosvágy, Semjén, Vajdácska - kiegészülve) 2001-ben létrehozták a Bodrogközi Környezetgazdálkodási és Tájrehabilitációs Közhasznú Társaságot. A Kht. keretein belül ökológiai programiroda dolgozik, amelynek célja a természettel való együttműködésen és az ennek érdekében megvalósított tájrehabilitáción alapuló, a fenntarthatóság elveinek megfelelő gazdaságfejlesztési program kidolgozása, és megvalósítása. A társaság az előzetes felmérések eredményeiről és a kidolgozandó program koncepciójáról 2001 őszi országos konferenciát szervezett Sárospatakon. Tevékenységének eredménye, hogy a Bodrogköz bekerült a Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Program Érzékeny természeti területek alprogramjába.

Abauj-Zemplénben a tájegységet érintő védetté nyilvánítások sora 1975-ben kezdődött a fűzerradványi park természetvédelmi területtel alakításával. Ezt követte 1984-ben a Zempléni Tájvédelmi Körzet létesítése 26496 hektár területen, amelyből fokozottan védett 2395 hektár. A védetté nyilvánítás célja a területen a földtani értékek, a táj jellegét meghatározó földfelszíni formák, a felszíni vizek, a védett növény- és állatfajok, a természetes növénytársulások, a gyepek és a természet szerű erdők, valamint a települések jellegzetes tájképi környezetének megóvása és fenntartása volt. 1986-ban létrejött a Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzet Bodrogkeresztúr, Bodrogszegi, Olaszliszka, Tarcál, Tiszaladány, Tokaj és Zalkod határában, 4242,4 hektáron, ebből fokozottan védett 665,8 hektár. A védelem célja itt is a földtani értékek, a táj jellegét meghatározó földfelszíni formák, a felszíni vizek, a védett növény- és állatfajok, a természetes növénytársulások megóvása és fenntartása volt. 1993-ban a Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzethez csatoltak Tiszaladány község határában lévő 336,2 hektár területet, amelyből 58,9 hektár fokozottan védett, a Tisza szabályozása következtében kialakult holtágak, mocsarak, nádasok, ligeterdők, bokorfüzesek fajgazdag növény- és állatvilágának, tájképi értékeinek védelme érdekében. 1987-ben létesült a Megyaszói Tátorjános és a Tállyai Patócs-hegy Természetvédelmi Terület. Az előbbi 35,3, az utóbbi 3,2 hektár kiterjedésű. A védelem célja a fokozottan védett tátorján termőhelyének, valamint a Patócs-hegyen fellelhető fokozottan védett magyar nőszirmos és még számos védett növény termőhelyének a megóvása volt. 1990-ben védetté nyilvánították a Bodrogszegi Várhegy 1,6 hektár kiterjedésű termé-

szetvédelmi területet, a ritka növényfajok élőhelyének védelme céljából. Ugyanebben az évben létesült az Erdőbényei fás legelő Természetvédelmi Terület, kiterjedése 195,6 hektár. A védetté nyilvánítás célja az opál-előfordulás védelmének biztosítása és a tájképi értékek megőrzése volt. 1994-ben született rendelet a Sóstó-legelő Természetvédelmi Terület létesítéséről. Abaújkér és Gibárt határában, összesen 69,7 hektáron, a Hernád és a Szerencs patak között kialakult dombokon fennsíkyszerűen elhelyezkedő legelőterület jelenlegi állapotának megőrzése; az őszi és tavaszi madárvonulások során a legelőn megpihenő és táplálkozó, valamint az ott élő és fészkelő madarak zavartalanságának biztosítása; a területen élő kisméltós populációk – különös tekintettel a fogyatkozó ürge kolóniák – életfeltételeinek megőrzése és fenntartása céljából. 1996-ban jött létre a Long-erdő Természetvédelmi Terület Alsóberecki, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Vajdácaska községhatárokon, összesen 1123,2 hektáron. A védetté nyilvánítás a Bodrog folyó mentén, a holtágakkal határolt területen, a már csak itt meglévő, természet szerű, ártéri erdőtársulások, valamint a gazdag növény- és állatvilág megőrzése miatt történt. Egy évvel később a környezetvédelmi tárca az 1,1 hektárnyi (és a megyei tanács határozatával 1978 óta védett) Megyer-hegyi Tengersizem Természetvédelmi Területet országos jelentőségű védett természeti területté minősítette át, az országban egyedi előfordulású, volt malomkőbánya nagy jelentőségű bányatörténeti és földtani, valamint a bányászkodás befejezése óta kialakult botanikai és zoológiai értékeinek megőrzése végett. Helyi jelentőségű védett területek még, a teljesség igénye nélkül: Abaújkér, Gibárt: nyárfa; Boldogkőújfalu: Kőtenger; Boldogkőváralja: a Péchy-Zichy kastély parkja; Füzérkajata: kovásodott fatörzsek; Golop: kastélypark; Kéked: Meltzer-kastély parkja és a Továbbképző Intézet Parkja; Pácin: kastélypark; Sárospatak: Iskolakert, Mandulás és a Várkert; Sátoraljaújhely: Sátor-hegy törésvonala; Sima: tölgyfa; Széphalom: Kazinczy Mauzóleum parkja; Taktabáj: kastélypark; Tarcal: Takta holtágak.

A Bükki Nemzeti Park szakemberei 1994-ben, többéves kutatómunka alapján, tizenegy kisebb-nagyobb, összesen mintegy 3800 hektár területet javasoltak védetté nyilvánításra Abaújalpár, Abaújkér, Abaújszántó, Baskó, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Gönc, Mád, Sárospatak, Tállya és Telkibánya határában. A javaslat keretében a zárt lombdők uralta régióból három nagyobb tömb kap majd kiemelt oltalmat. Sárospatak határában a Király-hegy – Megyer-hegy és Radvány-völgy, a már védett Tengersizemmel és az egykori malomkőbányával, Szokolya – Óvár területe Erdőbénye határában, továbbá az egykori nemesfémbányászat emlékeit őrző telkibányai „Felső-erdő”. A „Felső-erdő” egyúttal összekötné a Zempléni Tájvédelmi Körzet alapításától különálló két nagy tömbjét. A védetté nyilvánításra javasolt terület nagy részét a Hegyalja képét döntően meghatározó „félkultúr” táj teszi ki, amelyet a még művelt és a már felhagyott szőlőtáblák, a helyükön kialakult tövises bozótosok, a bokorerdők foltjaival váltakozó, jórészt másodlagos lejtősztyepppek jellemeznek. Legszebb, fajokban leggazdagabb állományaik az abaújszántói Sátoron és Krakon, a tállyai Kopasz-hegyen és az erdőhorvátai Vár-hegyen díszlenek.

1989-ben a Tokaj-Bodrogzug Tájvédelmi Körzet és a Bodrog teljes magyarországi szakaszát kísérő ártere, benne a Long-erdő Természetvédelmi Területtel, valamint a Zempléni-hegység teljes területe a szorosan hozzá kapcsolódó kistájakkal (a Szerencsi-dombság kivételével) felkerült a nemzetközi szinten szerveződő, fontos madárélőhelyek (IBA) listájára, amelyek – ha megfelelő védelemben részesülnek – biztosíthatják Európa madárfaunájának fennmaradását. Az Európai Unió egyes tagállamaiban az IBA minősítés jelenti a különlegesen védett területek kijelölésének alapját. Hazánknak az 1971-ben, Iránban, Ramsar városában kötött, a „nemzetközi jelentőségű vadvizekről, mint a vízmadarak tartózkodási helyéről” szóló egyezményhez történő csatlakozását követően a Bodrogzug a nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek listájára is felkerült.

Az elmúlt évtizedek során az Abaúj-Zempléni térség jövőjéről két regionális és tájrendezési terv készült: 1989-ben a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Tájrendezési Tanszékén, 1991-ben pedig a Bükki Nemzeti Park Igazgatóságán, sajnos gyakorlati eredmény nélkül. Ez utóbbi már fölvetette az önálló nemzeti park létesítésének gondolatát. A világszerte veszélyeztetett, a tájegység határain belül előforduló, jelenlétével a területnek nemzetközi jelentőséget biztosító (ún. minősítő) madárfajok (pl. a fekete gólya, fehér gólya, parlagi sas, daru) és a minősítő fajok mellett jelen lévő regionálisan, európai szinten kedvezőtlen védelmi helyzetű madárfajok (pl. fogoly, fűrj, mezei pacsirta, macskabagoly, nyaktekercs, közép fakopáncs, szürke küllő, füstifecske, fülemüle, örvös légykapó, kis légykapó, kék cinke) állományai, és általuk a tájegység nemzetközi jelentősége jelenleg kihasználatlan gazdasági potenciál. Mindezek a természeti értékek, a több évtizedes nem megfelelő kezelés, elhanyagolás következtében fokozott veszélybe kerültek. A természetvédelem legfontosabb feladata, védett és nem védett területeken egyaránt, az élőhelyek változatosságának megőrzése, a természetszerű élőhelyek további fenntartása, a pusztulóban lévők természetszerűvé válásának elősegítése, a tönkretett élőhelyek rehabilitációja. A Bodrogtóban pl. a térséget valaha eltető vizes élőhelyek napjainkra jórészt a védett területekre, az árterekre szorultak vissza, és gyors ütemben pusztulnak. A Bodrogtó megújulásának egyik stabil alapja lehet az ármentesített területekre került egykori holtágak, vizenyős területek rehabilitációja. A meglévő természetvédelmi keretek, képességek mindezek megvalósításához nem elegendőek. A természeti értékek védelme önmagában nem megoldható. A munka során a tájegység egészében kell gondolkodni, háttérbe szorítva a partikuláris érdekeket, így egységes, a természetes és a mesterséges környezet értékeit, valamint a társadalmi hatásokat is figyelembe vevő megoldás születhet. Sőt, a programba bevonandó területnek a határokon is át kell nyúlnia, hiszen a Bodrogtó és a Zempléni-hegység természetes folytatása a Szlovák Köztársaság területén található. A hatékony védelem és fejlesztés érdekében a területet egységes ökorégióként kell kezelni, amelyet természeti szempontból a határok nem vágnak ketté. A két országnak az Európai Unióhoz való csatlakozásával e határok egyébként is jelképesé válnak. Olyan alternatív fejlesztési programokat kell kidolgozni, amelyek lehetőséget

kínálnak a helyi lakosság számára a gazdasági felemelkedésre úgy, hogy közben a természeti értékek megőrzése is lehetővé válik (ökoturizmus, alternatív mezőgazdasági technikák, hagyományos fognagzálkodás). El kell érni, hogy a helyi önkormányzatok felismerjék, elsődleges érdekük ennek a komplex programnak a kidolgozása és megvalósítása. Nyújtsanak támogatást olyan helyi programok megvalósításában, amelyek a terület természeti értékeinek megőrzését, és adottságainak környezetbarát kihasználását célozzák. Bemutatóközpontokkal, informálással, kiadványokkal és konferenciákkal kell népszerűsíteni a tájegység területére kidolgozott alternatív programot, hogy azt a helyi lakosság, a vállalkozók és az önkormányzatok is megismerhessék, és megvalósításában közreműködjenek. Meg kell erősíteni a tájegység védettségét. Meg kell teremteni egy igazi helyi központot, amely szakembergárdájával tényleges védelmet tud biztosítani az értékeknek, és segítséget tud nyújtani a lakosság részére.

Az egyik kitörési pont a minőségi idegenforgalom. Viszonylag kevés vendég, hosszú tartózkodási idővel, számos program igénybevételével, egész évben. Feltétele a meglévő programkínálat (borút, gasztronómia, kulturális rendezvények, sport, stb.) összekapcsolása, természeti értékekre épülő programokkal való kibővítése. (Nem megy természetvédelmi szakemberek részvétele nélkül!) Az infrastruktúra már jelentős mértékben adott, az elmúlt évek szálloda felújítási, építési hullámának köszönhetően. Ugyanilyen fontos a falusi turizmus. Egyre többen szánják rá magukat a vendéglátás e formájára. A továbblépés feltétele ez esetben is a programkínálat kialakítása, bővítése, a természet- és környezetbarát termékek és szolgáltatások nyújtása.

A másik kitörési pont a természetbarát gazdálkodás, legeltetés, gyümölcsstermesztés, erdei termékek feldolgozása, biotermékek előállítása, az idegenforgalom kiszolgálása lehet. Tájegységünk legnagyobb része extenzív mezőgazdasági területként lett besorolva az Európai Unió csatlakozás előkészítése keretében. Hosszabb távon nem lehet majd más módon versenyképesen gazdálkodni. Szintén megoldandó feladat, hogy mit vihet haza a vendég. A védett területek esetében a klasszikus idézet kellene, hogy igaz legyen: „Csak a fényképeidet vidd el, és a lábnyomaidat hagyd itt!” (Nyaranta több tízezer, százezer forint eszmei értékű virágcsokor indul „haza” és köt ki a szemétkben.) A legtöbb településen képeslapon/lapokon, országos vagy regionális idegenforgalmi kiadványokon kívül semmit sem találni. Nincsenek zempléni szuvenírek! A terület nagy része erdő, de nincsenek fadaragványok. Sok a vizes élőhely, de nem készülnek fonott emléktárgyak. A térség legnagyobb nevezetességei sem vihetők haza miniatürizált formában.

A térség nemzetközi elismertségéhez vezető útján az első jelentős lépés 2002 júniusában megtörtént. Helyi kezdeményezésre az UNESCO Világörökség Bizottsága budapesti ülésén a világörökség részévé nyilvánította Tokaj-Hegyaljai borvidékét. A cím azonban önmagában még nem eredményez új gazdaságot, felvirágzást! Van tennivalónk bőven.

Bordás István

Andrássy Kurta János szobrása

A Sárospataki Képtár lépcsőforduló-jában áll egy szobor. Összegömbölyödve alvó, fiatal állatot, egy

Móricz Zsigmond

bikaborjút ábrázol, alkotója Andrássy Kurta János. Az állat háta állandóan fényes. Szinte mindenki, aki arra jár,

megsimogatja az egy tömbből faragott, vörös gránit szobrot. Vajon mi készíti az embereket arra, hogy végighúzzák kezüket egy jég-hideg szobor hátán? Mi teszi élővé a merev sziklát? Ha erre a kérdésre elfogadható választ találunk, bizonyosan közelebb kerülhetünk Andrássy Kurta János művészetének titkához.

A szobrászművész 1911. november 23-án született a Bihar megyei Kiskóh községben. Korán árvaságra jutott, s nevelőszülők gondozták. Pályafutását inasként kezdte Budapesten. A kor nehéz sorsú iparoslegényeihez hasonlóan végigjárta az élet kemény iskoláját. Címfestő inasként azonban egyre erősödött benne az érzés, amely elhátározássá érett: művész,

mégpedig szobrászművész lesz. Kezdetben Bory Jenő akadémikus szobrász tanítványa volt. Első mestérének hatása azonban szinte semmilyen módon nem lelhető fel későbbi művészetében. A Képzőművészeti Főiskolán beiratkozva megtanult minden olyan fogást, amely egy jó szobrásznak, művészte kibontakoztatásához szükséges. E tanulási folyamat fontos része, hogy a főiskola után Medgyessy Ferenc műhelyében dolgozik. Itt részt vesz néhány olyan, Medgyessy életművében fontos szerepet játszó kortéri alkotás létrehozásában, amely méltán teszi híressé a mestere nevét. Sokan - éppen e kapcsolat hatására - Andrassy Kurta Jánost Medgyessy követőjeként tartják számon. Ez azonban nem egészen állja meg a helyét. Igaz ugyan, hogy felfogásában, formavilágában sokat tanult a 20. századi magyar szobrászat kiemelkedő alakjától, gesztusaiban, szobrainak plasztikai hatásában azonban jelentősen eltér tőle. A fiatal szobrász a harmincas évek elejétől rendszeresen részt vesz a Nemzeti Szalon és a Műcsarnok gyűjteményes tárlatain, első sikerét a Magyar Piétával aratja. E szobor alkotási folyamatáról így számol be önéletrajzi írásában: „...*egymás után raktam fel az új szobrokat. Káin és Ábel dombormű az „én és én” problémának volt plasztikus megjelenítése. Majd pedig*

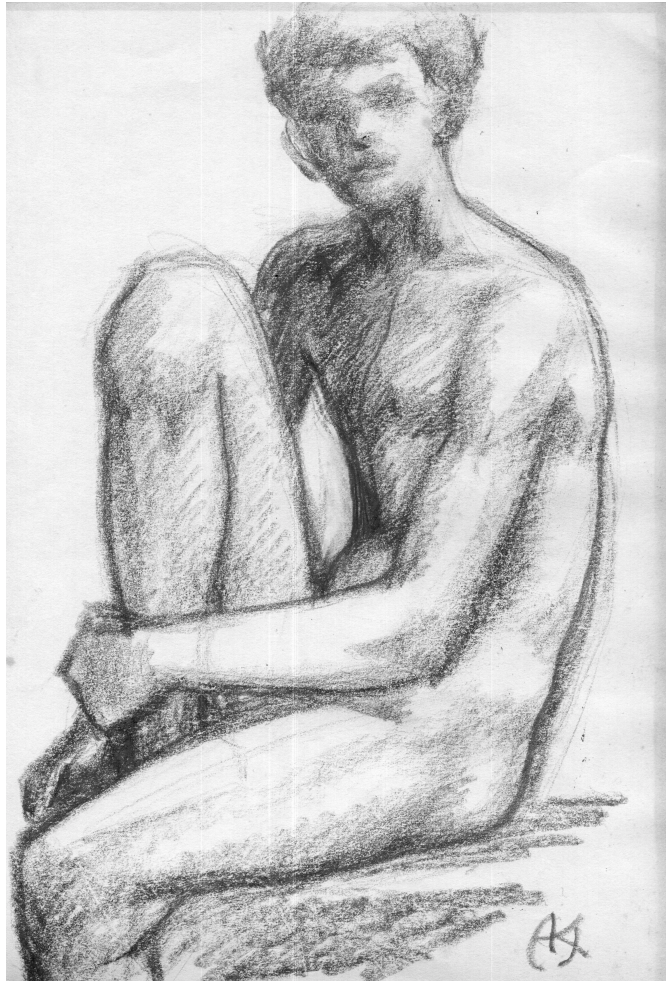
megszületett a Magyar Piéta domborművem, ami az eddigi magyar stílus-kísérleteim összefoglalója és a beteljesedés útjának első lépcsője volt. A dombormű mérete nem nagy, mindössze 60x50 cm. A kompozíció hat alakból áll. Így elmondva nincs benne semmi különös. És mégis különösnek hat azáltal, hogy nem igazodott a tradicionális formákhoz és alakokhoz, hanem éppen ellenkezőleg, vagyis nem a tradíciókból, hanem egy nép, a magyar parasztság szellemi és fizikai formáiból és látásmódjából született.”

A harmincas évek közepétől, végétől az eszmei motiváció is egyre határozottabban nyomom követhető Andrassy Kurta János szobrászatában. A 19. század elejétől a magyar kultúrtörténetben folyamatosan – hol irányadó eszmei áramlatként, hol búvópataként – jelen van a magyar nemzeti eszme. Nincs ez másképpen a művészetben, így a szobrászatban sem. A 19. és 20. század fordulóján egyre erőteljesebben jelentkezik az igény, hogy az akadémikus kifejezés-mód formavilágát és gondolatait hátrahagyva új irányt adjanak a művészeti formanyelvnek.

E folyamatban elévülhetetlen érdemeiket szerzett a már korábban említett Medgyessy Ferenc. Nem gyökértelen és nem előzmények nélküli tehát Andrassy Kurta János művészi kibon-

takozása és egyre erőteljesebb jelenléte a magyar szellemi életben. A sorra születő szobrok mellett egyre élénkebb kutató és rendszerező munkát is folytat. Az elméleti munka alapját a 20. század első felének legjelentősebb szellemi irányzata, a népiesség, a népi irodalom adta. Egészen ifjú korától kitűnő kapcsolatokat ápolt Szabó Dezsővel és a köré csoportosuló írói társasággal. Saját bevallása szerint kettős vezetéknevét is neki köszönheti: ezt egy beszélgetés alkalmával az író javasolta. Rendszeresen részt vesz a Marczibányi téri Lövdőben tartott előadásokon. Gondolatot cserél a hallgatók állandó társaságával. Szabó

Ülő fiú

Dezső törzsasztalához tartozik, ahol gyakorta találkozik Szabó Lőrincsel, Erdélyi Józseffel. Szintén kapcsolatokat ápól Féja Gézával. Megismerkedik Tamási Áronnal, Erdei Ferencsel, Illyés Gyulával, Veres Péterrel. E szellemi kötődésről önéletrajzi írásában emlékezik meg. „Nekem nincsen csa-

ládóm, rokonságom, akikhez tartoznék. Számomra egyetlen örökség van: a Nemzet. Ebben kell élnem, ennek kell élnem. Ha az elpusztul, vele kell pusztulnom nekem is. Ma már nem közömbös számomra, hogy mi történik a magyarsággal. A nemzet sorsa az én sorsom is...”

Alkotói munkássága és szellemi fejlődése eredményeként születik meg legjelentősebb elméleti munkája, A magyar nép szobrászata című könyve (1944), amely máig érvényes gondolatokat tartalmaz a népi alkotóművészet alapvető formáiról. A könyv megírásával kapcsolatos indíttatásáról a következőképpen vall: *„Falun születtem, de azt a falut nem ismerem, mert még kicsiny gyermekként elsodort az élet más tájak és más sorsok felé. Azóta csak vendégként jártam egy-egy faluban és csak gyermek szemmel láttam az ottani életet. De most, férfiként és művészként nézem a falut. Ha festő lennék, akkor talán nem leselkednék a falak mögé; beérintem volna a tárgyi szemlélődéssel... de szobrásznak az ember a fő tárgya; tehát én az embereket, azok sorsát, életét lestem meg, és így többet láttam a kelletténél. A látottakat és hallottakat nem tudtam tőlem távol eső epizódnak tekinteni... ez a nép, ez a sors egy az enyémmel, amitől el nem zárkozhatok...”* E könyv tekinthető Andrassy Kurta János művészi hitvallásának, és addigi művészi tevékenysége elméleti összegzésének.

Mi jellemző azokra a szobrokra, amelyek e gondolatkör jegyében születtek? Már említettük, hogy megformálásában és plaszticitásában eltérő jegyeket vállalt magára a mű-

vész, a korábbi haladó hagyományokhoz képest is. Ez elsősorban abban nyilvánult meg, ahogy a szobrászok által kedvelt módszert elhagyta. Addig ugyanis a szobor kompozícióját és alakjait a szobrász gipszben „rakta fel”, majd ennek alapján kőfaragó mesterek pontozó géppel faragták ki a végleges formát. Így dolgozott Medgyessy Ferenc is. Mindezek mellett Andrassy Kurta elődei a lágyan omló, könnyebben megmunkálható mészkövet kedvelték. Andrassy Kurta azonban sokkal inkább önmagához közelebbinek, gondolatait jobban visszatükrözőnek érezte a keményebb köveket, így elsősorban a gránitot. Csak tanulmányként készített rajzokat, illetve gipszmakettet. Szinte azonnal kőbe véste gondolatait, többnyire gép segítségével nélkül, kézzel, vésővel. Ennek eredményeként sokkal tömörebb, rusztikusabb felületet tudott létrehozni, amely összhangban állt mondanivalójával is. Olyan témákat ragadott meg, amelyek általános érvényűen fejezték ki a magyar paraszti kultúra, a magyar gondolatvilág legjellemzőbb momentumait. Balladai tömörségű szobrai szinte egy-egy tömondatként hatnak. A Gond, a Fialasszony, az Alföldi szfinx, a Tékozló fiú, a Gyermek, az Anya, mind-mind sűrítve fejezik ki mindazokat az érzéseket, viselkedésmintákat,

azt a világszemléletet, amely időtlenségében jellemző a magyar paraszti kultúrára. Mindezt erősíti, hogy a megformált emberalakok külső jegyeikben is hordozzák az alapvető paraszti megjelenés sajátosságait. Egy látogató jegyezte meg a Sárospataki Képtárban, megállva az Ébredés című alkotás előtt: „Milyen szép kun menyecske!”

Mindezeket túl Andrassy Kurtát foglalkoztatták olyan általános - a korra jellemző - társadalmi kérdések is, amelyek a népi írók gondolkörében is megjelentek. A Koldus, a Talicskát toló nő, vagy a Háború című szobrai tartoznak e csoportba. Az utóbbi nagy sikert aratott a háborúellenes népi gondolkodók körében, illetve ellenállást is váltott ki a kor politikai korifeusaiból. A köztéri alkotássá formált Háború c. szobrát 1944-ben le is döntötték.

Mint a népiek közül oly sok író és művész munkásságát, az ő művészetét is félremagyarázta, félreértette a kommunista rendszer. A művész szilenciumra ítéltetett, és csak a hatvanas évektől nyílt módja újabb kiállításokon szerepelni. Néhány ötvenes évekbeli mű után rendszeresen csak ekkortól bízzák meg ismét köztéri alkotások megformálásával. 1961-ben és 1966-ban a Műcsarnokban szerepel önálló kiállítással. Ekkorra tehető művészetében az a formanyelvi váltás, amely expresszív

bronzszobrok létrehozását eredményezte. Mintha a művész kitörni kívánt volna a súlyos formákkal dolgozó zárt formanyelvből. E kitörés oka talán az érzelmek markánsabb kifejezésének vágya lehetett. Az elkészült bronzszobrok sokkal inkább kötődnek egy-egy emberi érzelm kifejeződéséhez, mint a korábbi, időtlenséget árasztó kőszobrok. A Vágy, a Zene, a Fiatalság kitűnő példái e korszak egyre kiforrottabb megjelenésének.

A hatvanas évek második felétől a művész munkásságában mindkét kifejezőmód egyszerre van jelen. Úgy tűnik, a gondolatok és érzelmek kifejezéséhez megtalálta a megfelelő formanyelvi eszközöket, és azokat kiválóan módon alkalmazza.

1975-ben életművének válogatott darabjait Sárospataknak adományozza. Ezzel párhuzamosan köztéri szobraikat, domborműveit is felavatják a városban (Anya gyermekével, Lovagló fiú, Móricz-dombormű). A Képtárnak adományozott gyűjtemény teljes egészében átfogja addigi munkásságát, s a szobrokon túl tartalmazza azokat a – sok esetben önálló grafikai igényvel készített – vázlatokat, színes rajzokat is, amelyek előtanulmányként is szolgáltak a szobrok és a szobrok létrehozásához. Az adomány elismeréseként Sárospatak 1981-ben díszpolgárává választja. Az szobrok és a szobrok jelentős része ál-

Zempléni Múzsza

landó kiállításon látható a Sárospataki Képtár épületében. Művészete iránt az érdeklődés 1990 után jelentősen megnő, egyre több önálló és gyűjteményes kiállításra hívják meg. Életművét 1992-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjével ismerik el.

A 92. életévében járó Andrásy Kurta János ma is alkot. Köztéri megbízásoknak tesz eleget, korábbi munkáit fogalmazza újra. Művészete a 20. századi magyar művészet-történet élvonalába tartozik. Nem csupán azért, mert művei - gondolatiságukban és megformáltságukban - kitűnő alkotások, hanem azért is, mert a befogadók közel érzik magukhoz szobrait. Ezek olyan emberi tulajdonságokat, alapgondolatokat tárnak elénk, amelyek igazságukkal, időtlenségükkel a legfontosabb emberi értékeket jelenítik meg. Nem véletlen tehát az ösztönös mozdulat, amelyet az összekuporodva alvó kis állat iránt érzett gyengédség vált ki belőlünk. Nem véletlen a kis Bikaborjúnak jutó simogatások sora.

Haját fonó lány

Válogatás az „Amit szívedbe rejtesz...” verspályázat díjazott alkotásaiból

(A Matáv és a Sulinet 2002 szeptemberében indította el közös versíró pályázatát diákok számára. A felhívás nem várt sikert hozott: két hónap alatt közel 700 ifjú költő több mint 1700 beküldött verssel hívta fel magára a figyelmet. A alkotásokat négytagú zsűri (Janikovszky Éva, Karafiáth Orsolya, Kovács Ákos, Varró Dániel) értékelte és díjazta. A zsűri és a közönség szavazatai alapján kiválasztott legszebb közel félszáz verset a Matáv reprezentatív, kereskedelmi forgalomba nem kerülő kötetben jelentette meg. E kötetből válogattuk szépirodalom rovatunk tartalmát.)

12-15 éves korosztály

Árvai Krisztina

Csupor Márton

Gyémántkarika

Ugrálva az úton

Mellém ülsz,
kérlek, hogy ölelj,
de Te csak játszol,
egy ostoba hangszeren.

Ugrálva az úton
Kis cédulát tűz hátamra a nap
Nézd a bolondot
Röhögnek rajtam a házfalak

Valami halk, rossz zenét játszol,
s én a túlvilágról,
énekelek neked.

Ugrálva az úton
Lábam a földtől elszakad
Bennem él az arcod
S az álmok ma fogva tartanak

Verset írok hozzád,
kezembe képzelem a kezed,
fogom a homlokod,
tűzforró fejed.

Ugrálva az úton
Szememben fények játszanak
Ott ugrál nyomomban
Egy örült, de boldog árnyalak.

Horváth Béla

Forró este

Forró és száraz volt az este,
 Zengő üvegből volt a teste.
 Idegen szikrás alkonyatban
 Álltam ifjon és riadtan.
 És hallgattam, mintha zuhogva
 Valami vak malom zokogna,
 Égő agyam alatt a mélyben,
 A szívem zokogott az éjben.
 A vágyakat forgatva resten,
 Mennyi álom fény, meg isten.
 Forró és száraz, mint az este,
 A megváltás csókját kereste.
 Az első csöndes árva szennyet,
 Könnyes szemem fölött a mennyet.

Szenes Laura

Bűn

Volt egyszer
 És most is van.
 Akarva-akaratlan.
 Csábító
 És fájdalmas.
 Áhított
 És ártalmas.
 Biztató
 És nyugtató.
 Gyakori...
 De mikori?
 Ókori vagy őskori?
 Mindig volt!
 És elrabolt.

16-18 éves korosztály

Pányi Jolán

Meddig?

Száguldunk az útba
A múltba fúlva.

A szaggatott már végtelen
Felettünk az égtelen
Kék.

Meddig rohanunk zihálva
Bele a képtelen
Világba?

Meddig maradok a mában
Az idő féktelen
Hatalmában?

Meddig tűröm esztelen
Hogy az Élet becstelen
Tegye büntetlenül ezt velem?

Meddig kérem még
A lüktetést az érben?
Kérem még?   Kértem?
Kétlem.

Gál Zsuzsanna

Az ixedik

Steksz, lakk, latex,
szex a rexasztalon,
fax az ősöknek, hogy később vagy otthon,
szex, szex, szex...
Aztán már csak ex
Aztán már az se.

Taxival mész haza.
Mi volt a diszkóban?
- Semmi extra!
Másnap: - Hová mész?
- Csak le a rakpartra,
haverok, buli, ...:
Csak a szokásos hanta.
Index a lépcsőfordulóban,
s már ott se vagy.

S kezdődik előlről:
Steksz, lakk, latex...
S ha otthagynak,
ha már nem kellesz,
a világ szemébe nevensz,
MÍG LELKED ELCSAPJA A NEW YORK-I
EXPRESSZ.

Füle Ágnes

Lefelé

Lefelé.
 Bárhogy szeretlek, csak korlát lehetsz.
 Zuhanok, futok a lépcsőn lefelé.
 Rád támaszkodom, és te vezetsz
 lefelé.

Puskás Anikó

Útközben

Az aranyló napsugár végigfut
 bőrömön. Összerázkódom,
 Mint a sivatag, amikor esőt vár
 Beszívom a hajnali föld szagát,
 Aztán sóhajtva továbblépek az úton.
 Sietve hajol meg a som
 Elöttem, mint szélnek törékeny
 nárcisz.
 A kavics alján pici bogár mászik.
 Megfürdök a vízesésnél, jólesik a hús
 víz testemnek. Bokor
 Gyümölcseivel csillapítom éhségem,
 S lila írisz illatát érzem.
 Megcsodálom az ég kékjét, melyről a
 vad tenger jut eszembe, holott
 Szélcsend van. Az ég sem rezdül.
 Nincs mozgás.
 Vízcsepp gördül le arcomon, könny
 talán?
 Nem, nem. Az előbbi pajkos felhők
 könnye.
 Homlokomon
 Csigákba rendeződik a haj, a szemem
 Színe kékbe játszik át. A Te szemed
 Kék és a hajad is olyan göndör, mint
 az enyém, hisz Rád gondolok...

Sulyok Blanka

Forgás

Kócos, zöldellő dombokon nyargal az április,
Nyomában támad ezernyi álma a nyárnak,
Míg a virágok kelyhében ring
A jövő megfogant, szunnyadó gyümölcse.
Hát jöjjetek, jöjjetek ki a rétre,
A tavasz, ez az önfeledt, sóvárgó kamasz
Lényetek minden lényegét betöltse!

„Tavasz? Hát tavasz van? Észre sem vettük.
És oly mindegy is, milyen színű
Az a kicsi darabka ég, mi
Be-betekint a gyár szűkös ablakán.
Metsző neonfényben éjben és nappal,
Télen és tavasszal
Egyformák minékünk a napok.
Csak a gép, csak a gép forog, zúg
Szakadatlan, forog vele az életünk,
És jaj, jaj nekünk, ha lemaradunk...

Forog a gép,
Már vele kering a vérünk,
Tán rég nem is élünk,
Csak monoton megszokás
Indít ezredszer is újra minden
Elunt, fásult mozdulatot.
Reszkető, rossz lábunk át meg átszővi
Megannyi mérgezett, sajtó visszér,
Fülünk kábult zúgásán
Nem hallik át a madárdal, csak zúg, zúg

A gép, agyunkra tompa, csüggeteg homály ül,
Szívünk, lelkünk rég felőrölte már a lét
Tavasz van? A forgás meg nem áll,
Forog velünk az idő is,
Az ősz mindig visszatér.

Ha csak egy percre megáll ez a forgás.
Pihenni vágyunk. Mit nekünk tavaszi rohanás.
Pihenni már. Érzéketlen, holt alvásba
Átzuhanni, nem érezni, nem gondolni,
Csak aludni, csak aludni...
Sosem látjuk tán sosemvolt
Ifjúságunk naiv vágyát.

Ha az álom puha szárnya
Kemény párnánkra leszállna – jaj, hallom már,
Csörren a vekker, jaj, elkésem,
Érzem, túl lassan kering a vérem,
S túl gyorsan forog e szomorú,
Kék bolygó a távoli nap körül,
Túl gyorsan forognak a világok,

Oly gyorsan futnak a percek...
Érzem, megint forog a gép,
Vagy tán meg sem állt sohasem.
Már fut, újra fut a futószalag felém,
E rém nem pihen,
Embertelen, rohanó közönnyel
Siklik át az életen,
Mert a párhuzamosok nem találkoznak sohasem,
Egyedül a munka, ami végtelen.”

Így szólt a munkás,
És ifjú, lelkes, lázadó szívemen
Átsuhant egy furcsa, szorongó sejtelem.

Benke Imre

Előadások a harmincas évek Amerikájáról

Dr. Benke Imre néhai abauji és békési református lelkész gazdag írásbeli hagyatékából valók az itt következő előadások. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia végzős hallgatójaként került ki ösztöndíjasként Philadelphiába, az Egyesült Államokba, ahol az egyetem teológiai fakultásán tanult egy évig. Hazajöve bátyja gyülekezetében, Hejőpapiban előadásokat tartott amerikai élményeiről. Ezek az előadások olvashatók az alábbiakban.

Az 1930-as évek Amerikájáról szóló beszámolók kétszeresen is érdekesek a mai olvasónak. Egyrészt azért, mert akkor sokkal nagyobb különbség volt az Egyesült Államok és Magyarország között, mint ma. Az ott látható technikai csodák méltán kápráztatták el az innen odaérkezőt. Másrészt azért érdekesek ezek a beszámolók, mert aki elmondja élményeit, nemcsak Európa más országaiban nem járt, de még Budapesten sem volt. A tengerrel való találkozás, az óceánjáró hajón utazás, a megérkezés az Újvilágba nemcsak a világot látni induló diákoknak nyújtott mély élményt, hanem úgy számol be ezekről, hogy nekünk, mai olvasóknak is élménnyé válik. Az előadó szellemessége, humora, a világot látott fiatalember túlzásai megelevenednek előttünk.

Sajnálhatjuk, hogy a gépekről szóló előadás utolsó része csak címszavakban maradt ránk, az egyházakról szóló beszámolónak pedig csak a bevezető sorai. Örüljünk azonban a megmaradtaknak, s legyünk mi is részesei Benke Imre élménybeszámolójának!

Az utazás

Amikor amerikai élményeimről kívánok beszélni, azt hiszem nem lesz érdektelen, ha magáról az oda való kiutazásról is szólok. A csodáknak és furcsaságoknak a világ ott kezdődik az útnak induló magyar fiatalember szá-

mára, amikor a tengert eléri. Hogy mi csoda lenyűgöző hatása van a tengernek, azt elbeszélni szinte nem is lehet. Hiszen ha csak egy folyó fölött állunk is meg egy hídon, szinte órákig el tudjuk nézni a hullámokat. Hát még mi-

kor a tengert meglátjuk! Szinte a világ végénél érzi magát az ember. Azért van az, hogy a régi rómaiak úgy képzeltek el a világot, hogy az olyan, mint egy tányér. Középe a lakható szárazföld, pereme pedig a végtelen tenger. Nem is annyira naiv a mese képzelete sem, amikor az Óperenciás tengerről beszél. Ott már nincs többé kaland, és nincs több erdő és kacsalábon forgó vár. Úgy látszik, a meseírók nem jártak még nagy úton, legalább is nem mentek el megnézni, hogy hogyan is néz hát ki az Óperenciás tenger, mert ott látták volna igazán sok csodálatos palotát, mozgó, libegő, füstölgő, mennydörgő sok kacsalábon forgó várat: tengeri hajót.

Emberi büszkeség és félelem egyszerre fogja el az embert, amikor először látja meg a hajót. Olyan hatalmas, kézzel, emberi munkával csinált szörnyetegek ezek, hogy büszkeség dagasztja az ember szívét, ha rá gondol, hogy íme az ember munkája. „Hát kicsoda az ember, hogy kevéssel tetted őt kisebbé te magadnál” - mondja a zsoltáríró, mintha megérezte volna, hogy az ember egykor a legnagyobb hatalommal, a természet legfélelmetesebb erejével, a végtelen tengerrel is szembeszáll. Olyan magasan áll ki a vízből a hajó, mint mondjuk a hejőpapi torony. Lefelé állítólag még kétszer

olyan mélyen van a vízben. Én tudom, hogy visszafelé jövet a kabinom két méterrel mélyebben feküdt, mint a tenger színe, úgy, hogy igazán elmondhattam, amikor megérkeztem, hogy kint vagyok a vízből.

Külön látványosság egy nagy tengeri kikötő. Négy-öt emeletes magas, hosszú, keskeny dokkok, olyan raktárfélék nyúlnak be a tengerbe. Minden nagy hajónak külön építenek minden kikötőben ilyen dokkokat. Olyan ez, mint a modern tyúkketrec, hogy minden egyes tyúknak megvan a maga deszkával elkerített helye a tyúkólban. A Bremennek vagy az Atlanticnak, amelyik most égett el, megvan a maga meghatározott helye a New York-i meg a brémai kikötőben is. Két ilyen hosszú építmény közé áll be a hajó, de éppen csak hogy belefér. A parton összevissza kötözik őket óriási cölöpökhöz emberderéknyi kötelekkel, mint a léggömböt, hogy el ne szabaduljon, vagy valami erős vihar ki ne hajtsa a nyílt tengerre. Roppant érdekes végig menni egy-egy kikötőben, ahol százával állnak a hajók, és egy-egy ilyen óriási személyszállító hajó, amelyik a nagy óceánokat járja, kiemelkedik a többi kisebb-nagyobb hajó közül. Mikor aztán az ember megkeresi a saját hajóját, amelyikkel menni fog, olyan bizalmas kíváncsisággal nézegeti és

méretei, mint aki új házat akar kivenni magának. Mert bizony az a hajó nemcsak hogy háza, de egyenesen egyedüli területe lesz az utasnak jó darab időre. A korlátjáig terjed a világ, onnan kezdve csak vizet, végtelen vizet és sirályokat lát a szemlélő.

Egész külön világot jelent egy-egy ilyen óceánjáró hajó. Akármilyen kikötőben van is, akármilyen nemzetiségű legyen is az, mindig azt az országot képviseli, amelyiknek a tulajdona. Angol hajó németországi kikötőben is angol terület. Ha az üldözött bűnös, gonosztevő felszökik rá, onnan csak diplomáciai úton lehet visszakérni. Amikor a hivatalos formaságokon túl esik az utas, útlevélvizsgálat, jegykezelés, stb., akkor beszállítják a hajóba, és attól az időtől kezdve míg ki nem száll a túlsó parton, a hajó törvényeinek, jobban mondva a hajóskapitány fensőbbségének van alárendelve. Egy-egy ilyen hajóskapitány a hajóján, a maga kis országában valóságos király. Sőt több: patriarcha. Életnek és halálnak ura. A rend érdekében joga van halálos ítéletet is hozni és végre hajtani. A hajón támadt peres ügyeket, verekedéseket, lopásokat vagy bármilyen más konfliktust ő mint bíró ítéli, ill. bírálja el. Még papi teendőket is ő végez. A hajóskapitány által végzett házasságkötés éppen olyan szent és ér-

vényes minden államban, mintha egyházi és polgári házasságot kötöttek volna. Minderről részletesen tudatják a gyanútlan utast. De maguk az utasok is rögtön hazafiakká válnak a hajón. Mindjárt megismerkednek és bizalmasok egymáshoz. Megérik, hogy most jó ideig kiesnek a világból, és csak egymást fogják látni, csak egymásra lesznek utalva. Pedig talán Babelben sem volt olyan nyelvzavar, annyi sokfajta nemzetiség együtt, mint egy-egy ilyen óceánjáró hajón. Németek, angolok, franciák, lengyelek, néger, arabok, hinduk, kínaiak, japánok, fehérek, sárgák, feketék mind-mind olyan közvetlenek egymáshoz, olyan egy testvérnek érzik magukat azon a kicsiny mozgó országon, a hajón. Úgy megérik az emberek, hogy most ég és föld között lebegnek, és talán közelebb az éghez, mint a földhöz, mert bizony félelmetes a tenger, még ha mosolyog is. Úgy érzi az ember, mintha egy óriásnak a markában lenne, és ha az megharagszik, egyet szorít rajtunk, és nincs többé semmi ezen a végtelen vizen.

Mert bizony csak addig nagy a hajó, amíg házak között és a kikötőben van. Mihelyt a végtelen vízhez ér, olyan az csak, mint a dióhéj. Hiába a nagy és erős gépezet, az alagút nagyságú kémenyek, csak érzi azt az ember, hogy

most már igazán a Jóisten kezében van, és az óceán jóindulatától függ az élete. De ne menjünk talán még ki a végtelen vizekre. Hiszen olyan nagyon nehéz elszakadni a biztos szárazföldtől, még így visszaemlékezve is, hát még amikor átéli azt az ember.

Semmi sem olyan megható látvány, mint a búcsúzkodás. Még akkor is, amikor csak rövid időre és rövid távolságra megy valaki. Hát még mikor talán egy egész életre távozik a búcsúzkodó. Mérhetetlen távolság, a víz választja majd el egymástól az embereket. Amikor megkondul a hajó harangja, és a gőzturbina szörnyű visítása jelzi, hogy itt az utolsó perc, búcsúzzanak, váljanak el egymástól az emberek, az igazán megrázza az embert. Száz és száz kendő lobog, száz és száz ember kiabál és sír. Öreganyókák és meglepte emberek, fiatal gyermekarcú legények ölelkeznek, még egy utolsó csók, csak még egy pillantás egymásra, aztán elindul a hajó. Nincs ott egy száraz szem sem. Még a legerősebb férfit is magával ragadja a tömeghangulat. Még ha senkije sincs is ott a tömegben a parton az utasnak, csak odadől az ember a párkányra és bámulja a távolodó partot, a növekvő víztömeget közte és föld között. Bizony csak feltör az ember lelke mélyéből a kérdés: „Szülőföldem szép

határa, meglátlak-e valahára?” Nem is hagyja el addig senki a fedélzetet, amíg látni valamit a parttól. Már csak egy repkedő kendőrengeteg a tömeg, arcomkat nem lehet kivenni, de mégis olyan jól esik tudni, hogy az a darab föld és az a síró nép utánunk küld istenhozódot. Azt az érdekes megfigyelést tettem, hogy az Európából Amerikába induló hajón mindenki szomorú. Egyik az otthonát, hazáját, másik az övéit, de legtöbbször a maguk szomorú, nyomorúságos, bujdosó sorsukat siratják. Amerikából ha elindul a hajó, annak egészen más a közönsége. Ott mindenki víg, ott csak üdülő, vidám kiránduló társaságnak tetszik az egész hajó közönsége. Talán azért, mert hazamegy, vagy mert kéjutazást tesz az amerikai polgár, de még inkább azért, mert ott nincsen meg az a forró hazaszeretet, mint az európai emberben. Az amerikai ember már világpolgár. Nem köti úgy a föld, és egy-egy kis falunak az emléke nem kísérti állandóan.

Nem elég még az a tíz-tizenkét napi út és idő sem az embernek, hogy igazán, alaposan megnézzen egy hajót. Én még az utolsó napon is - emlékszem - eltévedtem a folyosó le- és felfutó lépcsők labirintusában, amikor a kabinomba akartam menni. Pedig ez még nem is volt a legnagyobb hajók közül való. Megvan minden osztálynak a maga

külön élete a hajón. Külön ebédlő, dohányzó, tánc- és szalontermek gazdagon, díszesen berendezve. Minden ragyog a tisztaságtól. Valami fényes főúri palotában érezné magát az ember, ha nem dülöngözne járás közben, és nem hallaná az állandó erőteljes zakatolását a gépeknek, amik remegtetik a hajót. Hiába minden fajta szórakoztató eszköz, azért az utast nem kerülheti el az unalom. Ilyenkor érzi az ember igazán, hogy mennyire áldás a munka az embernek. Az utasok csak járkálnak, üldögélnek, vagy a korláthoz támaszkodva nézik a hullámok játékát, de mindegyiknek az arcán ott van az unalomnak, a fásultságnak a jele. A koszt pompás, de szükség is van rá, mert az éles tengeri levegő pompás étvágyat csinál. De jön aztán a tengeri betegség. Ez olyan furcsa lappangó valami, amit nem lehet elkerülni annak, akinek hajlama van rá. Amikor a padló kiszalad az ember lába alól, és érzi, hogy zuhan lefelé, és mire megtartaná az egyensúlyt, akkor már egy nagy nyomást érez a talpán, és dobja fel egy láthatatlan erő. Én nagyon szerettem ezt a hintázást. Neki támaszkodtam a hajó hátsó korlátjának, és éreztem, hogy egyszer magasan vagyok, hogy milyen lent előttem volt az egész hajó, azután meg én kerültem alulra, a hajó szaladt fel, és ágaskodott fel előttem

magasra. Különösen reggelenként szerettem elnézegetni a tengert. Egyik percben ott csapkodott a kabinom ablaka alatt, a másik percben már csak eget láttam. De nem mindenki ússza meg mindenki ilyen szerencsésen ezt a hintázást. Igen számos és kellemetlen rosszulletet okoz, ami ellen egyetlen orvosság, a szárazföld. Csak kisebb fajta vihart láttam menet, de nagyon megelégteltem. Amilyen kedves és vonzó a tenger, ha szelíd és nem haragszik, éppen olyan félelmetes akkor, ha megmutatja az erejét. Még a színe is más olyankor. Úgy hánykódik, hullámzik, olyan irtózatossá válik, hogy az ember szinte kérlelni kezdi. Roppant magas hullámhegyek ugranak ki a vízből, mintha karja volna a tengernek, amivel fenyegetőzik. Azután meg mély hullámvölgyek képződnek, egész örvénylő lyukak támadnak a vízben. A tengeren igazán meg lehet tanulni imádkozni. Sehol nem érzi magát az ember olyan kicsinynek, mint ott. Még mindig kísért sokszor álmomban is a tenger képe. A végtelenség, az állandó egyformaság. Suttogó, kiabáló, guruló meg tajtékozós hullámok, és a végtelen mélységnek az érzése úgy lenyűgözi az embert, hogy valósággal húzzák, hívják, mint abban a régi germán mesében a Loreley, az aranyhajú tengeri tündér a halászt, hogy utána

kapjon az ember, és elmerüljön a mindenségben vagy a semmiségben.

A hajón víg az élet. Minden rendelkezésre áll az utasnak avégből, hogy elfelejtse, hogy az elemek játéka, s hogy csak egy szörnyű erőnek, a tengernek a hatalmában van. Állandóan zene szól. Este tánc, ivás, mulatás, dalolás, minden nap mozielőadás vagy bohókás bohócoknak és más ilyen furcsa mulattatóknak felöltözött emberek szórakoztatják az utast. A cél az, hogy senki ne gondoljon arra, hogy most kívül van a világon, kiesett az emberi társadalomból, egy végtelen tengeren van, ahol senki, csak a Jóisten vigyáz az emberekre. Bár még sincsen teljesen száműzve az ember a külső világtól, mert naponként jön a rádióújság, amit a hajó rádiója felvesz, mindjárt kinyomtatják, és az ember ott olvassa a kabinjában a legfrissebb európai vagy amerikai híreket. Aztán a társalgó terem falán egy óriási térképen, ahol az Atlanti óceán van, minden 12 órában egy-egy kis zászlócska jelzi, hogy hol megy most a hajó, milyen messze van még a parttól. Eléggé gyakran találkoztunk más hajókkal is. Éjjel is fel-felcsillan a távolban egy-egy fény, jelezve, hogy ott is megy egy hajó. Alapjában véve én igen megszerettem a tengert, és a hajóutam egyik legkedvesebb emléke lesz életemnek.

Volt egy nagyon megrázó esemény is. Amint hazafelé jöttem, egy este csak elterjedt a híre, hogy az első osztályon egy idősebb milliomos úriember meghalt. Ez bizony egész természetes dolog, ha így hallja az ember. De ott a hajón igen nagy izgalmat keltett. Hajnali 6 órára volt a temetés kitűzve. Rádiótávíratot adtak fel ugyanis a hozzátartozóknak, és megkérdezték, hogy mit csináljanak vele. Csak az az egyszerű válasz jött, hogy dobják be a tengerbe. Az egész utazóközönség talpon volt, hogy részt vegyen a temetésen. Bizony minden egyszerűsége mellett is roppant megdöbbentő dolog volt. A hajó kapitánya, egy báró Thousen nevű öreg úr sötét díszruhában végezte a szertartást. Mert amint említetem a hajóskapitány minden a hajón. Mondott néhány rövid búcsúszót, amiből nem sokat értettem, mert németül mondta, aztán egy rövid imát, és megkezdődött az elhantolást, vagy mondhatnám úgy is: elhullámozás. Nagy fekete deszka koporsóban volt a halott. A koporsó oldalain, tetején emberfej nagyságú lyukak voltak csinálva. Azon felül ólommal és vassal kitöltve, hogy elmerüljön. A hajó megállott, és a koporsót két kötélen leengedték a tengerre. Amikor már a víz alá merült, és a tenger teljesen elborította, kihúzták a kötelet, és nem maradt csak a végtelen tenger a maga

rejtelmes arcával. Aztán a hajó egy szörnyűt dudált utolsó búcsúzásul, és újra elindult neki a végtelen vizeknek. Minél inkább közeledik a hajó a kikötőhöz, annál több hajót látunk. A sirályok már két nappal előbb megjelentek, és keringtek, visítotak, marakodtak a hajó körül. Nagy aztán az izgalom, mikor meglátszik a föld. Csak egy keskeny sötét sáv az ég alján, de olyan ígész látvány, hogy mindenki örül, és eltűnik az unalom az utasok közül. Mindig nagyobb és nagyobb lesz a part, és beér a hajó a New York-i szigetek közé. A Szabadság szobor köszönti először az utasokat, azután beáll a hajó a maga kikötőjébe. Vagy ketrecébe, és ott zúg, morajlik előttünk New York, fenyegetőzve emelgetve élénk felhőkarcoló karjait. Színes reklámok, hirdetések tengere látszik mindenütt. Úgy emlékszem még a legnagyobb hirdető táblára, amit már messziről, a tengerről el tudtunk olvasni: „Akar megelégedett, boldog és vidám ember lenni? Csak Wrigley's féle ráógumit rágjon”.

De azt hiszem, éppen ideje is már, hogy megérkezzünk New Yorkba, mert talán túlságosan is igénybe vettem a hallgatóság türelmét. Amerikáról és az ottani életről, szíves engedelmmel majd más alkalommal beszélgetünk.

Amerika, a reklámok hazája

Már a múlt előadásomban is érintettem, hogy Amerika milyen óriási reklámokkal dolgozik. Már a megérkezés pillanatában megragadja és lenyűgözi az embert a roppant forgalom. Nagy csendesség után, a tenger és végtelen egyhangúsága után egyenesen a világ legnagyobb és legforgalmasabb városába, New Yorkba ér az ember. Mint ha egy emberekből álló méhkaptárba - óriás méretű méhkaptárba - toppanna az utas. Nem könnyű dolog számot adni azokról az érzésekről és azokról az első benyomásokról, amik az embert megérkezéskor az első napon elfogják. Akkor még minden új, és minden sokszorosan szokatlan. Amidőn az ember hivatalnokok szigorú és könyörtelen vizsgálatain, faggatásain túl esett, és engedélyt kap, hogy Amerika földjére lépjen a hajóból, egy óriási nagy hombárban, fedett nagy csarnokban találja magát. Körülöttem ezer és ezer ordító, kiabáló hang, és mind idegen arc és nyelv. Nem tudtam pontosan megírni érkezésem időpontját, úgy hogy amíg értem jött az ismerősöm, volt bőven alkalmam álmélnodni a soha nem látott és nem képzelt forgalomban. A New York-i kikötő a város szívében fekszik. A kikötői váróterem ablakából és roppant

forgalmú utcára láttam. Az a tömérdek autó, villamos és vonat, meg a sok járókelő valósággal megszedített. Késő este lett, mire megérkezett, akit vártam, s így New Yorkot éjjeli kivilágításban láttam meg először. A sok kivilágított üzlet, reklámtáblák, világító repülők, fényszórók valóságos mesebeli csodaországnak tüntették fel előttem Amerikát. És a még sok időbe került, amíg a forgalmat megszoktam, és nem éreztem magam elveszett embernek az irtózatos rohanásban.

Mert Amerikát az jellemzi legjobban, hogy ott mindenki siet. Mindenki úgy rohan, mintha minden pillanatot ki akarna használni abból a kevés időből, ami itt a földön rendelkezésünkre áll. Nem igen látni kényelmesen sétálgató embereket, mint Európában. Az utcákon autó autó mellett, ember ember hátán, valami irtózatos tülekedés képét mutatja egy amerikai utca. És mégis csodálatos biztosság jellemzi az amerikai közlekedést. Nagyon ritkán történik szerencsétlenség. Villamosok és autók, vonatok, föld alatt, az utcákon és a házak felett szédületes magasságban és szédületes gyorsasággal száguldanak. Ritkán látni közlekedési rendőrt. De jaj annak az autónak, amelyik nem engedelmeskedik az utca törvényének! Talán ott helyben meglincselnék a vezetőt, vagy legalább

is rostává lőnék az autó kerekét. Ropant önfegyelem és egymás iránti segítőkészség jellemzi az amerikai autósokat. Ha gyermek vagy nő kerül az úttestre, azonnal megállnak a száguldó autók, és inkább a biztos összeütközésre kormányoznák az autót, minthogy egy gyermeket véletlenül elgázoljanak. El lehet képzelni, hogy milyen óriási forgalom lehet, ha még ilyen elővigyázatosság és fegyelem mellett is több mint 1500 ember hal meg autóelgázolás miatt évente!

Általában a felhőkarcolók képe van az ember előtt, ha amerikai városra gondol. Hogy tisztábban lássuk a dolgokat, meg kell ismerkednünk egy amerikai város szerkezetével. Minden város két részből áll. A tulajdonképeni lakott részből, és a cityből. Ez a city jelenti az üzleti negyedeket. Itt vannak a felhőkarcolók. A felhőkarcolókban nem laknak emberek, azok csak óriási üzletek, irodák, bankok vagy esetleg szállodák. Irtózatos a forgalom az ilyen üzleti negyedekben. A lakosság itt éli le a napjait, és itt dolgozik, itt keresi a kenyerét, itt vannak a szórakozó helyek, színházak és mozik. Délután 5-6 óra körül, amikor a munkaidőnek vége, valóságos életveszély utazni villamoson vagy autón. Ilyenkor mennek haza az amerikaiak a város külső részeibe, a lakóházaikba.

Modern rabszolgáknak hívják az amerikaiakat. És valóban, ha az emberek megnézi őket, amint más és más ember tódul be reggelenként egy-egy óriási üzletbe, vagy amikor este özönlének ki a gyárakból és üzletekből, önkéntelenül a fáraó vagy a régi babiloniaiak országa jut az ember eszébe. Ott is ilyen ugyanilyen nekilendüléssel és ilyen elfásult robottal húzták az igát az emberek a piramisok építésénél, csak hogy most a piramisokat felhőkarcolóknak hívják, a rabszolgákat pedig polgároknak. A ruha és a nyelv változott meg, de az ember ugyanaz maradt. Európai embernek fogalma sincs egy-egy nagy amerikai rabszolgatartó intézetről, ill. jobban mondva áruházról. Óriási épületkolosszusok, 20-30 emelet magasságban. A legkülönfélébb árucikkek, az ébresztő órától a használt bélyegig minden elképzelhető árucikk megtalálható egy-egy ilyen amerikai áruházban. Van olyan áruház, ahol minden 5 cent vagy 10 cent. Ismeretes az az adoma, hogy egy ilyen mindent magába foglaló amerikai áruház tulajdonosa kijelentette, hogy aki olyasmit tud kérni, ami az ő boltjában nincsen, annak 100 dollár jutalmat ad. De megjárta, mert egy furfangos ember bement az üzletbe, és kijelentette, hogy olyan árú nincs, amit ő akar. Megkérdezték, hogy mit akar,

és ő azt mondta, hogy kérek 3 db használt koporsót. Valószínű, hogy azóta már ezt is árul az illető üzlettulajdonos.

De méreteiben is elképesztő az amerikai áruházak nagysága. Van olyan áruház, amelyik sok ezer munkást, kiszolgáló személyzetet foglalkoztat. Minden emeleten egy-egy nagy város képét mutatja a sok kiszolgáló asztal és az egymás mellett tolongó emberáradat. Valósággal el lehet veszni az emeletek, lépcsők és folyosók útvesztőjében. Mert még a föld alatt is 4-5 emeletnyi mélységben ott vannak az áruzsarnokok. Van minden ilyen mamutüzletben külön kávéház, mozi, sőt óriási előadóterem is hatalmas orgonával és zenekarral, amelyik állandóan játszik, míg az üzlet nyitva van. Ha nem is vásárol az ember valamit, akkor is pompás, jó időtöltés és szórakozás egy-egy ilyen áruház-rengetegben kószálni. Philadelphiában egyik ilyen nagy áruházban látható a Munkácsy Mihály képe: Krisztus Pilátus előtt. A nagyhéten a hatalmas előcsarnokban van közszemlére kitéve. Egyébként csak igen nagy utánajáráásra mutatják meg. Ennek az üzletnek egyik nevezetessége az pl., hogy óriási méretű és értékű múzeuma van. Itt láttam először mozgó lépcsőt is. Az ember rááll a lépcsőre, és felszalad vele, anélkül, hogy

fáradnia kellene. Általában a munka leegyszerűsítése, őszintébben szólva a munka mindentéren való kikerülése jellemzi az amerikai polgárokat. Az ilyen nagy méretű áruház jellemzésére hallottam egy tipikusan amerikai ízű adomát. Több nemzetiségű ember van együtt, és mindenik a saját nemzetét dicséri. A francia azt mondja, hogy Franciaországban olyan óriási nagy irodák, íróhelyiségek vannak, és annyi sokat írnak, hogyha az i betűre nem tennének pontot, akkor is több, mint két hordó tinta maradna meg havonta. Az semmi, mondja a német, Nálunk olyan jó gumitalpú cipőket készítenek, hogy a múltkor egy munkás felhúzta, és leugrott a 6. emeletről, de a gumitalpa visszadobta, és úgy lebegett ég és föld között, hogy le kellett lőni, hogy éhen ne haljon. Az semmi, mondja az amerikai. Amerikában olyan óriási áruházak vannak, hogy a múltkor az állatkertből beszökött egy ilyen áruházba egy oroszlán, és csak hetek múlva vették észre, hogy eszi a segédek.

A nagy méreteket mindenben szeretik az amerikaiak. Ennek az előadásomnak címéül is azt mondtam, hogy Amerika a reklámok hazája. És valóban ez a reklámszerűség mindenre ráüti a bélyegét. A külsőség a fontos előttük mindenben. Büszkék arra, hogy Amerikában van a világ legnagyobb

egyeteme, iskolája, a legnagyobb forgalma, ott vannak a legnépesebb városok, a leghosszabb utcák, a legnagyobb épületek, a legmagasabb házak, a leghosszabb vasúti hidak, és még talán arra is büszkék, hogy ott van a legtöbb gengszter, rablógyilkos, a legnagyobb fegyház, és most a legtöbb munkanélküli. Szóval mindenben az a fontos, hogy a legnagyobb, a legerősebb legyen a világon. Ha valahol, valamelyik országban megépítik a világ legnagyobb repülőgépét, az amerikaiak sietnek építeni egy még nagyobb, hogy az övék legyen az első. Most Pesten felépítették a világ legmagasabb rádió leadó oszlopait. Egészen bizonyos, hogy ha az amerikaiak neszét veszik, 2 centiméterrel magasabbat fognak építeni, hogy mégis csak ők legyenek az elsők.

Ez a reklámszerűség kicsiben is a természetükké vált. Ha az ember vonaton vagy autón utazik, egész reklámerdők, óriási hirdető táblák állják el az út két oldalán a természetet vagy a kilátást. Ezekről a nagy hangú, üzleti szellemű táblákról is valósággal meg lehet ismerni Amerikát és az amerikai szellemet. Mindent csak külsőleg szépnek, nagynak, legjobbnak és legelsőnek megcsinálni, ez a fontos. Mi már nem hiszünk az utcai hirdetéseknek, hiába mondják, hogy legjobb

a „Fedák cipőkrém” vagy a „Hangya fogpaszta”. Amerikában azonban óriási szerepe van a reklámoknak. Szinte káprázik az ember szeme az országúton a sokféle kínáló legjobb árucikkektől. Még az egyházak és egyesületek is üzleti reklámokkal dolgoznak. Egyik oldalon ott áll egy szivárvány testű hölgy, és hirdeti valamelyik arckenőcs-csoda hatását. A másik oldalon egy táblán azt olvashatjuk, hogy újjá kell születnetek. Majd megint valami fogkrém ajánl hosszú életet, míg a másik reklám boldogságot ígér, ha gimbel fajta nyakkendőt hordunk. Különösen híres a New York-i Broadway, a világ legnagyobb, leg-hosszabb utcája a reklámairól. Itt a mozi, színház és mulatóhelyek kivilágított, szikrázó és színes és csillogó reklámai valami csodálatos szép látványt nyújtanak különösen éjjel. Ezen az utcán éjjel nagyobb a forgalom, mint nappal. Sok olyan szokatlan hangú reklámot is láttam, ami Európában megbotráncozást szülne, míg ott egészen természetes és magától értetődő. Általában az erkölcsrendészet kevésbé szigorú ott, mint idehaza. Az ilyen fajta reklámok, hirdetések, amik főleg valami tündéri szépségű hölgygel vannak kapcsolatban, hogy „*keep kissable your lips*” - vagyis „tartsa csókolhatóan a száját”, és ajánlanak ehhez egy

igen kipróbált ajkfestéket, még a szeledebb és ízlésebb reklámok közül valók. Sokszor elgyönyörködtem az éjjeli kivilágításban, Igazán mesterei az amerikaiak a szép és mutatós reklámoknak. Amikor egy óriási nagy tejes üveg szikrázó fehér fényben megjelenik a sötét égbolton, és hirdeti valamelyik nagy tejszövetkezet árúit. Itt-ott kiemelkedik egy-egy karcsú, magas felhőkarcoló, a legmagasabb csúcsától lefelé különféle színű fénysugaraktól megvilágítva. Különösen híres Philadelphiában a Villamos Művek Rt.-nak a kivilágított palotája. Minden pillanatban más színben játszik az egész.

De nemcsak az utcákon, országutakon és vasúti kocsikban uralkodik ez a reklámláz, hanem az amerikai szellemben is. Irodalom, színház, sőt még a politika is úgy látszik, mintha csak az üzleteknek lenne a segédeszköze. Én már sokszor félve kezdtem olvasni egy-egy novellát vagy újsághírt, hogy hátha ez is valami üzleti szert ajánl. Emlékszem egy kis történetkére, mely egy folyóiratban jelent meg. Ez volt a címe, hogy az anyai szeretet. Könnyfakasztó módon írja le egy édesanyának a vergődését és gyötrelmeit, aki a fiát sajnálja, mert azt nem akarja szereti a felesége. Végül is győz az anyai gondosság és utánajárás, megtalálja a módot, hogyan

teheti boldoggá a fiát. Megajándékozta egy újfaja zsilett pengével. Borotvával. Ha ezzel fog borotválkozni, akkor egészen biztos, hogy szeretni fogják a lányok. Egész színdarabokat írnak és játszanak egy-egy üzlet érdekében. Különösen a flítoznak, a Magyarországon is ismert légy- és rovarpusztító szernek híresek a mozidarabjai. Ugyanilyen lendület van az embert reklámozásában is. Míg ott voltam, már akkor megkezdődtek az elnökválasztás harcai. Rooseveltet, az új elnököt a legfurcsább és legkülönbőlőbb képekben dicsérték. Bemutatták mint munkást kék zubbonyban, vagy mint szerető családapát, aki a gyermekeit hurcolja az ölében. Aszerint, amint az illető városrészben milyen nép lakott: unkás, vagy tökepénzes nyárspolgár. Valóságos emberimádat van sok tekintetben. A híres filmszínészeknek, prédikátoroknak, politikusoknak vagy gengsztereknek egész sereg utánczója, bámulója és imádója van.

Az egyöntetűség, a különféle emberi, szellemi irányoknak keveredésére, egymáshoz való hasonulására legtipikusabb példa a mozi. Az orgona az amerikaiak legkedvesebb hangszere, és a mozikban mindenütt ott láthatjuk az orgonát. Egyidőben mindent vár és mindent akar az amerikai lélek. A szó-

rakozást összeköti a lélek felemelkedő és vallásos hangulatával. Szórakoztató és profán darabok előtt és után az orgonák mély bűgása, ünnepélyes csengése ringatja valami misztikus, bizonytalan és sejtelmes homályba az emberi lelket. Az egyházakban pedig és templomokban különféle szólóénekek, zeneszámok és látványos papi díszek, felvonulások, templomot díszítő festmények és cikornyák tartják bizonyos fokig a földhöz bilincselve az ég felé törő lelkeket.

Amerika, a gépek hazája

Az emberi fejlődés annyiban mutatkozik meg a mi világunkban, hogy az ember hatalmába hajtotta a természet erőit. Amitől eddig rettegett, vagy amihez imádkozott: tűz, víz, villám, most az az ember szolgája lett. Különösképpen igaz ez Amerikára. Ott büszkén hirdetik, hogy az ember legyőzte a természetet. Az emberi élet célja szerintük: minél kényelmesebben élni, minél kevesebbet dolgozni. Lehetőleg minden munkát gépekkel elvégeztetni úgy, hogy az embernek több ideje legyen a szórakozásra. Kisebb fáradtsággal több eredményt elérni a mezőgazdaságban. Kevesebb munkával több ruhát, bútort vagy egyéb iparcikket termelni a gyárakban. Megszabadulni a munkától, az

életörökös robotjától, ez az amerikai ember ideája, eszméje.

Amerika egész arculatán ott van ennek a munkától való irtózásnak a vonása. Azt szokták mondani, hogy Amerikában mindenki dolgozik, hogy aki oda kimegy, annak dolgoznia kell, de ez csak félig igaz. Igaz abból a szempontból, hogy háromféle munkát el kell vállalnia, szégyenkeznie senkinek nem szabad, de ott, ahol munkát kap valaki, bizony fele annyit sem kell dolgoznia, mint itthon. Hiszen egy magyar embernek, egy magyar munkásnak az élete holtig tartó robot, legtöbbször eredménytelen, szüntelen való nehéz munka. Amerikában pedig az emberi munkaerőt helyettesítik a gépekkel.

Még a gyaloglástól is mentesek az amerikaiak. A tömérdek úti jármű, az olcsó autók lehetővé teszik, hogy még a legegyszerűbb gyári munkás is vehet magának autót, ami a mi szemünkben talán a gazdaságnak vagy a kényelemnek a legmagasabb fokát jelenti. Nincs távolság Amerikában. Éppen a napokban említettem egyik szomszéd községben, ahová látogatóba elmentem, hogy Philadelphiából, ahol laktam, gyorsabban és kényelmesebben eljutottam New Yorkba, kb. olyan távolságra, mint ide Budapest, mint Hejőpapiból Nemesbikkre. És itt

hon valóban messzebb van egyik falu a másiktól, mint Amerikában egy-egy nagy város a másiktól. Ezért van az, hogy az amerikai országút képe egy hosszú, hosszú várost ábrázol. Mindenütt a gépeknek óriási birodalmában jár az ember. Ott nincs gyalogos vándor. Ha van hely az autóban, azonnal megáll az autós, és felveszi az út szélén gyaloglót. Olyan különös volt eleinte, amint láttam az út szélén egyes embereket, akik a hüvelyk újjukkal mutatgattak egy bizonyos irányba. Azt jelentette ez, hogy ha valaki abba az irányba megy az autójával, vegye fel őt és vigye. De ugyancsak sokszor olvastam és hallottam arról is, hogy akit felvett az autós, revolvért szegezett a benne ülőkre, és az még a jobbik eset, ha le nem gyilkolta őket, csak kiszállította, és elszaladt az autóval. Különösen amióta Amerikában is beköszöntött a szegénység, és megszorodtak az útonállóknak. Azóta az egymás iránti bizalom és jó akarat is megfogyatkozott.

Ezek a mi magyar vonataink valóságos játék vonatkáknak tetszenek az óriási amerikai vonatok mellett. Szörnyű nagy gépkolosszusok, és irtózatossan gyorsan mennek. Szerencsétlenség, összeütközés vonatoknál ritkán történik, mert ahol országút vagy egy másik vonal keresztezi a vonat útját, ott

Ébredés

vagy hídon vagy alagúton megy át a vonat. Vagy az országút alá vagy fölé

építik a vasútvonalat. A vasút-vállalatok is magántulajdonok. Az ember válogathat benne, hogy melyik társaság vonatjával menjen. És természetesen igen ócsárolják egymást, és igen kínálják a saját vonatjukat a vasút-társaságok. Még azt is olvastam egy plakáton, hogy azért menjek a Reading társulat vonatján Chicagóba, mert Greta Garbo is ezen a vonaton utazik, ha megy valahová. Ezenkívül az autóbusz vállalatok is behálózzák Amerikát. Én legjobban szerettem autóbuszon utazni. Részint mert olcsóbb volt, de meg azért is, mert többet lát az ember a vidékből és a városokból. A vonat ha beér egy városba, vagy a föld alatt vagy a házak tetején megy, hogy a forgalmat ne akadályozza. Az állomás mindig a város közepén van, nem úgy, mint nálunk, a város szélén.

A gyárakban is a legmodernebb gépek végzik el az

ember helyett a munkát. Ott, ahol ez előtt tíz-húsz esztendővel még négy-

száz munkásra volt szükség, most már kétszáz is elég, és az is több terméket elkészít, mint azelőtt a négyszáz. Mivel pedig nincs többé szükség munkára, férfi munkásra, most Amerikában több női munkás van, mint férfi. Sőt ha a törvényhozás közbe nem lép, a gyárak csak gyermekeket szerződtettek volna. Mert nekik kevesebb fizetést lehet adni. Nagyon kevés olyan gyár, olyan iparág van, ahová férfierő vagy szaktudás kellene. Van munkás, aki az autógyárban csak egyetlen csavart csinál egész életén keresztül. Egy európai iparos valószínű tudós a maga szakmájában, ha mint segéd kikerül az életbe.

(Tovább csupán vázlatpontok: mezőgazdaság; házi munka; sportok; a gépek legyőzik az embert.)

Egyházak Amerikában

Amint az emberi életnek minden fázisára ráüti az amerikai szellem a maga bélyegét, így az egyházakra is. Elsősorban most nem a szorosabban vett vallásról, hanem csak annak a külső formájáról, az egyházakról akarok beszélni. A roppant anyagi, politikai valamint lelkiismereti szabadság valószínű melegágya volt az egyházak kialakulásának. Amerika valószínű az

egyházak hazája, vagy jobban mondva a felekezeteké. Megkérdeztek egykor egy amerikait, hogy mondja meg, hány fajta felekezet van Amerikában. Azt mondta: tegnap még csak 187 volt, de ma már úgy hallottam, itt a szomszéd utcában megint csináltak egyet, hát most már 188 van. Tény az, hogy most már jóval felül van 200-on a protestáns felekezetek száma.

Mi okozza ezt a roppant nyugtalanságát az amerikai embernek? Hiszen idehaza olyan ritkaság számba megy az, ha egy-két felekezet felüti a fejét, és terjeszkedni próbál. Valószínűleg megmértelyezetteknek érezzük az embereket, akik ott hagynak egy vallást, hogy egy másikba lépjenek be. Nos ez Amerikában az emberiség vallás iránti érdeklődését mutatja. Nyugtalan a mi lelkünk, amíg meg nem, nyugszik Tebenned - mondta Augustinus. Ilyen lüktető nyugtalanág van az amerikai ember lelkében, amelyik keresi az Istent, és keresi azt a formát, amelyikben leginkább közel találja magát Istenhez.

(A dokumentumot bevezette és közzéteszi: Benke György.)

Kováts Dániel

A Kazinczy-kutatás új eredményei

A magyar irodalomtudomány, azon belül a Kazinczy-kutatás hasznos segédeszközt kap kezébe Busa Margit Szinnyey-díjas bibliográfus új kötetének megjelenésével. A szerző eddig is gazdag munkássága újabb művel gyarapodott, amikor összeállította Kazinczy Ferenc prózai műveinek kézirat-bibliográfiáját. E hangyaszorgalommal egybegyűjtött s megszerkesztett anyag szerves kiegészítője az ugyancsak szerzőnk nevéhez fűződő Kazinczy Ferenc bibliográfiának.

Szívós eltökéltséggel megvalósított életprogram termékével van dolgunk. Busa Margit a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1945-ben szerzett bölcsészdoktori oklevelet, s kedves tanárainak, Horváth Jánosnak és Alszeghy Zsoltnak útmutatását követve indult el irodalomtörténetési pályáján. Már abban az évben az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársa lett, s e rangos nemzeti közgyűjteményünk hűséges dolgozója volt nyugalomba vonulásáig (1973); a megkezdett munkát azonban ezután is, mindmáig lankadatlan igyekezettel folytatja.

Első tudományos dolgozata 1946-ban jelent meg nyomtatásban, s korán eljegyezte magát a bibliográfusi hivatással. Munkatársa volt az 1950-ben induló magyar történeti bibliográfiának,

továbbá az OSZK magyar nyelvű újkori kötetes kéziratai katalógusának, megalkotója a magyar sajtóbibliográfiának (1986, 1996).

Kazinczy kutatásához fiatalon közel került, 1956 óta publikál vele kapcsolatos témákban. Foglalkozott munkáinak kiadástörténetével (1960); egyik szerkesztője lett a Kazinczy-levelezés 2. pótkötetének (1960); addig ismeretlen leveleit, szövegváltozatait tette közzé folyamatosan (1975, 1978, 1984, 1985, 1988, 1989, 1990), összeállította a Kazinczy-bibliográfiát (1981, 1994, 1997, 2001); sajtó alá rendezte Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezését (1986), valamint Kazinczy bibliai történeteit (1991); beszámolt az általa összegyűjtött csaknem kétszáz újabb Kazinczy-leveél kiadásra való előkészítéséről (1992); válogatást adott ki Kazinczy úti beszámolóiból, naplóiból, leveleiből (1995). Mindezek mellett új eredményeket föltáró számos filológiai tanulmányt írt, publikációs jegyzéke több mint száz tételt tartalmaz.

A több mint fél évszázada indult irodalomtörténetési pálya, az elkezdett bibliográfusi hivatás mindannyiunkat elismerő tiszteletadásra készítet. A Kazinczy Ferenc Társaság különösen nagyra becsüli Busa Margit életművét, hiszen igen nagy szolgálatot tett névadónk munkásságának feltárásával:

1986-ban a társaság tiszteletbeli tagjainak sorába választották.

Az azóta eltelt másfél évtized gyümölcsöző együttműködést hozott. A Kazinczy Társaság Széphalom című

évkönyveiben sorra megjelentette a Kazinczy-bibliográfia folytatásait, valamint Busa Margit kutatói eredményeinek egyéb termését is. A Társaság a Kazinczy-bibliográfia 2. kötetének kiadásával, e kézirat-bibliográfia elkészítésének anyagi támogatásával igyekezett ezt a tudósi munkálkodást elősegíteni, s szívesen nyújtunk erőnkhez és lehetőségeinkhez mért támogatást a Kazinczy-levelezés újabb kötetének közzétételéhez.

Tisztelettel, fenntartás nélküli elismeréssel tekintünk dr. Busa Margitra, aki korát meghazudtoló frissességgel, az őt ért fizikai megpróbáltatásokon felül emelkedő bámulatos lelki erővel, anyagi áldozatvállalással folytatja az évtizedekkel ezelőtt megkezdett feladatot: a kutatást, a filológiai értelmezést, a megfelelő apparátussal történő közzétételt, az értékek felmutatását.

Sok kéziratot adat lapang monográfiákban, tanulmányokban; ezek kutatására a szerző most nem vállalkozhatott. Az eredeti terv szerint közzé kívánta tenni valamennyi hazai közgyűjteményünk Kazinczy-dokumentumait,

Háború

az erre vonatkozó felhívás azonban igen gyér visszhangot keltett, így a kézirat-bibliográfia – a Sárospatakon és a Debrecenben őrzött kéziratok mellett - a fővárosi könyvtárak, múzeumok állományára összpontosít. A verseket és a levelezést külön kéziratcsoportnak tekintve itt most a prózai hagyaték számbavételével találkozunk.

A tételek tematikus elrendezésben csoportosulnak, hogy ezzel könnyebbé váljon a kutató, az érdeklődő tájékozódása. Az első rész Kazinczy Ferenc önéletrajzi jellegű írásait mutatja be (Pályám emlékezete, Fogságom naplója, utazások, családi adatok, birtokügyek alcsoportokkal), a másodikban Magyar írók írásai Kazinczytól és kortársaitól címmel a magyar írók és irodalompártolók, a poétika és nyelvészet, a történelem és vallás, a politikai és szellemi közélet, valamint Zemplén vármegye ügyeivel kapcsolatos állományt találjuk, a harmadik rész pedig a külföldi személyekről és művekről szóló kéziratokat tartalmazza. Az eligazodást névmutató segíti.

Kazinczy kéziratos hagyatéka terjedelmében igen jelentős, noha tudjuk, hogy sok minden elpusztult az idők során. Arra aligha kerülhet sor belátható időn belül, hogy a teljes kéziratállomány nyomtatott formában kerüljön közelebb a nyilvánossághoz, fontos tehát, hogy a közgyűjtemények Kazinczy-kincseinek tartalmáról minél tájékozottabbak legyünk, a kutatók az alapinformációkat különböző bibliográfiákban, mutatókban megtalálhassák. Ehhez nyújt

támponot Busa Margit új kötete azzal, hogy az irat együttesek bizonyos fokú részletezésével, annotálásával közelebb hozza a hagyaték tartalmát, a keresett adalékok felszínre hozását. Elég belelapozni e kézirat-bibliográfiába, hogy lássuk a Kazinczyra, korára, kortársaira, az általa olvasott, fordított írókra vonatkozó információk mérhetetlen gazdagságát. Hogy ezek a tudáselemek mielőbb szélesebb körben is ismertek legyenek, ehhez kíván ez a kötet ösztönző segítség lenni.

Köszönet és hála a bibliográfusnak önzetlen és kitaró munkájáért. Busa Margit is elmondhatja a maga munkájáról az általa oly őszintén becsült Kazinczyval: „én az írásban mulatságomat lelem, és az az út, amelyen sok jó és valóban tiszteletet érdemlő emberek szeretetét megnyertem és megnyerem, ha meg nem érdemli is, ha érte pénz nem jó is be, már én azt abba nem hagyhatom”. A teljesítményben gazdag bibliográfusi pályára visszatekintve ugyancsak Kazinczy jut eszünkbe: „Ha valamely ösvényen elindultunk, szép rajta fényvel haladni s a legfőbb pontig jutni”.

Busa Margit új kötetét azzal a gondolattal ajánlom az érdeklődő olvasók figyelmébe, hogy ismerjék fel a fényt a szorgos és szürke hétköznapok hosszú során át végzett alázatos könyvészeti feladatvállalásban.

(Busa Margit: Kazinczy Ferenc prózai kéziratainak bibliográfiája, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2001)

Grin Igor

Tanulmányok Tokaj történetéből

A világ számára valószínűleg Tokaj a legismertebb magyar település. A város kultúrát pártfogoló önkormányzata a közelmúltban ismét fontos, sok-sok új ismerettel és nem kevés tanulsággal szolgáló könyvet jelentetett meg. Bár Tokaj ismertsége – és elismertsége - kézenfekvő okaként világhírű borát kell említenünk, komoly szerepe van ebben a szaktudományok kitaró és eredményes munkálkodásának köszönhetően megismert múltjának is.

A várostörténeti tanulmányok harmadik kötetét – csakúgy, mint a Tokaj és Hegyalja című, több évtizeden átívelő sorozat egészét - Bencsik János múzeumigazgató neve fémjelzi. A jeles kutató a nyolcvanas években jegyezte el magát Hegyaljával és benne Tokajjal. Időközben a sorozat huszonnégy kiadványa látott napvilágot, s vált a táj és a város megismerésének nélkülözhetetlen forrásává. Bencsik János és a feltárásba általa bevont munkatársai elkötelezett kutatásainak köszönhetően a legújabb kötet lapjain a város és a táj múltjának számos fontos, eddig részlete elevenedik meg.

Minthogy huszónhárom dolgozat alkotja a tanulmánygyűjteményt, ezek érdemi ismertetésére írásunk terjedelmi korlátai miatt sem vállalkozhatunk, ám az olvasó - s vele együtt valamennyi szerző - megérdemli, hogy legalább a

felsorolás mértékéig megemlítsük őket. Balassa Iván felvetésével egyetértve, magunk is szívesen szorgalmazunk egy későbbi, lehetséges szintézist. A magyar néprajztudománynak a közelmúltban eltávozott klasszikusa, Tokaj és Hegyalja néprajzának tudós kutatója bevezetőjében meleg szavakkal méltatja e vállalkozás eredményeit, s ezeknek alapján joggal fogalmazza meg egy későbbi nagy Tokaj-monográfia igényét. E lehetőséget látszik megerősíteni Boros László Tokaj a földrajztudományban című, bőséges geográfiai szakirodalomra támaszkodó áttekintése. Ebbe a sorba illeszkedik Németh Csaba A tokaji vár a történeti irodalomban című, forráskritikai szemlélettel megírt, alapos összegzése is, s ilyen szemléletű Bencsik János a vár- és városábrázolásokat értelmező, avatott elemzése, a Tokaj, a város története és a vár ábrázolása a régiségben c. tanulmánya. Az irodalmi számvetések sorát Pusztai Mária Tokaj és a néprajzi szakirodalom című rövid dolgozata zárja.

A kötet következő fejezeteként - a szerző kifejezésével élve – „a legmagasabb műveltséget képviselő, paradigmateremtő” pálosok, kapucinusok és piaristák helyi történetének első terjedelmesebb összefoglalását olvashatjuk János István Szerzetesrendek Tokajban című, izgalmas tanulmányá-

empléni újsza

ban. Az iskolateremtő kegyesrendiek nyomdokain bontakozó iskolatörténet több, egymásra épülő fejezete alkotja a kötet következő, terjedelmesebb szerkezeti egységét. Ennek első fejezete Takács Péter A tokaji elemi iskola története című dolgozata. Laszota Zoltán rövidebb dolgozata már a tokaji evangélikus iskoláról és iskoláztatás történetéről szolgál értékes adalékokkal.

Lénárt Béla Népoktatás Tokajban 1868-1945 című, lényegre törő tanulmánya megbízható elemzését adja e fontos területnek a jelzett időszakban. A két következő fejezet szerzőjeként a szerkesztőt, mint az oktatásügyben jelentős személyes tapasztalatokkal bíró szakembert ismerhetjük meg. Bencsik János A polgári iskola címmel a kiegyezést követően életre hívott új iskolatípus

mintegy négy évtizedes történetéből tesz közzé jellemző adatokat, Az egységes, alapfokú iskolaszervezet kialakulása Tokajban (1944-1949) című tanulmányában a vizsgált rövid, fél évtizedes időmetszet iskolapolitikájának meghatározó jelentőségű tendenciáit, az állami iskolák létrejöttének körülményeit elemzi. Makó Balázné a város legrégebb, egyben legfontosabb középfokú oktatási intézményének közel fél évszázados történetéről, eredményeiről ad számot, s bemutat néhány kiemelkedő pedagógus egyéniséget (A Tokaji Ferenc Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium története). A Gyöngyösről Tokajba telepített, szakk munkásképzőből szakközépiskolává fejlesztett oktatási intézmény fordulatokban gazdag történetét Kereskedelmi Szakk munkásképző és Szakközépiskola története (1954-1998) címmel Vargáné

Alföldi szfinksz

Hutka Erzsébet ismerteti. A könyv záró iskolatörténete Bánfai Mihály Tokaji Mezőgazdasági Szakiskola (1965-1998) című dolgozata.

A kötet következő nagyobb tartalmi egységét a városban működő egyházak történetéről írott, a tárgyra utaló, közel azonos című fejezetek alkotják. Gyulai László idézetekkel illusztrált, sajnálatosan félbe maradt dolgozatában a római katolikus egyház történetéről közöl fontos adatokat, Dienes Dénes szép tanulmánya a tokaji református egyház sikereiben és megpróbáltatásokban gazdag történetét mutatja be. Siska József munkája a görög katolikus egyház történetébe avatja be az olvasót. Ulrich Attila a tokaji evangélikus egyház történetét ismertető tanulmányában jelentős teret szentel az egyház oktató tevékenységének. A Tokajban és a Hegyalján egykor jelentős szerepet játszó ortodox görögység egyházi és gazdasági életének fontosabb mozzanatait, jelesebb alakjait mutatja be történetük avatott kutatója, Sasvári László Tokaj ortodox lakóiról című írása. Ugyane témakört gazdagítja Diószegi György Antal a Karácsony/Karátsonyi és a Szerviczky családok történetének bemutatásával. Az egyháztörténeti fejezetek sorát Zelenák István adatgazdag, szép tanulmánya zárja (A tokaji izrealita hitközség története).

Tokaj városának a hazai művészeti életben, közelebbről az irodalomban és a képzőművészetben betöltött szerepéről rajzol átfogó képet a kötet két utolsó írása. Székelyhidi Ágoston A Tokaji Írótkönyvtár 1971-2001 című munkájában „az

élő magyar irodalom szabadságot és egyetemességet célzó törekvéseinek” fontos, a hivatalossággal sikerrel dacoló, lényeges kérdéseket felvető és azokra megalapozott válaszokat adó fórumként mutatja be az intézményt. Bánszky Pál a tokaji képzőművészeti élet hat évtizedes történetét felvázoló tanulmányában Hézső Ferenc szavait idézve „országot behálózó szellemi centrumnak” láttatja az alkotómunkát sikerrel segítő, jó szellemiségű művésztelepet (A Tokaji Művésztelep és Művészetbaráti Kör rövid története). A Várostarténeti tanulmányok III. köteté hézagpótló, gazdag tartalmú írásival tovább gazdagítja „a leghíresebb város”, Tokaj helytörténetét, egyben hiteles forrása lesz a múltját tanulmányozni szándékozók kezén. A sorozat utolsó kötete ugyanakkor - a szerzőgárda felkészültségének és objektivitásának köszönhetően - nemes alapul szolgálhat egy, a Balassa Iván által szorgalmazott városmonográfiához. Valamennyi most közreadott dolgozat (beleértve a tokaji római katolikus egyház történetének leírására vállalkozó, ám befejezetlenül megjelentetett munkát is) haszonnal forgatható a város történelmével ismerkedő, abban elmélyülni kívánó olvasó számára.

(Tokaj. Várostarténeti tanulmányok III., szerkesztette: Bencsik János, Tokaj, 2002)

Vámosi Katalin

A Sárospataki Nyári Képzőművészeti Szabadiskola

Tavaly augusztusban harmadszor nyitotta meg kapuit a mára nemzetközivé lett Sárospataki Képzőművészeti Szabadiskola. Lebonyolítását az 1999-ben létrejött Beszterczey Alapfokú Művészeti Magániskola támogatja, amelynek akkori sárospataki tagiskola-igazgatója, Csetneki József, művészbarátaival közösen indította el a kurzust, 2000 nyarán. A művésztanárok között találjuk Somogyi György, Aknay János, Puha Ferenc, Gubis Mihály, feLugossy László képzőművészeket; ők – tárlataikra készülve – együtt is alkotnak a növendékekkel.

A művésztanárok kötődése a városhoz többértű. A legjelentősebb kapcsolódási pontot a Patak csoport jelenti, amelynek „szellemisége” 1995-től érezhető hatását Sárospatakon. A csoport elnevezése nem a földrajzi értelemben használatos fogalommal azonosítható. Inkább a patak – mint vízfolyás – előreláthatatlan helyeken, hirtelen, rapszodikusán feltörő jelentés-tartalmával asszociál. A művészcsoport 1994. április 1-jén alakult meg; névadója és egyben vezetője Somogyi György. Az alapító tagok Aknay János, Gubis Mihály, Hahn Ferenc, Puha Ferenc, Somogyi György képzőművészek. Később csatlakozott a csoporthoz Kéri Mihály, Penyaska László, Nádasdy János és 1999 körül a német Stefanie Nickel és Wolfgang Nickel. 1997-ben az addigi találkozóhelyről, a Sárospatak melletti

Dorkó-tanyáról áthelyeződött a közben létrehozott ún. „Kertalja Művésztelep” Fonybára.

A csoport tagjainak szervezett, visszatérő jelenléte a városban a Beszterczey Magániskola szervező munkájának köszönhető. Az intézmény olyan kulturális környezet megteremtésén fáradozik, amelyben a képzőművészet is jelentős helyet foglal el. Ennek jegyében szerveződtek meg kortárs képzőművészeink nyári pataki látogatásai, művészeti írók, művészettörténészek előadásai, valamint a nyári művészeti oktatás. A Magániskola holdudvarának egyik pontját jelentő Sárospataki Képzőművészeti Szabadiskola mellett a terv szerint a 2003-ban életre hívandó művésztelep zárja be a kört. E három szerveződés szimbiózisban él, szervesen kiegészítik egymás feladatait.

A művészek neve azonban nemcsak a Patak csoport és a Szabadiskola révén említhető, hanem a Comenius Tanítóképző Főiskolán, a Sárospataki Képtárban, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában rendezett egyéni és csoportos kiállításaiak kapcsán is. (1994: Patak csoport kiállítása, Comenius Tanítóképző Főiskola; 1996: Patak Csoport kiállítása, Sárospataki Képtár; 1999: feLugossy László kiállítása, Sárospataki Képtár; 2001: Három Sziget (52 művész szerepelt alkotásaival), Magyar Nemzeti

Múzeum Rákóczi Múzeuma; 2002: Aknay János kiállítása, Sárospataki Képtár; 2003: Puha Ferenc kiállítása, Sárospataki Képtár.) Az egyéni tárlatok mellett a Patak Csoport és a szentendrei Vajda Lajos Stúdió (1972-ben jött létre, alapító tagjai: Matyófalvi Gábor, Holdas György, efZámbó István, feLugossy László, Aknay János) tagjaiként számos kiállításon, közös akción vettek részt. Együtt dolgoztak a tiszaujvárosi kísérleti műhelyben, a szentendrei, szigetszentmiklósi műhelymunkákban, ismerős számukra a csoportmunka. Somogyi György és Aknay János festőművészek a Zebegényi Szőnyi István Nyári Képzőművészeti Szabadiskola művésznövendékei voltak, Aknay János 1985-1993 között a művésztanára. Jelenleg is aktív művészetpedagógiai tevékenységet folytat Puha Ferenc képzőművész, aki a ráckevei és szigetszentmiklósi művészeti középiskolákban, valamint a tököli művészeti magániskolában, Somogyi György képzőművésszel tanít együtt. A Sárospataki Képzőművészeti Szabadiskola alapításánál is megfogalmazódott az a gondolat, hogy a Zebegényi, illetve Szentendrei Szabadiskolák tapasztalatait hasznosítva, ezekhez hasonló jellegű formációt kellene létrehozni.

A Sárospataki Szabadiskola létrehozásának elsődleges és legfontosabb alapelvei a nyitottság, a közös kreatív tevékenység, az alkotás, és az ismeretek, a tudás átadása. A szabadiskolában - elnevezéséből fakadóan - a hagyományos iskolai módszerektől eltérően, annak alternatívájaként, a hallgatók érdeklődésére, belső készítésére alapozva, alkotói légkörben folyik a munka. Somogyi György művészeti vezető szá-

vaival élve: „A cél az alkotás és a szemléletformálás. A közös cél: maga az alkotás, művek létrehozása oldott, kötetlen alkotói légkörben. Az iskola arculatát, keretét a közös tevékenység, az alkotás, a tudás hiteles átadása adja, ami a keretet megtölti, a lényeg maga az alkotás.” (Zemplén Televízió, 2002. augusztus)

A munka elsődlegességét mutatja a múlt évi, több mint 300 db alkotás, amelyből a hallgatók és a művésztanárok kiállítást rendeztek a program zárónapján. Az elkészült munkákat 2002 telén a hajdúbozsórményi Parafa Galériában láthatta a közönség.

A művésztanárok munkássága, szakmai felkészültségük, tudásuk, szemléletük és személyiségük meghatározó volt a kialakuló szabadiskolánál. Mindegyikük sajátos, egyéni képi világot teremtett meg, művészetükre egyedi ábrázolásmód, kifejezőeszközök használata jellemző.

Somogyi György festőművész alapítója és vezetője az Insula és a Patak csoportnak, létrehozója a Baktay Ervin Kortárs Gyűjteménynek, Dunaharasztiiban. A Vajda Lajos Stúdió tagja. Festészetének tárgya a természet, noha művein a természeti elemek tárgyi karakterei nem ábrázolódnak. A kompozíció, az elrendezés; a kusza, szövevényes vonalak és színfoltok idézik meg, éreztetik a natúra elemeit. Az egymásra festett vonalak és színfoltok szövevényéből komponált alkotások sokszor mintha túllépnék a keret határait, szétáradnak, tovább burjánznak. A természetből vett formákat absztrahálja, és lírai-nonfiguratív módon jeleníti meg. Motívumai a fészek, a sziget, az insula, amely a menedékkal, a melegséggel, a boldogsággal egyenértékű számára. Ecsetkezelése szálkás, ugyanakkor

empléni újsza

érzéki, kiegészíti mindezt franciás szín-érzékenysége. Művészetszervezői és művészetpedagógiai tevékenysége jelentős.

Puha Ferenc festőművész Szigetszentmiklóson él. Egyik alapító tagja az Insula csoportnak, tagja a Vajda Lajos Stúdióknak. Munkáin a szín- és formaütköztetések, kompozíciós problémák kerülnek előtérbe, s számtalan variációja e problémák festészeti megoldásainak. Miután körbejárt és lezárt egy-egy témát, újabban felé fordul, így művészetét különböző periódusok tagolják. Művészetének meghatározó fragmentuma a jelteremtés. A szimbólumokat sohasem közvetlen formájukban használja, hanem szellemiségüket, időtállóságukat veszi át. A kapu, a fa, a király és királynő, az egyiptomi képírás motívumai nem fogalmi rendszerünkkel fejthetők meg, hanem ráérzésünk láttatja meg az összefüggéseket, a mondanivalót, a jelek sejtette, ki nem mondott dolgokat. Műveinek megfogalmazása poetikus, érzékeny. Meghatározó művészetpedagógiai tevékenységet folytat, előtte évekig reklámgrafikával foglalkozott.

Aknay János Munkácsy-díjas festőművész alapító tagja és egyik meghatározó egyénisége a szentendrei Vajda Lajos Stúdióknak, a Mythen csoportnak és a Pentaton csoportnak. Művészete szerves folytatása a „szentendrei iskola” konstruktív-szürrealista irányzatának. Motívumai között megtaláljuk a ház, az angyal, a kereszt, a bábu, az ablakformákat és a rovásjeleket. „Ez utóbbiak a legtitokzatosabbak; olvasatuk szimbolikus, a figura szerepét veszi át alkotásain, bár írásként is megjelenik művein.” - írja a 2002. évi sárospataki kiállítás katalógusa. A nyolc-

vanas évektől ábrázolódnak alkotásain a székely rovásírás betűjelei, s kapnak kiemelt jelentőséget művészetében. Az alkotások szüzséjeként továbbra is megmaradnak a rovásjelek, illetve visszatérnek a figurális motívumok: az angyal, a felhő, a kereszt a kilencvenéves évek elejétől. Grafikával is foglalkozik. *(Munkásságát a Zempléni Múzsza 2003. évi 1. számának művészportré rovatában méltattuk.)*

Gubis Mihály grafikusművész állandó tagja a Vajda Lajos Stúdióknak és egyik alapító tagja a Békéscsabai Műhelynek, amit a Pesti Műhely (Fájó János, Bak Imre, Nádler István képzőművészek) hatására hozott létre, Lonovics László, Trombitás Tamás és Ignác Anna közreműködésével. Formavilága változatos és egyszerű. Szimbólumrendszere hét elemből áll: kereszt, zászló, szék, szekér vagy kocsi, mell vagy sátor, torony, kabát. Művészetének meghatározója, lényege a vonal. A nyolcvanas évek első felétől művei a gesztusokra épülnek, amelyeket alla prima technikával visz föl a vászonra. Szenvedélyes, drámai hangvétel jellemzi munkáit. Foglalkozik alkalmazott grafikával, plasztikával, performance-szal, installációval, táj- és földművészettel. Tervei között szerepel egy-egy zászlós szék fölállítása az öt földrészen, illetve az északi és déli sarkon. Az 5+2 című terv egyik darabja már áll Fony községben. feLugossy László Munkácsy-díjas képzőművész, performer. Otthonosan mozog többféle művészeti ágba, foglalkozik filmmel, zenével, irodalommal. Alapítója az A.E. Bizottság zenekarnak, az Inka-számtan alkalmi társulatnak, az Új Modern Akrobatika music-performance-nak és a Batu Kármén zenekarnak. Mun-

kásságát zseniális kreativitás, ötletgazdagság, képi fantáziáinak sokfélesége jellemzi. Folyamatosan kísérletezik a művészi kifejezésekkel, amely a hagyományos műfaji keretek átszakítását eredményezi. A képzőművészeti kifejezés nála szorosan összefonódik a zenével és a költészettel. Művészetéből az illúzióktól mentes őszinteség, spontaneitás árad, műveivel elsősorban hatni kíván, fölhívni a figyelmet a kulturális és társadalmi negatív beidegződésekre, hibákra. A modern művészet alternatív műfajai is jelen vannak munkásságában: a performance-ok, a ready made-ek, az objektumok, az environmentek, a nyers-hús-kompozíciók. *(Munkásságát a Zempléni Múzsza 2002. évi 2. számának művészportré rovatában méltattuk.)*

A növendékek közül többen már a művésztanárok munkáit ismerve jöttek el Sárospatakra. Szinte minden művésztanár hozott magával tanítványokat Szigetszentmiklósról, Szentendréről, Ráckevéről. Tavaly Gyergyó vidékéről is érkezett négy erdélyi fiatal, a Borsos Miklós Gyergyó-Csomafalvi Alapítvány révén, a szigetszentmiklósi polgármesteri hivatal segítségével. A németországi Mainingenben működő népfőiskola tagjai közül nyolcan vettek részt a tavalyi kurzuson, közöttük több képzőművész.

A Sárospataki Szabadiskolában festéssel, kispasztikával és grafikai eljárásokkal ismerkednek a hallgatók. Az első évben a művészek önálló szakmai programjai alapján két csoport különült el. A festészet, a stúdiumrajzok, a művészettörténet, a műalkotás elemzés Aknay János, Somogyi György, Puha Ferenc képzőművészekhez került; a kreatív gyakorlatok, az anyagismeret, illetve a 20. századi művészet, az

installáció, a performance, a videó, az akcionizmus megismertetése Gubis Mihályhoz és feLugossy Lászlóhoz kapcsolódott. Az elmúlt évben Puha Ferenc vezetésével monotípiákat készítettek, egy speciális nyomódúc, a farostlemez használatával. Új teremmel is bővült tavaly a szabadiskola, ahol a tanulmányrajzok készültek Somogyi György és Puha Ferenc korrigálása mellett. Somogyi György felkérésére készített videofelvételeket a tábor mindennapjairól Jakab Gergely videós. Ugyanakkor feLugossy Lászlóval együtt készítettek a művész installációjához egy rövid videofelvételt, amelyet a Vajda Lajos Stúdió Múcsarnokban rendezett jubileumi kiállításán vetítettek le, tavaly szeptemberben.

A Szabadiskola programjában a rendezők az alkotói munka mellé elméleti szakmai tematikát is összeállítottak, amelynek keretében előadásokra, performance-ra és beszélgetésekre került sor, a legkülönbözőbb műfajokból. Így vendégül látták Angelus Ivánt, Bukta Imrét, Dobrik Istvánt, Marczin Istvánt, Szemadám Györgyöt, Szirtes Jánost, eFZámbó Istvánt.

A résztvevők száma egyre emelkedik. Közel 80%-uk visszatérő, és az ország szinte minden vidékéről érkeznek. A művésztanárok szorgalmazzák, hogy minden hallgató egyéni szintjének megfelelően haladjon, ezért a személyre szabott korrektúrák során a növendékek segítséget kapnak művészi látásmódjuk kialakításához. (A legjobb munkákat készítő hallgató a következő évre ösztöndíjban részesül.) Fontosnak tartják a hallgatók igényeinek feltárását, a közös munkát, a program-egyeztetést, a munkafázisok megbeszélését, az önálló-kreatív teremtést, a technika szabad megválasztását, a növen-

empléni újsza

dék inspirálását az alkotásra, a művészeti beszélgetéseket. Ugyanakkor preferálják a személyes találkozásokat élő művészekkel, és minél több alkotás megtekintését a tárlatlátogatások során. A Szabadiskola művésztanárainak célja a kéthetes kurzuson túl egy olyan egész éves, folyamatos művészeti tevékenység, amelynek csupán kezdete, elindítója a nyári közös alkotói

együttlét. A nyári kurzus során kialakult művészeti önállóság, egyfajta jártasság az egyes művészeti ágakban, az alkotási kedv, valamint a friss impulzusok a következő találkozásig eltelt időszakra is útravalóul szolgálnak, éreztetik hatásukat és ösztönzik a növendékeket az alkotói munka folytatására.

Verekedők

Egey Emese

Dokumentumok a szupplikációról

Az Acta Patakina sorozat X. köteteként jelent meg a Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban 1945–1951 című, Bilkay Ruth és Laczkó Gabriella által összeállított könyv. A forráskiadvány a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában és Levéltárában fellelt szupplikációs naplók, jegyzőkönyv-részletek, háttérlevelezések időrendben közzétett gyűjteménye, az utolsó szupplikációk hiteles története.

A magyarországi protestáns egyházak az ellenreformáció után (az egyházi adó szedésének tilalma, a megszüntetett stóla stb. miatt) önkéntes adományokból, felajánlásokból tartották fenn magukat. Államsegélyt, illetve településüktől kisebb földbirtokot az egyházközségek csak a 19. század második felétől kaptak. Egyes kollégiumok az egyházközségek jóvoltából (Debrecen), mások fejedelmi adományokból (Nagyenyed, Sárospatak) fedezték működésüket. (Kósa László: *Egyház, társadalom, hagyomány. Ethnica, Debrecen, 1993. Societas et Ecclesia 1., 26-28.o.*) A kifejezetten diákjóléti és iskolafenntartó adományokat maguk a diákok gyűjtötték a legációk,

szupplikációk alkalmával. Ez utóbbi két jövedelemszerző kiszállási formát előbb 1784-ben tiltotta meg a császár, majd jó száz évvel később maga a református konvent törölte el, idejétmúltnak ítélve.

Ismert, hogy 1945 és 1952-53 között "...a magyarországi egyházaktól elvették az általuk működtetett intézmények (iskolák, kórházak, szociális intézmények stb.) több mint 98 százalékát, valamint a működtetésüket biztosító egyházi birtokokat és javadalomforrásokat, másrészt megszüntették az egyházakhoz szorosan vagy lazábban kapcsolódó egyesületeket, társaságokat, egyházas jellegű tevékenységeket. Ez az első, durva szekularizáció, amely szinte teljes összhangban állt a totalitárius társadalom egyház- és vallásellenes ideológiájával, gyakorlatilag csak a közvetlen istentiszteleti életet biztosító templomokat és épületeket, valamint a lelkészutánpótlást szolgáló intézmények némelyikét hagyta meg. [...] Az 1945 előtti állapotokkal összevetve, azt kell mondanunk, hogy a Magyarországi Református Egyház élete gettólétre korlátozódott, társadalmi-közéleti extenzitása megszűnt." (Bogárdi Szabó István: *Egyházveze-*

tés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között. *Ethnica, Debrecen, 1995. Societas et Ecclesia 3., 15.o.)*

A sárospataki Köziskolai Szék 1945 nyarán visszaállította a szupplikáció intézményét, egyben határozott újbóli megszervezéséről. Már az 1945-ös jegyzőkönyvekből, a zempléni főispánhoz írott levélből kiderül, hogy a szupplikáció hagyományának újjáélesztését a szükség, az elvesztett alapítványok legalább részleges pótlásának igénye tette indokolttá. Ugyanakkor a világháború utáni lelki înséges időkben a kollégium vezetése azt is azonnal fölismerte, hogy a szupplikációs kiszállás egyben igehirdetés, szolgálat is, a kiküldött csoportok a Kollégium levegőjét, lelkiségét viszik magukkal, szellemiségét képviselik. Ezért vezették be a több hetes szupplikációs előkészítőt és az eskütételt is, amelynek révén a diákság átérezte saját felelősségét. A csoportok professzor, tanár vezetői, teológusai prédikációval, köszöntő beszéddel, a diákok műsorral, ének- és zeneszámokkal készültek, többször iratterjesztést is végeztek. A gyülekezetek igényelték ezeket a műsorokat, vendég igehirdetéseket, ha egy-egy szórvány, kisebb település kimaradt, szóvá tették, hogy legközelebb ők is elvárják a diákokat. A szupplikáció újraindításakor kijelölt körzetek, az ún. spárták a korábbiaknál nagyobb területet, szinte az egy-

házkerület egészét lefedték. A diákcsoportok így olyan vidékekre is eljutottak, amelyeknek a pataki főiskolával addig nem volt közvetlen kapcsolatuk, tevékenységét, életét közvetlenül nem ismerték.

1945 után, amíg még teljes egésze működött a pataki kollégiumnak, a tanítóképzős növendékek, a teológusok és a gimnazisták együtt jártak szupplikálni. A gyűjtőutak bevételeit a három intézmény és diákjai között arányosan osztották el; volt úgy, hogy a Nagykönyvtár, egy-egy szertár bővítését vagy az imaterem felújítását is ezekből a pénzekből fedezték. A szupplikációs szolgálatra elsősorban tanulmányi előmenetel és rászorultság alapján – a diákképviselők bevonásával – választották ki a csoportokat. Így jórészt szegény családból származó fiúk és lányok dagasztották a bodrogközi, hegyközi, abaúji és borsodi falvak őszi sarát, nem ritkán olyan elvásott cipőben, hogy a lábbelik javíttatását is a vendéglátó gyülekezetnek kellett vállalni, hogy a diákok útjukat folytathassák.

A gyülekezetek önbecsülését jelentősen erősíthette annak a fölismerése, hogy az egyházkerület egyetlen megmaradt református iskolájának további működtetése az ő adakozókészségüktől függött. Ezt átérezve számtalan helyen adakoztak a más felekezethez tartozók is. Mivel az 1945. január 20-i fegyverszüneti

egyezmény értelmében Magyarország eredetileg hat év alatt mintegy 300 millió dolláros háborús jóvátételt volt kénytelen fizetni, továbbá a megállapodás aláírása utáni harcokban keletkezett súlyos károkért is anyagi felelősséget vállalni, a lakosság helyzete egyre romlott (v.ö.: *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... 1945–1949. Válogatott dokumentumok, válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Balogh Sándor és Földesi Margit, Napvilág Kiadó, 1998. 8-15.o.*). A beszolgáltatásokkal, végrehajtókkal sanyargatott, általánosan elszegényedett lakosság mindazonáltal meleg szeretettel fogadta és önzetlenül segítette az Alma Mater diákjait, de terheinek növekedése nem maradt következmények nélkül a szupplikáló csoportok feljegyzései szerint sem: "Sokallták a diákok nagy létszámát. A gyülekezetek anyagi helyzete igen rossz, nem bírják teljesíteni a beszolgáltatást sem. Az volt a tapasztalatunk, hogy a gyülekezetekben hatalmas romlás állt be egy év óta." (*Szupplikáció, 166.o.*) A körültekintő alaposággal vezetett gyűjtési ívek és elszámolások bepillantást engednek a felkeresett vidék paraszt-ságának életkörülményeibe – mikor milyen terményből, mennyit tudtak fölajánlani. Mind gyakoribb nehézséget jelentett az is, hogy a Patakra szállítás költségei, különösen a távolabbi vidékekről szinte a teljes bevételt fölemésztették volna, ezért a

kollégium vezetése azt szorgalmazta, hogy a lelkipásztorok vezetésével helyben értékesítsék a felajánlott javakat, hogy a szupplikálók már csak az ezekből befolyt pénzüsszeggel utazhassanak vissza Patakra.

A gyűjtést eleinte püspöki és főispáni engedéllyel szabadon folytatták, de már 1949-ből van adatunk arra, hogy a hatóságok rossz szemmel nézték a falvakat fölkereső diáksereget. Nagy Barna pataki közigazgató, Pap László, a budapesti teológia igazgatója és Benedek Sándor, a Pápai Kollégium vezetője levélben cserélték ki szupplikációs tapasztalataikat. 1949-ben a pápaiak már csak "adományt megköszönni" mentek, a szupplikációról előzetesen csak a lelkészeket értesítették, nehogy a hatóságok fölfigyeljenek a diákokra. (53.o.) Az óvatosság ellenére egyre több helyen érték atrocitások a kiszálló pataki diákságot is. A rendőrség nem fogadta el a püspöki engedélyt, igazoltatták őket, műsorszámait lát-tamozták, előadásaira, szolgálataik-ra megfigyelőt küldtek, a prédikációk, templomi alkalmak idejére ingyenes mozielőadásra csábították a lakosságot, sőt volt olyan település, ahol a szupplikáló csoportot még a helyi november 7-i ünnepségre is beteret-ték. A konvent arra hivatkozva, hogy a szupplikáció a reformátusságnak 1790 óta törvény adta joga, a belügy-minisztériumhoz fordult. A minisztérium megadta az engedélyt, általában

a szüret utáni időszakra, október végére-november elejére. A szupplikáció lebonyolításának, pénzügyi elszámolásának teljes felelőssége az egyházkerület püspökét terhelte, a gyűjtések eredményéről készített kimutatást a minisztérium természetesen bekérte. A belügyminiszteri engedélyt a továbbiakban hiteles másolatban vitték magukkal a csoportok és a gyűjtés megkezdése előtt bemutatták a tanácsházán, a rendőrségen.

Megrendítő olvasni az 1951-ből, az utolsó évből származó feljegyzéseket: a megszüntetett pataki teológia Debrecenbe vagy Budapestre kényszerült hallgatói a szupplikáció idejére hazajöttek, hogy diáktársaikkal együtt járják a falvakat. Volt olyan gyülekezet, amely kifejezetten kérte, hogy adományával a Patakról eltávolított, új helyükön támasz nélkül élő teológusokat támogassák.

A közölt források segítségével megérthetjük, mekkora jelentősége volt a Kollégium és a gyülekezetek egymásra utaltságának, kapcsolatának. "A szupplikáció nagy alkalom arra, hogy régi pataki diák és volt tanára találkozzék. Alkalom arra, hogy volt pataki diákokban felébressze a felelősséget a kollégium iránt. Alkalom arra, hogy a jelenlegi pataki diák és tanár közelebb kerüljenek egymáshoz. Alkalom arra, hogy megismerjék a falut, a gyülekezetet, a leendő hivatáshelyet. Alkalom arra, hogy példaképet válasszon a leendő lelkész.

Alkalom arra, hogy alázatosabbak legyünk. Alkalom arra, hogy diák és tanár megtapasztalja, hogy a kollégium legbiztosabb fundamentuma: a hit és az ebből fakadó áldozatos adomány. A fokozott adomány a nagyobb felelősséget, a több szeretetet is mutatja. Istené legyen a dicsőség minden adott és kapott testi-lelki adományért, ajándékért!" – írta Kalydy Miklós vallásanár az utolsónak közzétett jelentésben. (182.o.)

A kötet szerkesztői név- és helynévmutatóval bővítették a kiadványt, így a hajdani szupplikálók és leszármazottaik örömmel fedezhetik fel szülőfalujukat, saját magukat, családtagjaikat, barátaikat a közzétett dokumentumokban.

(Bilkay Ruth – Laczkó Gabriella: Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban 1945–1951, Acta Patakina X., szerkesztette: Dienes Dénes, Sárospatak, 2002)

Balázi Károly

Élő népfőiskola

A közelmúltban jelent meg A Sárospataki Népfőiskola tizenöt éve (1986-2001) című – országos terjesztésre szánt – jubileumi kötet az egyesület kiadásában. Tartalmi és formai sokszínűsége (valamint egyenlensége és kényszerű eklektikussága) a szerkesztő számára is zavarba ejtően gazdag ahhoz, hogy egy rövid ismeretetés keretei között, a teljesség igényével legyen bemutatható.

A nyolcvanas évek második felében az új népfőiskolai gondolat felmerülése szerte az országban kimutatható. Természetesen elsősorban ott, ahol annak gyökerei voltak, ahol annak az emlékezete még nem szűnt meg. Így Sárospatakon egy civil szervezet: a Kazinczy Ferenc Társaság, egy állami felsőoktatási intézmény: a Comenius Tanítóképző Főiskola, és egy nehezen besorolható, országos tömegszervezet: a Hazafias Népfőfront „állta körül” a nehéz vajúdasok közepette megszülető (reinkarnálódó?) Sárospataki Népfőiskolát. Mert védőernyőre, fedőszerkezetekre, pártfogókra, csendes- és cinkostársra volt szükség a legszerényebb téli tanfolyam meghirdetéséhez.

Az első három-négy év afféle lopakodó időszak volt. Egyrészt a politika

szélárnyékában való feltűnés nélküli meghúzódás nyomta rá a bélyegét, másrészt az anyagi források szerényeége korlátozta lehetőségeinket. Mégis elmondható, hogy a pataki műhely, még ha manufaktúrás keretek között is, de kezdett megszerveződni. Néhány középnemzedékhez tartozó főiskolai tanár (Kováts Dániel, Homonnayné Jób Klára, Dobrik István, Balázi Károly) egyensúlyozta, kísérletezte ki az adott lehetőségek közötti működést. Egy-egy tanulócsoporthoz (15-25) népfőiskolás került minden évben, a környező falvaktól a távoli vidékek lakóiig, személyes meghívással, hírből újsághirdetés alapján. A meghívott előadók között is képviseltették megukat a még élő “három T” (tilt, tűr, támogat) valamennyi árnyalatából, Fekete Gyula író, egykori pataki diákot pl. nem javallották, Brády Zoltánt, a Kapu szerkesztőjét elnézték.

Az 1990-es év nem is annyira a rendszerváltozással, mint inkább egy fiatal nemzedék (Bordás István, Bolvári-Takács Gábor, Csetneki József) bekapcsolódásával hozott új lendületet az addig évi egy alkalommal megszervezett népfőiskolának. Czinke Ferenc festőművész és a Sá-

rospataki Diákegylet (ismét egy izgalmas civil szervezet) a korabeli viszonyok között jelentősebbnek számító pályázati összeget nyertek az ún. nemzedéki népfőiskola megrendezéséhez. Ennek segítségével immár három szekcióban – történelmi, társadalomismereti, képzőművészeti – folyt a nyári táborozás és az intenzív közösségi művelődés a megélt kisvárosban. A szakmai foglalkozások külön-külön zajlottak, de a közös rendezvények (egy-egy meghívott történész, politikus, költő, előadóművész, filmrendező, csillagász üregyén), és az esti együttlétek emlékeztető és maradandó élményekké varázsolták a nyári népfőiskolákat.

Közösségi szempontból talán ezek az évek adták a legtöbbet. Egyre több fiatal és középkorú értelmiségi jelentkezett munkára, ki-ki a saját kompetenciája szerint. A többség persze a tanárok közül verbuválódott, de már nemcsak a főiskolai, hanem a gimnáziumi, később a teológiai kollégák közül is. De jelentkeztek jogászok, orvosok, muzeológusok, közgazdászok, művészek a csapatmunkára. Így történt, hogy megalakítottuk a Sárospataki Népfőiskolai Egyesületet, amely immár civil szervezatként gondozta a pataki népfőiskola ügyét. Erre korábban nem volt példa, hiszen régen a Református Kollégium, újabb időkben a tanítóképző főiskola, mint anya-, vagy háttérintézmény bábás-

kodott fölötte. Ettől kezdve szabad pataki polgárok saját szabályok szerint működő társadalmi szervezetévé vált a népfőiskola.

Az egyesület tehát egyrészt fenntartotta és működtette a népfőiskolát, másrészt meghatározóan fontos, városi civil szervezetté is vált egyidejűleg. Tagjai jórészt a „helyi rendszerváltásban” komoly szerepet játszó értelmiségi kör tagjaiból kerültek át hozzánk, így már volt bátorságuk, gyakorlatuk és önbizalmuk a városi és regionális szintű közéletben való részvételre. Ezt a funkcióját az egyesület lényegében a mai napig megtartotta, hiszen tekintélyét, közéleti súlyát mindenki elismeri, jöllehet az utóbbi években sok más civil szervezet is született Patakon és környékén. Ugyanakkor professzionalizálódott az önkormányzati, politikai szféra is, de be kell vallani: az egyesület sem az már, ami az átalakulás ígéretes idejében volt. Ennek legalább két fontos oka van. Egyrészt elmúltak azok az idők, amikor szinte lázban égett a társadalom, a felszokráztatott reménységek miatt. Úgy 1988 és 92 közé tehetők ezek az évek. Másrészt a népfőiskola is belépett az intézményesülés korszakába. Ezek főbb állomásai: az állandó székhely kialakítása, a lassan folyamatossá váló működés és a nemzetközi projektek megjelenése.

A megyei önkormányzat testületeiben jelen levő tagjaink – elsősorban

Dobrik István – segítségével és határozó közreműködésével sikerült önálló székházhoz jutnunk a Szinyei-ház tíz éves időtartamra szóló birtokba vételével. Ez a szép parkkal rendelkező tágas épület tette lehetővé a folyamatos működés megszervezését. Ma már az egész év folyamán működnek tanfolyamaink, szakképző kurzusaink, felnőttképzési programjaink. Az intézmény legnagyobb kiterjedését mégis a nemzetközi projektekben való részvételünk hozta, az utóbbi két-három év folyamán. Ezek keretén belül több, a megyére és több, az országra kiterjedő együttműködés keretében kapcsolódhattunk be neves európai kutatási és fejlesztési munkálatokba. Ilyen volt a hátrányos helyzetű térségek lakóinak felzárkóztatására indított program, vagy az állampolgári minőség javítását célzó projekt. Mindkettőben számottevő szakembergárda dolgozott egyesületünk irányításával, amelynek folyamányaként sok szakanyagot, szakkönyvet, tananyagcsomagot készítettünk, hazai és nemzetközi hasznosításra.

Pénzzel természetesen nem mérhető egy civil közösség működésének hatékonysága, de azért mutat valamit a témában járatosak számára, ha megemlíjtjük: míg az első téli tanfolyamokat húsz-, harmincezer forintból szerveztük, mostanában, az utolsó évek költségvetései már ötven-hatvanmillió forintról szólnak. Ez minden-

képpen nagyságrendekkel több az egy-, másfél évtizeddel korábbinál. Mindezt követnie kellett az egyesületi élet szervezettebbé tételének is. Ma már társadalmi elnökség mellett külön szakértői testület foglalkozik a képzéssel, és általában a szakmai munkával. Az ügyek vitelére két státuszunk van, egy ügyvezető igazgató és egy adminisztrátor személyében. Mindezen kiterjedt tevékenység és szervezeti differenciálódás még meglehetősen új fejlemény egyesületünk életében, hiszen (reményeink szerint) ismét egy korszakváltás küszöbén állunk. Bízunk benne, hogy az európai csatlakozás nem ér majd minket készületlenül. Egyre több feladatot kell vállalnunk a kistáj (a világörökség részét képező Tokaj-hegyalja) térségi fejlesztéséből, a határokon túli magyarok segítségéből és az uniós elvárások szerinti feladatokból. Hogy e ránk zúduló lehetőségek nem feszítik-e szét e kicsiny civil szervezet kereteit, még a jövő méhében nyugszik. A Sárospataki Népfőiskola fejlődésének általánosítható tanulságai minden bizonnyal hasznosíthatók lehetnek a tágabb civil szféra számára is.

(A Sárospataki Népfőiskola tizenöt éve (1986-2001), szerkesztette: Balázs Károly és Bolvári-Takács Gábor, Sárospataki Népfőiskolai Egyesület, 2002)